

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS

Journal of dialectology, sociolinguistics,
folklore research and cultural history

Founded in 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE,
UPPSALA

in collaboration with

THE INSTITUTE FOR LANGUAGE AND FOLKLORE and THE FOLKLIFE ARCHIVES
WITH THE SCANIA MUSIC COLLECTIONS AT LUND UNIVERSITY

Principal editor:

MATHIAS STRANDBERG

Editors:

KARIN GUSTAVSSON, ERIK M. PETZELL and LENA WENNER

Editorial board:

*Lars-Erik Edlund, Charlotte Hagström, David Karlander, Susanna
Karlsson, Bengt af Klintberg, Ida Larsson, Lars-Gunnar Larsson, Caroline
Sandström, Susanne Nylund Skog, Camilla Wide, Susanne Österlund-
Pötzsch*

2022

Volume 145

Distributed by Eddy.se

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik
och kulturhistoria

Grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

i samarbete med

INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN OCH FOLKLIVSARKIVET MED
SKÅNES MUSIKSAMLINGAR VID LUNDS UNIVERSITET

Huvudredaktör:

MATHIAS STRANDBERG

Redaktörer:

KARIN GUSTAVSSON, ERIK M. PETZELL och LENA WENNER

Redaktionsråd:

*Lars-Erik Edlund, Charlotte Hagström, David Karlander, Susanna
Karlsson, Bengt af Klintberg, Ida Larsson, Lars-Gunnar Larsson, Caroline
Sandström, Susanne Nylund Skog, Camilla Wide, Susanne Österlund-
Pötzsch*

2022

Årgång 145

Distribueras av Eddy.se

Årgång 145. H. 348 från början

Samtliga forskningsartiklar som publiceras i tidskriften har genomgått anonymiserad kollegial granskning av minst två granskare.

All research articles published in this journal have undergone double-blind peer review by at least two referees.

© Författarna och Kungl. Gustav Adolfs Akademien

Sättning och omslag: Mathias Strandberg

Distribution:

eddy.se ab

e-post: order@bokorder.se

Box 1310, 621 24 Visby. Telefon 0498-25 39 00

<http://kgaa.bokorder.se>

ISSN 0347-1837

Printed in Sweden by Fyris-Tryck, 2023

Innehåll

CASPAR JORDAN, Strong and Weak in the History of the Gutnish Verb System	7
HÅKAN JÖNSSON, Cirkulär ekonomi – ett levande och lärande kulturarv?	53
LARS-GUNNAR LARSSON, Umesamiska – forskningshistorik, substantivböjning och sydgräns	71
LARS-ERIK EDLUND, ERIK MAGNUSSON PETZELL, CAROLINE SANDSTRÖM, MATHIAS STRANDBERG OCH LENA WENNER, Litteraturkrönika 2022	95

Meddelanden och aktstycken

ERIK MAGNUSSON PETZELL, Jiddisch – den felande länken i germansk ordföljdshistoria	111
FREDRIK SKOTT, Tio tips till folkminnessamlingarnas användare	120

Minnesord

Ebbe Schön 1929–2022. Minnesord av Bengt af Klintberg	127
---	-----

Litteratur

Elin Franzén, <i>Radio. Vardagsliv tillsammans med ett massmedium</i> Rec. av Carina Sjöholm	131
Hannah Kristine Bjørke Lunde, <i>Pilgrimage Matters: Administrative and semiotic Landscapes of Contemporary Pilgrimage Relations in Norway</i> . Rec. av Anders Gustavsson	134
Eva Silvén, <i>Friktion. Ernst Manker, Nordiska museet och det samiska kulturarvet</i> . Rec. av Charlotta Hyllén-Cavallius	137
Fredrik Skott, <i>Vardagsskrock. Från abrakadabra till önskebrunn</i> Rec. av Charlotte Hagström	142

Strong and Weak in the History of the Gutnish Verb System

By Caspar Jordan

Strong and Weak in the History of the Gutnish Verb System

Gutnish has been spoken on the Baltic island of Gotland for over 1,000 years. For much of this time, the verb system of Gutnish was very similar to those of its close relatives on the North Germanic branch. However, in the 19th century, a number of significant changes transformed the Gutnish verb system from a typical Germanic system with a fairly strict lexical division into strong and weak verb classes into a system with a large number of mixed verbs, where paradigms contain parallel strong and weak forms. This article explores these changes and a number of possible explanations for them, including morphophonological changes, language contact and cross-linguistic overcorrection. All of these factors are woven into a scenario where a sudden wave of immigration hits a speaker community that is ready for change.

Keywords: Gutnish, verbs, historical linguistics, conjugations, language contact, sociolinguistics, morphology, morphophonology, cross-linguistic overcorrection.

1. Introduction

The division of verbs into strong and weak conjugations is a characteristic feature of the Germanic languages, illustrating the mixture of inheritance and innovation in the history of this branch of the Indo-European language tree.¹ The strong conjugations are the specifically Germanic adaptation of the Proto-Indo-European system of ablaut, i. e. the systematic alternation between different vowels in the same position (for a discussion, see Mailhammer 2007 pp. 1 ff.). The weak conjugations, on the other hand, are a Germanic innovation where suffixes containing a dental consonant are used to form the preterite, past participle and supine (Harbert 2007 p. 276). Both classes of conjugations are present in all Germanic languages (with the exception of Afrikaans, see Donaldson 1994 p. 495) hence it can be assumed to have existed as early as in Common Germanic. Yet there is one Germanic language that is going a long way towards getting rid of the strong verbs: Gutnish, spoken on the Baltic island of Gotland.

¹ I am very grateful to two anonymous reviewers whose meticulous work greatly improved this paper.

Generally, the weak conjugations in Germanic languages tend to be more productive than the strong ones, for example when it comes to loan words and neologisms (Fulk 2018 p. 256; Harbert 2007 p. 277). Thus, the preterite of the Swedish verb *bila* ‘to travel by car’ (from *automobil* → *bil* ‘car’) is not **bel* (with ablaut) but *bilade* (with a dental suffix). The same is true for most relatively modern loaned verbs in the Germanic languages, even if there are exceptions.² Similarly, weak verbs seldom become strong, whereas strong verbs sometimes become weak. Nevertheless, the shift from strong to weak is fairly uncommon in Germanic languages (Harbert 2007 p. 277) with the exception of English, where such shifts occurred in large numbers during the Late Middle Ages (Fertig 2009; Krygier 1994).

Being a Germanic language, Gutnish has strong and weak verbs. It seems, however, that there is an unusually marked tendency for historically strong verbs to have a parallel weak inflection in Gutnish. Out of 70 verbs investigated in this study which historically belonged to a strong conjugation, no fewer than 49 have both strong and weak preterite forms in Modern Gutnish, and it seems the weak forms are now preferred. Six verbs have shifted completely to a weak preterite, leaving 13 solidly strong verbs.

The aim of this paper is to outline the extent of the shift from strong to mixed and weak verbs, and to provide a historical explanation for this shift. This aim can be broken down into a number of questions:

- How common is it for historically strong verbs to become weak in Modern Gutnish?
- How common is it for historically strong verbs to have parallel strong and weak forms in Modern Gutnish?
- Is there any movement in the opposite direction, i. e. weak to strong?
- Are the developments systematic or singular?
- What explanation(s) can we find for the changes that led to the Modern Gutnish verb system?

These questions will be answered using methods from historical linguistics. I will map historical trends in 70 originally strong and 61 originally weak verbs, drawing on the existing sources on the historical stages of Gutnish, as well as a selection of sources on Modern Gutnish. In addition to the systematic comparison of textual sources, original fieldwork will provide a glimpse of the situation in contemporary Gutnish. The changes over time will then be investigated from a number of angles, including contact linguistics, geographic variation and earlier language changes.

A significant number of formerly strong verbs are either weak or more

² Early loans could also become strong verbs, e. g. Latin *scribere* ‘to write’ which became strong in some Germanic languages. For a detailed discussion, see Tarsi 2019.

commonly mixed in Modern Gutnish. In fact, the Modern Gutnish verb system is so different from both its predecessor and its sister varieties that we may speak of a restructuring of the verb system as a whole. This restructuring can be explained as the result of several factors: pressure from Standard Swedish, influence from neighbouring dialects and language-internal dynamics, all culminating during the first half of the 19th century.

This paper is divided into the following sections: Section 2 offers an overview of the Gutnish verb, both the Old Gutnish and the Modern Gutnish system. Section 3 provides an insight into relevant previous research. Section 4 describes the sources and methods used in the present study. In Section 5, the results of the different parts of the study are reviewed, concluding with an overview. Section 6 contains a discussion of the results where explanations for the changes over time are explored, and finally, Section 7 presents the conclusions. An appendix lists the verbs used to compare Old Gutnish and Modern Gutnish.

2. Overview of the Gutnish Verb System

2.1. The Old Gutnish Verb

The Old Gutnish verb system is described in Noreen 1904, pp. 426–481. Old Gutnish had two inflected tenses, present and preterite, two voices, active and medio-passive, and three moods, indicative, imperative and subjunctive. Verbs were inflected for three persons and two numbers. In addition to the finite forms, there are a number of infinite forms, including the infinitive, the present participle and the past participle, the neuter singular of which also functioned as a supine in perfect constructions.

The present singular was formed using one of the suffixes *-ar*, *-ir*, *-r* or no suffix, as shown in Example 1. The choice of suffix depended on the verb's class. The plural persons, which are of no relevance to the present study, were formed using the suffixes *-um*, *-in* and *-a*.

(1)	<i>biera</i> 'carry'	:	<i>bier</i> 'carries'
	<i>fylgia</i> 'follow'	:	<i>fylg-ir</i> 'follows'
	<i>biaupa</i> 'bid'	:	<i>biaup-r</i> 'bids'
	<i>bipa</i> 'wait'	:	<i>biþ-ar</i> 'waits'

Historically, the supine, an infinite form that was used in conjunction with a finite form of the auxiliary verb *hafa* 'to have' to form the perfect and pluperfect, was formed in different ways depending on the verb's class. In Old Gutnish, the supine of strong verbs was usually formed by means of the suffix *-it* which was added to an ablaut form of the verb root, most typically, but far from always, the zero grade. This can be seen in Example 2:

(2)	<i>briauta</i> ‘break’	:	<i>brutit</i>
	<i>biera</i> ‘carry’	:	<i>burit</i>
	<i>draga</i> ‘pull’	:	<i>dragit</i>
	<i>giefa</i> ‘give’	:	<i>gieft</i>

In contrast, the supine of weak verbs was generally formed using *-t*, whereas first weak conjugation verbs used the suffix *-at*, resulting in forms both with and without a vowel before the final *t*. This is demonstrated in Example 3:

(3)	<i>kaupa</i> ‘buy’	:	<i>kaupt</i>
	<i>fyra</i> ‘bring’	:	<i>fyr</i>
	<i>gierpa</i> ‘surround, fence in’	:	<i>giert</i>
	<i>klappa</i> ‘cut off’	:	<i>klappat</i>
	<i>leggia</i> ‘lay’	:	<i>legt</i>

2.2. The Modern Gutnish verb

The Modern Gutnish verb system is briefly described by Gustavson (1977 pp. 33–34), Gustavson et al. (1918 pp. xlix–liii) and Klintberg & Gustavson (1972 pp. 1836–1847). Modern Gutnish has a two-fold division between Fårö Gutnish and the dialects of mainland Gotland (Mainland Gutnish) in terms of both the verb system and other features. Fårö Gutnish retains more features from Old Gutnish than the Mainland Gutnish dialects, including agreement for person and number and a strict division into strong and weak verbs. Table 1 presents some of the differences between Fårö and Mainland Gutnish, and shows the present and preterite forms of the strong verb Fårö Gutnish *biauda*~Mainland Gutnish *bjaude*³ ‘to bid’ and the weak verb *kalla*~*kalle* ‘to call’.⁴ Fårö Gutnish retains both inflection for person and number and the accent distinction in the singular forms of the present. Additionally, Fårö Gutnish only has strong preterite forms for the strong verb, whereas Mainland Gutnish has both a strong and a weak form. In other words, the changes described in this paper cannot be seen in Fårö Gutnish. The following overview of the verb system therefore excludes Fårö Gutnish.

The Mainland Gutnish verb system has two inflected tenses, the present and preterite, and a number of periphrastic tense constructions, including present perfect, past perfect and a number of future constructions. Generally,

³ I have normalised the inconsistent spelling of the various sources mostly based on the spelling guidelines by the Gutnish Society (Gille's stavningsrekommendationer 2012), except when citing a specific form given in a specified source.

⁴ Examples in Table 1 are based on Gustavson et al. 1918, Noreen 1879, Säve & Lindström 1854 as well as my own fieldwork on Fårö (Jordan 2011). The circumflex in Fårö forms denotes a tone accent, etymologically corresponding to the Standard Swedish grave accent following Noreen 1879 pp. 78–80 and Kock 1878 pp. 52–53, while the acute accent is akin to the Swedish acute tone accent.

Table 1. Differences between Fårö Gutnish and Mainland Gutnish.

Variety	Strong verbs		Weak verbs	
	Fårö	Mainland	Fårö	Mainland
Present tense	first sg.	<i>biáudur</i>	<i>kállar</i>	<i>kállar</i>
	second sg.	<i>biáudort</i>		
	third sg.	<i>biáudur</i>		
	first pl.	<i>biâuda</i>		
	second pl.	<i>biâude</i>		
	third pl.	<i>biâuda</i>		
Preterite	first sg.	<i>baud</i>	<i>kállde</i>	<i>káll(e)de</i>
	second sg.	<i>baudst</i>		
	third sg.	<i>baud</i>		
	first pl.	<i>bûdo</i>		
	second pl.	<i>bûde</i>		
	third pl.	<i>bûdo</i>		

verbs do not inflect following person or number, but some verbs display a distinct form for the second person singular both present and preterite, using the suffix *-st* – although its use appears inconsistent.

The present tense is formed with the suffix *-ar*, except for verbs where the present stem ends in a long vowel, in which case it is *-r*. The suffix *-ar* represents the result of a merger of the Old Gutnish present tense suffixes *-ar*, *-ir* and *-r*. This was also added to verbs that had no suffix in the present tense in Old Gutnish. The tone accent distinction that is a marker of verb-class membership in many Scandinavian varieties (see the opposition of Fårö Gutnish *biáudur* and *kállar* in Table 1) was also lost, probably as a result of the merger of the present tense suffixes. This merger led to the loss of the Old Gutnish connection between the form of the present tense and the verb class. The development is summarised in Example 4:

- (4) OGut. *bier* ‘carries’ > MGut. *bjer-ar*
 OGut. *fylg-ir* ‘follows’ > MGut. *fylg-ar*
 OGut. *biaup-r* ‘bids’ > MGut. *bjaud-ar*
 OGut. *biþ-ar* ‘waits’ > MGut. *bid-ar*
 OGut. *gro-r* ‘grows’, ‘sprouts’ > MGut. *gro-r*

The formation of the preterite originally depended on the verb’s class. This paper discusses three conjugations: strong, first weak and second weak; the

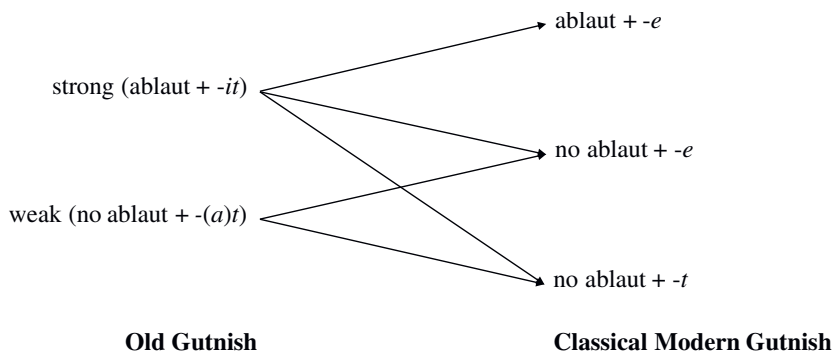

Figure 1. Development of the formation of the supine from Old Gutnish to Classical Modern Gutnish. The arrows refer to the migration of specific verbs from the two groups of Old Gutnish to the three groups of Modern Gutnish.

strong conjugation is actually a group of conjugations but for the purposes of this paper they will be treated together. The strong conjugation preterite is formed through ablaut, while the two weak conjugations are formed by means of the dental suffixes *-ede* and *-de* respectively:

- (5) Strong: *simm-e* ‘swim’ > *sam* ‘swam’
 First weak: *kall-e* ‘call’ > *kall-ede* ‘called’
 Second weak: *ger-e* ‘do’ > *ger-de* ‘did’

Both perfects are formed with a finite form of the auxiliary verb *ha* ‘to have’ followed by the supine which is formally identical to the neuter of the past participle. There are two moods, the indicative and the imperative, and two voices, active and passive.⁵

Infinite forms of the verb include the infinitive, the supine and the present and past participles. The present participle is formed from the present stem using the suffix *-nes*. The past participle, and consequently the supine, are traditionally formed differently in strong and weak verbs. Strong verbs have ablaut plus the suffix set masc. *-en*, fem. *-i*, neut. *-e*, while the weak verbs have the same root vowel plus the suffix set masc. *-dar*, fem. *-d*, neut. *-t*.

The three supine suffixes in Old Gutnish (*-at*, *-it*, *-t*) have developed in a way that made them lose their connection to verb classes. A combination of loss of final postvocalic *-t* and weakening of both *a* and *i* to *e* in non-stressed positions has resulted in a merger of *-it* and *-at* in *-e*, while weak verbs without the *-a-* have kept the *-t*. Figure 1 summarises the historical development of supine forms.

Gutnish has a number of deponent verbs. These behave essentially like the passive of other verbs.

⁵ The passive is commonly used in the infinitive, whereas finite forms tend to be expressed through periphrasis (Gustavson 1977 p. 36).

Table 2. Overview of the Modern Mainland Gutnish verb system (the rare second person singular forms are not included).

	Active	Passive	Deponent
Infinitive	<i>bjere</i> ‘carry’	<i>kalles</i> ‘be called’	<i>lyckes</i> ‘succeed’
Present	<i>bjerar</i>	<i>kalles</i> <i>bläir kallen</i>	<i>lyckes</i>
Imperative	<i>bjer!</i>	—	—
Preterite	<i>bar</i> <i>bjerede</i> <i>bjerde</i>	<i>kall(e)des</i> <i>blai kallen</i>	<i>lycktes</i>
Present perfect	<i>har bure</i> <i>har bjere</i> <i>har bjert</i>	<i>har kalles</i>	<i>har lyckes</i>
Past perfect	<i>hadd bure</i> <i>hadd bjere</i> <i>hadd bjert</i>	<i>hadd kalles</i>	<i>hadd lyckes</i>
Future	AUX <i>bjere</i>	AUX <i>kalles</i>	AUX <i>lyckes</i>
Present participle	<i>bjernes</i>	—	—
Past participle	<i>buren</i> <i>bjeren</i> <i>bjer si</i>	<i>kallen</i>	—
Supine	<i>bure</i> <i>bjere</i> <i>bjert</i>	<i>kalles</i>	<i>lyckes</i>

The division into strong and weak verbs can be seen in the preterite, the two perfects and the past participle. Table 2 presents an overview of the entire system. The table shows the variation in the preterite, past participle and supine forms as well as in the formation of the passive.⁶ The variation in the preterite, past participle and supine are the subject of this paper, while the passive formation will be investigated, though from a different angle, in a forthcoming paper (Magnusson Petzell in prep., see also the popular summary in Magnusson Petzell 2022).

2.3. The Verb in Gotlandic Swedish

For most people who live on Gotland, Gutnish is not their daily language. Rather, they speak either Standard Swedish or what might be called Gotlan-

⁶ The future is not mentioned in the overviews cited above, but as with Standard Swedish, it is formed using an auxiliary verb (e.g. *kummar* ‘come’, *skall* ‘shall’) together with the infinitive of the main verb.

dic Swedish, a variety of Swedish close to, but not identical with, Standard Swedish. I am currently unaware of any research that focuses on Gotlandic Swedish. However, non-systematic impressions suggest that its verbs do not at all line up with Gutnish verbs. Instead, it seems that there is a tendency for weak verbs to become strong in Gotlandic Swedish, a development that is diametrically opposed to the development of Gutnish verbs described in this paper. Examples include the preterites shown in Example 6:

- (6) *slöt* ‘stopped’, ‘finished’ (Standard Swedish *slutade*)⁷
löt ‘leaned’ (Standard Swedish *lutade*)⁷
spek ‘nailed’ (Standard Swedish *spikade*)⁷
kreg ‘waged war’ (Standard Swedish *krigade*)⁷
spröt ‘squirted’ (Standard Swedish *sprutade*)⁷
ret ‘drew’ (Standard Swedish *ritade*)⁸
öl ‘howled’ (Standard Swedish *ylade*)⁸
skröv ‘screwed’ (Standard Swedish *skruvade*)⁸
töt ‘honked’ (Standard Swedish *tutade*)⁹

3. Previous Research

3.1. Research on Gutnish

There has been a great deal of research interest in Old Gutnish, particularly among historical linguists (e. g. Pipping 1901, 1904; Carlsson 1921; Vrieland 2011), and in editions of the texts (Hadorph 1687; Schildener 1818; Collin & Schlyter 1852; Pipping 1905; Pernler 1986; Peel 1999, 2006) and runic inscriptions (Lithberg & Wessén 1939; Jansson & Wessén 1962; Jansson et al. 1978; Snædal 2002; Gustavson & Snædal 2004). Noreen 1904 presents a systematic overview of the verb system, albeit somewhat cumbersome to use since the Gutnish forms are woven into a description of Old Swedish.

Neogard and Toftén first described the post-medieval Gutnish verb system in some detail in the 18th century (Toftén 1748; Neogard & Wollin 2009). Both authors focus largely on suffixes and there is no systematic investigation of the division into strong and weak. A somewhat later work by Almqvist (1840) suffers from the same lack of information. Hence, these works are of little interest to the present study in terms of their scientific content, but they are very interesting as sources of data; see Section 4.2.

Säve & Lindström (1854) make use only of forms from Fårö Gutnish which makes it less relevant for the present study. They mention strong verbs becom-

⁷ Examples I have heard.

⁸ Examples from Kapla & Ståhlberg 2010.

⁹ Example from Johansson 2022, p. 3.

ing weak, but seem to indicate that this does not happen or only happens to a very small degree in Gutnish, which is true for Fårö Gutnish.

The dictionaries *Gotländsk ordbok* (Gustavson et al. 1918, henceforth GOB) and *Ordbok över laumålet på Gotland* (Klintberg & Gustavson 1972, henceforth OLG) each contain a brief chapter on grammar. The latter mentions that nearly all strong verbs also have weak forms (Klintberg & Gustavson 1972, p. 1836) but no additional information is given. Both dictionaries give more than just the infinitive for many verbs, although this varies depending on the verb listed. In summary, the alternation between strong and weak in the Gutnish verb system has not been subjected to any systematic research.

Gustavson's thesis (Gustavson 1940, 1948) is a thorough exploration of the historical phonology of Gutnish. It showcases the development of all phonemes that can be assumed for Old Gutnish (see also Vrieland 2011), including the development of unstressed vowels and consonants in word-final position.

3.2. Research on Strong and Weak Verbs

There has been quite some research into strong and weak verbs in other Germanic languages. A lot of this research is concerned with systematising and explaining the origins of the various classes of strong and weak verbs, but there is also a considerable number of studies trying to explain the shift of verbs from strong to weak conjugations (e.g. Karlsson & Sahlquist 1974; Strik 2015; Krygier 1994) and a few concerned with changes in the opposite direction (e.g. Welna 1997; Bloch 2002). Dammel 2010 offers a detailed theoretical approach to conjugation-class shift in Germanic, exemplified with a number of case studies.

Dammel (2010 p. 4) argues that one verb normally belongs to one verb class: 'Flexionsklassen dagegen manifestieren sich nur **interparadigmatisch**. Ein und dasselbe Lexem gehört i. d. R. nicht mehreren Flexionsklassen, sondern nur einer an.'¹⁰ Of course, having a paradigm with more than one form in one slot is problematic, and we can hardly assume two slots for the preterite since, as Dammel (2010 p. 5) points out, there is no functional distinction between the different verb classes.

Frequency and phonological form are often discussed as important factors in the shift from strong to weak conjugations. Strik (2015), for example, shows how the modelling of these shifts based on analogy (phonological similarity) can be improved by also including token frequency in the model. He also suggests (p. 185) that the inclusion of sociolinguistic and geographic factors might further improve the possibilities of accurately modelling verb-class shifts. Krygier's account of the breakdown of the English strong verb system

¹⁰ 'On the other hand, inflectional classes only manifest themselves interparadigmatically. A specific lexeme usually belongs not to several but to one inflectional class.' (My translation.)

in the Middle Ages also takes various factors into account as possible partial explanations (Krygier 1994 pp. 248–253):

- The tendency for some stem structures to encourage a shift to a weak verb class.
- The breakdown of the tense-distinctive ablaut system due to sound changes and analogical levelling.
- The existence of semantically as well as formally similar parallel weak verbs.

However, Krygier sees the Norman invasion and the substantial societal changes it brought with it, not least in terms of the language situation, as the single most important cause for the changes; language contact is paramount.

The comprehensive Swedish grammar by the Swedish Academy mentions mixed verbs as well as weak verbs that follow more than one conjugation (Teleman et al. 1999 Vol. 2 pp. 574–579). They are described as having different stylistic or emotive value or as being geographically distributed or archaic. Several examples are given, but the phenomenon is treated separately from the weak and the strong verbs and is framed as an exception to the rule.

Bloch 2002 investigates the question of shift between strong and weak classes in Swedish and finds that, contrary to what is often assumed, there are several instances of weak verbs becoming strong. She also shows that it is not only the first weak conjugation that attracts verbs from other conjugations, there are also shifts to the second conjugation.

Lundberg 1921 is a study of the second strong conjugation in Modern Swedish and its dialects, while addressing the distribution of agreement in the verbs. Agreement with person and number in Swedish dialects has recently been investigated in great detail in Horn af Åminne 2022. The study shows how a number of Swedish dialects have retained person and/or number agreements longer than others. The dialects of south-western parts of Sweden were particularly conservative, and number and person agreement was still present around 1900. In contrast, Gotland lost this verbal agreement earlier.

There is no general study of strong and weak verbs across Swedish dialects. However, in Norwegian dialects there is a pattern behind the most common cases of formerly strong verbs becoming weak. Verbs where the present tense stem ended in a vowel or a consonant that easily disappeared, *ð* for example, were more likely to become weak (Venås 1967 p. 382). Venås also sees a tendency for the supine to become weak more easily than the preterite (p. 383), which is the opposite of the situation in Gutnish. The preterite forms of Norwegian dialects have generally remained strong (p. 348). The shift from strong to weak classes appears most common along the Norwegian coast, especially in the south, which Venås connects to the frequent contacts with other geographic areas such as Denmark (p. 385).

In a study of inflection class change in Norwegian nouns and verbs, Enger (2010) suggests that verbs in Norwegian change inflection class gradually (as opposed to nouns) since their ‘basic form’ contains information about the inflection class to which it belongs. This basic form is said to be the present tense that marks strongness both through the presence of a particular tone accent and suffix. Together, these formal properties anchor the verb in its inflection class, leading to a gradual class shift where forms that are not the present tense change earlier than the present tense form. This creates ‘mixed inflections’ (Enger 2010 p. 373).

Immigration to Gotland from Småland and Öland was substantial during the period relevant to this study. Lindroth (1925, 1946) investigated the dialects of Öland, as did Modéer (1929) and Torsund (1949). In these dialects, strong and weak verbs seem to be divided conservatively, more or less along the same lines as in Old Swedish and Old West Norse. In contrast, the strong verbs in dialects of eastern Småland show a much more chaotic mixture of conservatism and innovation. These dialects are investigated by Areskog (1936), who does not provide a synthesis of the verb system as a whole, but rather treats every conjugation separately, and in some sense even every verb. In addition, her material was collected from a large geographic area, making the verb forms very heterogeneous. This unsynthesised heterogeneity notwithstanding, it is clear that the dialects of eastern Småland showcase a large number of originally strong verbs that have either become weak or taken on some weak forms in their paradigms. The exact extent of this (partial) shift is unknown.

Af Hällström-Reijonen (2018) has compared the use of the first and second weak conjugations by Finland-Swedish authors and the National Language Bank of Sweden corpora for 18th and 19th century Swedish (Borin et al. 2012). She shows that the authors Johan Ludvig Runeberg and Zacharias Topelius tend to use the second conjugation forms more often than their contemporary Swedish authors, especially in poetry where the shorter forms may fit better with the metre. Even more interestingly, she shows a number of verbs having parallel first and second conjugation forms in 18th century Swedish and almost completely dropping the second conjugation forms in the 19th century (af Hällström-Reijonen 2018 pp. 139 f.). This indicates that written Swedish was more accepting of parallel forms, until a normation of verb conjugation arose during the 19th century. This normative movement may very well have carried over into dialects, influencing the choice of verb forms.

3.3. Research on Language Contact

Language contact can play out in many different ways, as the extensive literature on the topic has shown (see for example the variety of cases in Braunmüller & House 2009 and Thomason 2001). According to Braunmüller (2009 p. 67), prolonged contact between closely related languages inevitably leads to code-mixing although whether this code-mixing eventually changes the

verb system is not certain, as the following summary from Knooihuizen et. al. (2018 p. 72) shows: ‘Our results reveal that there is no pronounced influence of Dutch strong inflection forms on those of our Frisian speakers, despite the fact that all of them are bilingual.’

Migration is an important factor in language and dialect contact. Helgander (1996) has shown that in the Nordic countries, the proportion of mixed marriages is an important factor in determining how much influence immigrants will have on the language. In a family where only one parent speaks the local dialect, the children are likely to speak a standard variety instead of the dialect (p. 117).

A concept of some interest for the present study is that of cross-linguistic overcorrection as introduced in Kupisch 2014. The idea is that bilinguals tend to exaggerate the contrasts between their two languages when producing language under time pressure, i.e. when they do not have time to think about what they are saying. Kupisch argues that this happens because speakers are, to a certain degree, aware of the differences between their languages and when pressured for time, this awareness leads to overproduction of forms in one language that differ from those in the other.

3.4. Sociolinguistic Background

This paper focuses on the changes that took place from the 18th to the 20th century. During this period, the countryside was the locus of any changes in Gutnish, hence the situation in Visby will not be addressed in detail. Suffice to say, being the only town on Gotland, Visby has been an important hub for both trade and political power since the Middle Ages (Svahnström 1984). Agriculture was the most important source of income in the Gotlandic countryside (Öhrman 1991 p. 116) and major improvements were made to the previously conservative agricultural society on Gotland during the second half of the 19th century (Öhrman 1991 pp. 117ff.), which meant that the growing population could mostly be accommodated. In addition, rural families on Gotland had few children, meaning the group of rural proletariat was small (Siltberg & Åkerman 1991 pp. 75–76). During the 18th and 19th centuries, the population can be described as homogeneous and relatively wealthy (Siltberg & Åkerman 1991 pp. 77–78).

Levels of immigration to Gotland during the 18th and early 19th centuries were generally low (Siltberg & Åkerman 1991 p. 75), although the establishment of an artillery battalion in 1741 led to some immigration from the Swedish mainland (p. 100). The famine of 1772–1773 saw an influx of immigrants, mainly from Småland and Öland (Siltberg & Åkerman 1991 p. 100; Sandberg 1952). Many of these immigrants bought farms on Gotland and became farmers, mostly in the central parts of the island (Sandberg 1952 pp. 319–320). Papp (1988 p. 23) estimates that about 300 Estonians immigrated to Gotland between 1700 and 1860. Of these, a great number settled in Katthammarsvik

Figure 2. Map showing Gotland's position between Småland and Öland to the west and the Baltic countries to the east. Map based on public domain data from Natural Earth.

on eastern Gotland, where Estonian was probably spoken during the first half of the 19th century (p. 29). It is not known whether Estonian was spoken elsewhere on Gotland. The second half of the 19th century saw an increasing drainage of bogs for agricultural purposes, which led to the immigration of labourers (Öhrman 1991 pp. 128–129), predominantly from mainland Sweden. Census data for 1860 show that two thirds of immigrants living in the Gotlandic countryside were from Småland or Öland, and by 1900 half of the immigrants were from Småland (Siltberg & Åkerman 1991 p. 101). It is of some importance that the majority of immigrants in 1870 (and presumably in the following decades) settled in the north-western part of Gotland (Siltberg & Åkerman 1991 p. 102), which is the area with the fewest Gutnish speakers today. See Figure 2 for an overview of Gotland's geographic position between Småland and Öland to the west and the Baltic countries to the east.

Given the relative homogeneity of the countryside population, the strongest social division on Gotland was also geographic, namely the opposition between the countryside and the town. Even priests, who might be viewed as belonging to a higher class, were usually from Gotland (Lemke 1868) and were thus familiar with the relative equality. There was no nobility on the island, as is evident from the near absence of manor houses and castles (Gardell 1987 p. 128). The industrial age saw the emergence of a small working class in some rural areas, for example surrounding the lime industry in the north of the island (Gardell 1987 pp. 119f.; Söderberg 1955 pp. 91f.). The bourgeoisie were centred in Visby, with the exception of merchants in the harbour settlements along the coast (Gardell 1987 pp. 129f.; Söderberg 1955 pp. 92f.). Furthermore, Visby was the only seat of political power, at least from the

17th century onwards (Gardell 1987 p. 118). Some industrialists may have had countryside residences, but they were probably never numerous enough to form a community with its own distinctive language. There was certainly some social stratification within the countryside population, although it is difficult to see any division into smaller non-geographic in-groups that might develop their own linguistic varieties.

Social stratification on Gotland is evident in linguistic terms, but the divide is not so much within Gutnish as between Gutnish as the variety spoken in the countryside and other languages primarily used in Visby. The latter include, but are not limited to, Middle Low German, Danish and Swedish. Historically, there are few if any traces of Gutnish in Visby, but Danish seems to have been an everyday language in the 18th century (Lundell & Hesselman 1937 pp. 295–298; Neogard & Wollin 2009 pp. 165–166). Danish was later replaced by a local variety of Swedish, Gotlandic Swedish. When compulsory schooling was introduced through the 1842 Education Act, Swedish became common and Gotlandic Swedish has since spread over all of Gotland, replacing Gutnish to a large degree. Nevertheless, Gutnish is still spoken alongside Swedish in an area covering the coastal areas along the southern two-thirds of the east coast, the southern tip and some of the southern inland, and a few parishes along the southern west coast (Bosse Carlgren, p. c.).

Sandøy (1998, 2004) theorises that besides spreading from regional centres, language innovations are also frequently local, tied to ‘new centres, i.e. subordinated nodes in the regional hierarchy’ (Sandøy 1998 p. 83). In fact, settlement structure is an important factor in Sandøy’s account of language change, where he contrasts the isolated farms of Iceland to village-based settlements in several other parts of the Nordic countries (Sandøy 2004). Isolated farms are said to be connected to linguistic conservatism (pp. 61–62), while villages and similar tight-knit communities are said to co-occur with a higher degree of innovation (pp. 62–63). The historical settlement structure is still being debated in the Gotland context. For example, Jonsson & Lindquist claim that there were never villages on Gotland (p. 164). Svedjemo (2017) criticises this statement, showing that in fact people lived in groups of farms, but these never came to be called ‘villages’ in cameral documents. Further research is needed to establish the possible existence of Sandøy’s ‘new centres’ on Gotland. A starting point might be the settlements at the larger harbours as well as some of the railway stations.

4. Methods and Sources

4.1. Periods

This study uses several methods, given the heterogeneous character of the sources included (see Section 4.2). The largest number of verb forms were available for the High Middle Ages and the late 19th and early 20th centuries, hence these periods were the main focus for historical comparison. The lan-

guage of the High Middle Ages is referred to as Old Gutnish, in keeping with earlier research, while I will refer to the language reflected in the sources from the late 19th century and the early 20th century as Classical Modern Gutnish.

Sources are available for the period between the two focal periods, however they cannot provide samples that are strong enough for historical comparison. I refer to this period as Middle Gutnish, although we have yet to develop a set of defining characteristics. Here, the main characterising factor is the temporal placement between Old Gutnish and Modern Gutnish.

The final period includes my own fieldwork data for this study (2021). I refer to this period as Contemporary Modern Gutnish, grouping it with Classical Modern Gutnish as subgroups of Modern Gutnish, since the two are very similar.

4.2. Sources

This study is bound by the limitations of the available sources. Comparing different historical stages of Gutnish means comparing sources of different character, since there are simply no sources that are similar in scope, genre, etc. from the different periods (as specified in Section 4.1).

Peel's editions of the medieval texts *Guta lag* (Peel 2009) and *Guta saga* (Peel 1999), are used as sources for the medieval period, specifically the included glossaries, as well as two shorter and later texts (Gislestam 2019; Pernler 1986) and the runic inscriptions published in Gustavson & Snædal 2004, Jansson et al. 1978 and Jansson & Wessén 1962. *Guta lag* and *Guta saga* are the most substantial sources of medieval Gutnish, but they are very limited both in scope and in genre. Many more strong and weak verbs existed in Old Gutnish than those found in these texts. It is also possible that the verbs we have found may have been conjugated differently in their everyday use or on other parts of the island to what has been recorded in text. The editions used here include a glossary of all attested forms of each word, which I used to excerpt the verb forms relevant to the present study (see Section 4.3).

Between the end of runic inscriptions around the year 1600 (Snædal 2002 p. 11) and the beginning of systematic scientific documentation in the mid-19th century, there are a few sources including poems written in dialect (Lundell & Hesselman 1937) and early scientific works (Almqvist 1840; Neogard & Wollin 2009; Toftén 1748). The poems are particularly tricky for use as sources for two reasons: First, there is often very little information about the authors and their degree of language knowledge; second, the poems are usually written in a mocking or joking tone, which may have allowed a poetic licence to choose and possibly even invent forms. Neogard, Toftén and Almqvist reflect the very basic knowledge of the systematicity of language that was prevalent at the time, but they are nevertheless very important sources for our knowledge of 18th century Gutnish.

Gotländsk ordbok (GOB) and *Ordbok över laumålet på Gotland* (OLG) are used as sources for the 19th and 20th centuries. Complementary data were obtained from digital copies of the letters written by Jakob ‘Fäi-Jakå’ Karlsson, published in Karlsson & Klintberg 2000, 2012.

GOB is a dictionary of Gutnish which is based on an extensive material collected by several researchers during the 19th and 20th centuries. Whenever possible, the given forms are localised to a specific parish on Gotland, though information about the speaker(s) is not available. However, at least for the early collector P.A. Sävö, who also provided the majority of the words, the focus in collecting words and word forms was to find the oldest and most genuine words rather than to give a representative sample. He viewed Fårö Gutnish as the desirable norm for all Gutnish variants, since it was perceived as being the most conservative dialect (GOB p. xi). For these reasons, Sävö always provides Fårö forms where possible, sometimes normalising Gutnish from other parts of Gotland to Fårö Gutnish (Gustavson 1937 p. 57). This means two things for this paper: 1) There is an abundance of forms from Fårö, while forms from other parishes are inconsistent. 2) Forms given by Sävö for parishes other than Fårö cannot be trusted. Forms indicating a strong conjugation may sometimes have been favoured while forms reflecting the often newer weak conjugations may sometimes have been ignored. Luckily, there are usually complementary forms by other collectors. The dictionary has information about the parish as well as the collector of each form, making it possible not only to see geographic variation but also to judge the quality of the collected form to some degree.

OLG on the other hand is expressly the dictionary of the dialect of one specific parish, Lau, on the south-eastern coast of the island. The choice to focus on this parish was made in the late 1800s, again based on the assumption that the dialect was old-fashioned (OLG p. vii). Once more, this indicates that the choice of words and forms included may to some extent depend on the perceived age of a certain form.

Both dictionaries are also marked by their makers’ interest in rural society, economy and culture. The terminology in these areas is sometimes very detailed, whereas other uses of words may be largely foregone. This strong focus on ethnological matters is also evident from the widespread lack of grammatical information, including such basics as the gender of nouns or the conjugation of verbs.

There is no documentation of the contemporary spoken language, hence data was collected in the field and the fieldwork is described in the following section.

4.3. Data Collection and Analysis

For the two main periods Old Gutnish and Classical Modern Gutnish, data were collected by means of systematic excerption from the sources described in Section 4.2. The mode of selection is described in detail in Section 4.4, but

the objective was to obtain one comparative sample from each time period. Comparing these two samples then made it possible to describe the historical development of each verb included in the samples.

For the Classical Modern Gutnish period, it was possible to compare the information in the dictionaries to the use of verb forms by an individual. This was done by means of simple text searches in the letters of Jakob 'Fäi-Jakå' Karlsson.

It was not possible to obtain enough data for comparable samples for the shorter Late Old Gutnish and the Middle Gutnish texts. Instead, all strong verbs from these sources were used for a more loose comparison with the samples from the two main periods.

Contemporary Modern Gutnish data were obtained by means of original fieldwork. However, the scope of the fieldwork was reduced due to the outbreak of the Covid-19 pandemic, and only includes six speakers. Speakers were found with the help of Gutamålsgillet, a society dedicated to the preservation of Gutnish. Participation was voluntary and to be included, participants had to be viewed as proficient speakers by Gutamålsgillet. All participants were over 60 years old.

Participants were interviewed individually by the author. The interviews were conducted in Swedish, as the author is not a native speaker of Gutnish. Originally, the plan was to enrol a native speaker as interviewer, but this plan was abandoned when the Covid-19 pandemic made meeting people difficult, and greatly reduced the time available for fieldwork.

The fieldwork was conducted using a three-step elicitation process. First, I showed the participants a number of photos of people performing certain activities and asked them to retell what they saw.¹¹ The photos were arranged in a way so that it would make sense for the participants to use past tense forms of the interesting verbs.

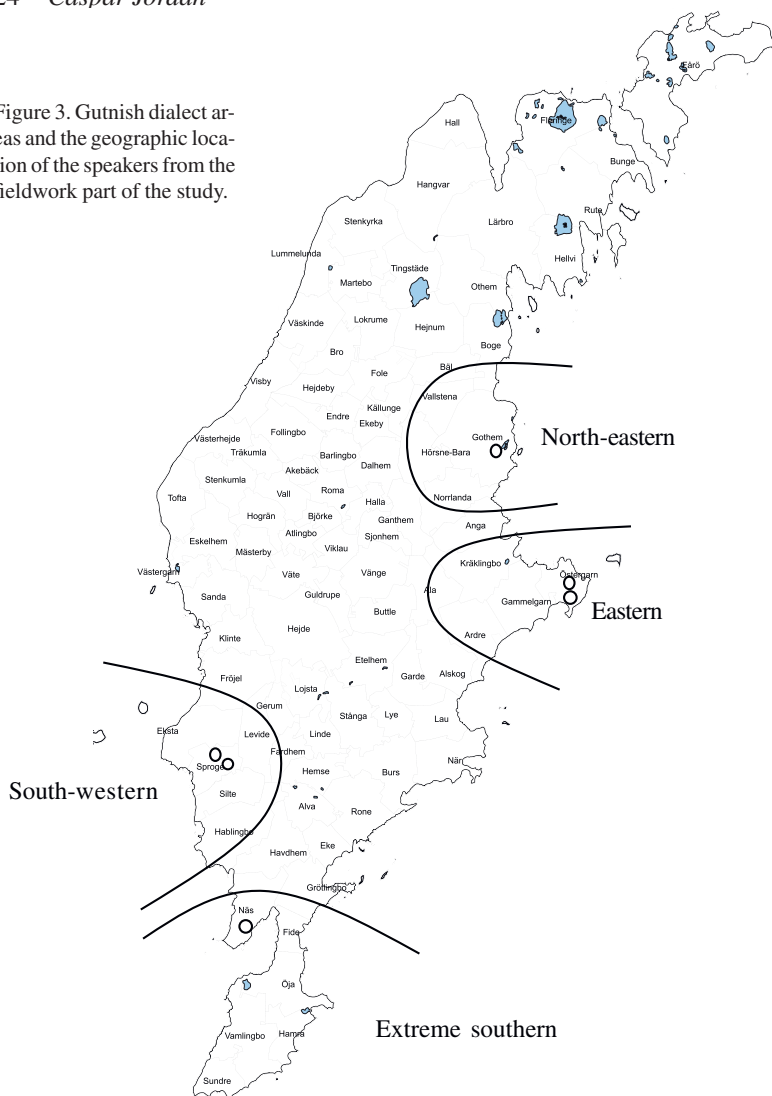
The second step was to ask participants whether alternative past tense forms of the same verbs were also acceptable to them, possible answers being 'yes' and 'no'. The alternative forms were taken from the dictionaries.

Finally, I asked them to put these forms into sentences in order to confirm that the forms were actually usable by the participant. The participants represent four of the salient dialect areas of Gutnish: extreme southern, south-western, eastern and north-eastern. See Figure 3 for an approximate geographic location of the four areas and the speakers.¹²

¹¹ 'Här är en serie bilder som hör ihop. Kan du återberätta, en efter en, vad som händer på bilderna?' / 'This is a series of images that go together. Could you retell, one after the other, what is happening?'

¹² The dialect areas are not based on earlier research and ought to be viewed as work-in-progress. The parish map is based on open data from Lantmäteriet ('Socken och stad Nedladdning, vektor' n. d.).

Figure 3. Gutnish dialect areas and the geographic location of the speakers from the fieldwork part of the study.

4.4. Selection of Verb Forms

The verbs investigated here were selected in two ways. First, I collected all verbs which have attested forms belonging to a strong conjugation in Old Gutnish using the glossaries for Guta lag and Guta saga. I then compared these verbs to GOB and OLG and removed the ones which did not have a modern cognate with attested preterite forms. Second, as many verbs in Modern Gutnish have strong forms, but the number of strong verbs attested in Old Gutnish is small (<50), I thought it might be useful to include more verbs than only the ones attested in Old Gutnish. Assuming that the lexical distribution of strongness is fairly consistent throughout North Germanic (there are some exceptions), I collected the strong verbs from the verb chapter in an Old Icelandic

textbook (Heusler 1932) and treated them the same way as the Old Gutnish strong verbs. In other words, if I found a Modern Gutnish cognate of the Old Icelandic strong verb in one of the dictionaries and it had an attested preterite form, I used that verb as well. This yielded 70 Modern Gutnish verbs, 37 of which are also found in Old Gutnish.

In addition, I also included the weak verbs attested in Old Gutnish if they had attested preterite forms in GOB and/or OLG. This was done for two reasons: 1) to see if any weak verbs had become strong; 2) to get a broader basis for the discussion of the distribution of the first and second weak conjugations. 61 originally weak verbs were included.

There were few runic forms and they were only used to confirm the verb-class membership of those few verbs.

Forms from the Fårö parish were excluded from the present study, since the verbal system of this variety diverges strongly from the rest of Gutnish (see Section 2). Additionally, the sources available for Fårö Gutnish are very limited. This is especially true of earlier historical periods.

I only included the first and third person singular indicative forms of the Modern Gutnish preterite in the analysis. These forms are usually morphologically identical to the Contemporary Modern Gutnish present tense form, which does not inflect for person or number. Example 7 shows the oldest forms for the first and third person singular of the verb *ta* ‘take’ as they are found in GOB s. v. *taga*.

(7) *tok~to*

Older forms of the second person singular and of the plural persons are not directly comparable to the contemporary forms and thus are of no immediate use. Example 8 shows the oldest second person singular and general plural form of the same verb.

(8) Second sg. *tokst* ‘took’
pl. *toko* ‘took’

In addition to these preterite forms, I also included supines and past participles in the dataset since they traditionally contain information about verb-class membership. The present tense forms are irrelevant since Old Gutnish’s *-ir*, *-r* and *-ar* had previously merged into *-ar*, removing any verb class distinctions from the present tense (see Section 2.2).

For comparison with Middle Gutnish, any verb form found for that period was considered relevant, since it was impossible to find all the verbs used elsewhere in the study in the few sources for this period.

I selected nine verbs to look at Jakob ‘Fäi-Jakå’ Karlsson’s use of strong

and weak forms (see Table 6), each representing different classes of strong verbs. The verbs were also chosen because they could be assumed to be of relatively high frequency, which was important since the corpus of letters is fairly small (~500,000 tokens).

For the fieldwork, I selected a subset of verbs from the larger set used in the comparison between Old Gutnish and Classical Modern Gutnish because I could not ask participants to sit through all 131 verbs in the larger set. For methodological reasons, I selected verbs that could be depicted in photographs but I also aimed for each conjugation to be represented in the sample. Only preterites were elicited in the fieldwork. See Table 9 for a list of the verbs used.

5. Results

The discussion of the results is divided into five sections, preterites in Classical Modern Gutnish, supines in Classical Modern Gutnish, the data for Middle Gutnish, the results from the fieldwork and finally, an overview of the results. The developments for preterites and supines are different. The preterite of many formerly strong verbs allows for both strong and weak forms in Modern Gutnish, while the formerly weak verbs generally keep to weak preterites. The supines of both originally strong and originally weak verbs tend to have parallel forms, but it is no longer possible to classify these forms as being either strong or weak. The Middle Gutnish data give us an idea of when the Modern Gutnish system started to develop. The fieldwork data suggest a potential further development from the Classical Modern Gutnish period.

5.1. Strong, Weak and Mixed Preterites in Classical Modern Gutnish

70 originally strong verbs and 61 originally weak verbs were investigated. See Appendix A for a list of all the verbs. Comparing their preterite forms in Old Gutnish and Old Icelandic to the preterite forms in Classical Modern Gutnish yielded the following results: Of the 70 originally strong verbs, eight had only weak preterite forms in Classical Modern Gutnish, 13 had only strong forms and 49 were ‘mixed’, showing both strong and weak forms. Of the 61 verbs that were weak in Old Gutnish, two had acquired an additional strong preterite form in Classical Modern Gutnish (adding to the group of mixed verbs), while the remaining 59 were still decidedly weak. Synchronically, the 131 verbs from Classical Modern Gutnish were divided into 67 weak verbs, 13 strong verbs and 51 mixed verbs. These results are illustrated in Figure 4.

The 64 (13 strong and 51 mixed) verbs still showing strong preterites belong to all the strong conjugations traditionally described in Germanic, including reduplicating (although there is very little trace of the reduplication itself). In other words, there is little trace of analogical processes as discussed

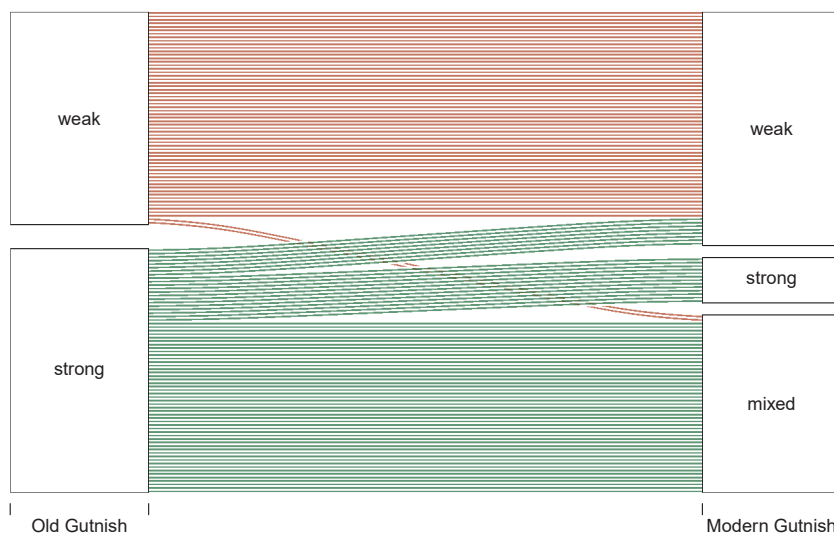

Figure 4. The flow of verb-class membership from Old Gutnish to Classical Modern Gutnish. 'Mixed' here refers to verbs that have both strong and weak forms attested, while those that have more than one weak form are still considered weak.

by Krygier 1994 and others. The possible exception is the absence of any solidly strong class II verbs, although the strong preterites are still present for this class alongside their weak counterparts. And while we have no data on the frequency of verbs in Gutnish, the selection process (see Section 4.4) is likely to have given us a considerable number of high-frequency verbs, since they are more likely to be represented in the Old Gutnish texts. See Table 3 for the numbers.

An interesting result can be found among the weak forms, of 118 verbs with weak preterite forms in Classical Modern Gutnish (weak and mixed verbs), 68 have both first and second conjugation forms, while 29 have only a first and 21 have only a second conjugation form.¹³ In other words, using the forms from both weak conjugations is the norm.

Geographically, weak forms of strong verbs are found in parishes all over Gotland.¹⁴ There is, however, a geographic division when it comes to the distribution of first and second weak conjugation forms. This can only be seen in the data from GOB, as OLG only represents the dialect of one single parish. The 42 first conjugation preterite forms taken from GOB

¹³ Conjugations are based on *Svenska akademiens grammatik* (Teleman et al. 1999). However, verbs where the infinitive ends in a stressed vowel were not categorized under a third conjugation, instead they were included with the second conjugation. This is because Gutnish forms its preterite in the same way, by adding the suffix *-de*. Two possible exceptions are *gidde* 'gave' (besides *gide*) and *hadde* 'had'. These will not be discussed in any detail as they have little impact on the problems in focus.

¹⁴ See the map in Figure 3 for the location of the parishes.

Table 3. Strong verb-class membership for the 64 verbs that have strong preterites in Classical Modern Gutnish, divided over strong and mixed verbs. Verb classes are based on Noreen 1904, but his four reduplicating classes were combined into one class VII.

Strong verb class	Strong	Mixed
I	1	7
II	0	10
III	3	9
IV	1	7
V	3	5
VI	3	6
VII	2	7

clearly come from southern parishes,¹⁵ whereas the 64 second conjugation weak forms taken from GOB come from both northern¹⁶ and southern parishes,¹⁷ as well as a few in the central parts of the island.¹⁸ Hence, southern parts of Gotland have both first and second conjugation weak forms, while northern Gotland has only second conjugation forms. In the southern dialect of the Lau parish represented in OLG, there are more first than second weak conjugation forms, but the overlap is large, as can be seen in Table 4.

These results are based on the GOB and OLG dictionaries, and so represent a temporally and geographically heterogeneous sample. The study of Jakob ‘Fäi-Jakå’ Karlsson’s language shows us the variation in one individual’s language. Of the nine verbs investigated, only two show strong forms in Karlsson’s letters. Of the seven verbs with only weak forms, six have both first and second conjugation forms, although the frequency of these forms differs from verb to verb. Karlsson’s use of weak forms is in line with what we would expect based on the data from the dictionaries. However, the scarcity of strong forms is somewhat surprising given that all nine verbs have strong preterites in the dictionaries. See Table 5 for a summary of the results.

¹⁵ Eksta, Grötlingbo, Hablingbo, Lau, När, Näs, Rone, Sundre, Vamlingbo, Öja.

¹⁶ Boge, Bro, Fleringe, Gothem, Hellvi, Lärbro, Stenkyrka.

¹⁷ Burs, Eksta, Grötlingbo, Hablingbo, Hamra, Lau, När, Näs, Rone, Sundre, Vamlingbo.

¹⁸ Alskog, Anga, Atlingbo, Gammelgarn, Garde.

Table 4. Number of verbs with preterite forms belonging to the two weak conjugations according to OLG.

Only first	Both	Only second	Total first	Total second
41	53	20	94	73

5.2. Strong, Weak and Mixed Supines in Classical Modern Gutnish

As with preterites, supines were formed in different ways in Old Gutnish, depending on whether they belonged to a strong or a weak verb (see Section 2.1). In Modern Gutnish, it is no longer possible to cleanly divide the supines into strong and weak forms, since two formal factors vary more or less independently: the root vowel and the suffix. The root vowel may be either the same as in the infinitive, or different. The suffix may be either *-e* or *-t*. Hence, knowing whether the verb was originally strong or weak is not enough to predict the form of the supine. See Table 6 for examples.

Of the 131 verbs in this study, 45 had supines with both suffixes, 42 had only *-e* and 32 had only *-t*, while 12 verbs had no attested supine forms. 33 of the verbs had a different root vowel compared to the infinitive while 86 had the same vowel. Figure 5 shows how the root vowel in the supine, the suffix of the supine and the Modern Gutnish preterite correlate in the 119 verbs with attested supines.

Table 5. Summary of Jakob Karlsson's use of strong and weak preterite forms.

Verb	No. of strong	No. of first weak	No. of second weak
<i>bide</i> 'to ask', 'to bid'	58	0	0
<i>blase</i> 'to blow'	0	42	28
<i>dâi</i> 'to die'	0	0	113
<i>frause</i> 'to freeze'	0	3	12
<i>hagge</i> 'to chop' ^a	0	32	16
<i>heve</i> 'to heave'	0	1	20
<i>jelpe</i> 'help'	0	25	31
<i>singge</i> 'sing'	3	18	1
<i>skrive</i> 'to write'	0	2	126

^a *Hagge* has two stems, *hagg-* and *hugg-*. Here, they have been combined so that *haggde* and *huggde* are included in the same column, since they are both second weak conjugation forms.

Table 6. Examples of the complicated relationship between verbs and their supine.

Originally strong/weak	Infinitive	Supine
Strong	<i>frause</i> ‘to freeze’	<i>fruse, frause, fraust</i>
Strong	<i>klaue</i> ‘to cleave’	<i>kluge, klaue</i>
Strong	<i>sime</i> ‘to swim’	<i>sume</i>
Strong	<i>halde</i> ‘to hold’	<i>halde, halt</i>
Weak	<i>aige</i> ‘to own’	<i>aige, aigt</i>
Weak	<i>hitte</i> ‘to find’	<i>hitt</i>
Weak	<i>sigle</i> ‘to sail’	<i>sigle</i>

While the exact numbers behind Figure 5 may not tell us very much, we can see the complex relationship between the supine vowel and the supine suffix and the relationship between the preterite and the supine. Verbs with strong or mixed preterites may have the same or a different vowel in the supine, and they may have either supine suffix or both. Verbs with a weak preterite generally have the same vowel in the supine but may have one of the suffixes or both. There is one exception where a weak verb has supine forms both with the same and with a different vowel. A weak preterite generates a very high

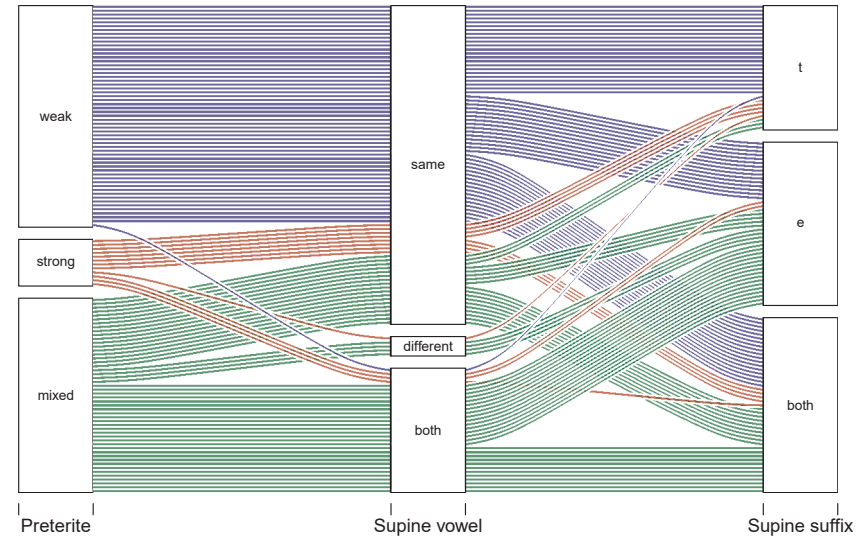

Figure 5. Correlations between Modern Gutnish preterite, supine root vowel and supine suffix. Figure includes the 119 verbs with attested supine forms.

likelihood of the vowel in the supine being the same, but other than that, the preterite does not predict the supine form.

Finally, it should be mentioned that most of what has been said about supines here may also be said about past participles. The details of how they are formed are not exactly the same, but the complications surrounding strong and weak are certainly similar to what has happened with the supines.

5.3. Results from the Middle Gutnish Data

Almqvist (1840) is the first to present weak forms of strong verbs in Middle Gutnish, including *bliddä* ‘became’ and *sifdäl/svifdä* ‘slept’ which are given as alternatives to the strong forms *blai(f)* ‘became’ and *svaf* ‘slept’. There is also *skriffdä* ‘wrote’, but this verb can be either strong or weak in Germanic languages (Tarsi 2019). These forms are given without any explanation of their respective uses, but the fact that they are given at all is interesting enough since it gives us an approximate date for (the beginning of) the change. All preterites found in the Middle Gutnish sources are collected in Table 7.

Table 7. All preterite forms of strong verbs found in the sources written in or on Middle Gutnish.

Source	Preterite forms attested
Lundell & Hesselman 1937 (1717–1771)	<i>kraup</i> ‘crept’; <i>knaip</i> ‘pinched’; <i>stajg</i> ‘stepped’; <i>sag</i> ‘saw’; <i>sat</i> ‘sat’
Neogard & Wollin 2009 (1732)	<i>do</i> ‘died’; <i>saig</i> ‘sank’; <i>blai(f)</i> ‘became’; <i>gaf</i> ‘gave’; <i>flaug</i> ‘flew’; <i>jägg</i> ‘chopped’; <i>swaf</i> ‘slept’
Toftén 1748	<i>raid</i> ‘rode’; <i>swaf</i> ‘slept’; <i>hjagg</i> ‘chopped’; <i>sang</i> ‘sang’; <i>skop</i> ‘created’; <i>jog</i> ‘hunted’; <i>wrok</i> ‘heaved’; <i>mol</i> ‘milled’; <i>rod</i> ‘counselled’; <i>stod</i> ‘stood’
Almqvist 1840	<i>blai(f)</i> , <i>bliddä</i> ‘became’; <i>gat</i> ‘could’; <i>jägg</i> ‘chopped’; <i>jög</i> ‘hunted’; <i>qvam</i> ‘came’; <i>ok</i> ‘went’; <i>svaf</i> , <i>sifdä</i> , <i>svifdä</i> ‘slept’; <i>skriffdä</i> ‘wrote’; <i>stratt</i> ‘splashed’

Table 8. Number of produced and accepted preterite forms of the seven verbs used in the fieldwork sessions, divided over speakers. NB that one of the verbs was an originally weak verb.

Speaker	Strong pro- duced	Weak first pro- duced	Weak second produced	Strong accepted	Weak first ac- cepted	Weak second accepted
1 (NE)	2		5			
2 (E)	2	1	4			
3 (E)	2	1	4			
4 (S)	1	2	4	1		
5 (SW)	1	2	4			1
6 (SW/SE)	1	2	4	1	3	1
Total	9	8	25	2	3	2

5.4. Fieldwork Results

The small dataset from the fieldwork suggests a further development. The results of the fieldwork are summarised in Table 8 and Table 9. Table 8 shows us that the second weak conjugation forms were clearly the favourite among speakers, while the strong forms and the first weak conjugation forms were approximately equally common. Only the more southern speakers accepted alternative forms to the ones they volunteered, and those forms were mixed.

Table 9 shows the individual forms of each verb that I expected to find based on the dictionary entries for each verb. The first four verbs, *frause*, *dâi*, *hagge* and *bere*, all have one weak form, the shorter one, that is preferred by all six speakers. For three verbs, one speaker accepted an additional first conjugation form as well as the strong form of *bere* – *bar*. It is interesting to note that this speaker is the only one to have mixed geographic background (south-western and south-eastern Gotland), both areas representing different Gutnish dialects.

The remaining three verbs, *jeite*, *hitte* and *ligge*, from the admittedly small sample included in the fieldwork demonstrate a different, yet unchaotic, pattern. The distribution is geographic, but the distributed forms and the exact distribution vary from verb to verb. For *jeite*, the north-eastern and eastern speakers only gave and accepted the strong form *ât* – loaned from Swedish – whereas the speakers in the south west and extreme south used the domestic first conjugation weak form *jeitede*. For *hitte*, which was originally a weak verb, all but the north-eastern speaker used the first conjugation weak form *hittede*, while the north-eastern speaker only accepted the second conjugation weak form *hitte*. The south-western speakers accepted the second conjugation

Table 9. Verbs used in the fieldwork with the elicited and expected but not elicited forms and the number of speakers who found the respective form acceptable.

Verb	Conjugation	(Expected) form	No. of users
<i>frause</i> ‘to freeze’	First weak	<i>frausede</i>	1
	Second weak	<i>frauste</i>	6
	Strong	<i>fraus</i>	0
<i>dâi</i> ‘to die’	First weak	<i>döede</i>	0
	Second weak	<i>döde</i>	6
	Strong	<i>do(g)</i>	0
<i>hagge</i> ‘to chop’	First weak	<i>haggede</i>	1? ^a
	First weak	<i>huggede</i>	1
	Second weak	<i>haggde</i>	0
	Second weak	<i>huggde</i>	6
	Strong	<i>jegg/ljågg</i>	0
<i>bere</i> ‘to carry’	First weak	<i>berede</i>	1
	Second weak	<i>berde</i>	6
	Strong	<i>bar</i>	1
<i>jeite</i> ‘to eat’	First weak	<i>jeitede</i>	3
	Second weak	<i>jeite</i>	0
	Strong	<i>at</i>	0
	Strong	<i>ât</i>	3
<i>hitte</i> ‘to find’	First weak	<i>hittede</i>	5
	Second weak	<i>hitte</i>	3
	Strong	<i>hatt</i>	0
<i>ligge</i> ‘to lie’	First weak	<i>liggede</i>	0
	Second weak	<i>liggde</i>	0
	Strong	<i>lag</i>	2
	Strong	<i>låg</i>	5

^a See the note in Table 5.

form as an alternative. Finally, for *ligge* the Swedish loanword *låg* was given by all but the south-western/south-eastern speaker, while the Gutnish strong form *lag* was given by that speaker and accepted by the extreme southern speaker. No weak forms were accepted for this verb. Even though the exact isoglosses differ, there is a clear division along the north-south axis.

While we cannot rely completely on the results from such a small sample, the results from the fieldwork seem to be more or less in line with both the dictionary data and the data from Jakob Karlsson's letters. The speakers generally preferred weak forms of the originally strong verbs, although there were exceptions, including one verb that only elicited strong forms. This verb has no weak preterite forms in the dictionaries either. There are some geographical differences, but given the small sample size, they should be interpreted with caution.

5.5. Overview of Results

Despite its relatively small amount of data, the discussion of Old Gutnish alongside Old Swedish by Noreen (1904) suggests that the Old Gutnish verb system is very much in line with Old Swedish system in the sense of dividing verbs fairly consistently into a strong group and a weak group. This view was confirmed during the collection of Old Gutnish verbs for this study.

The data for Middle Gutnish are very small, although a number of strong verbs can be seen. The first weak forms of strong verbs are from 1840, meaning we can assume that the changes began roughly around this time.

Classical Modern Gutnish, as it is represented in the dictionaries, shows the results of massive changes, shown here in a sample of 131 verbs where 70 are originally strong and 61 originally weak. Only a relatively small number of the originally strong verbs remain strong while a large number now belong to a new group of mixed verbs, which have both strong and weak preterite forms. This is partially confirmed by a study of the letters of Jakob 'Fäi-Jakå' Karlsson, who mostly uses weak forms, often both first and second conjugation of originally strong verbs. There are no obvious patterns as to which strong verbs stayed strong and which became weak. When it comes to the choice between the first or second weak conjugation in the preterite, there is clearly a geographic component, but geography alone cannot be used as an indicator to determine which preterite is preferred. In other words, it is impossible to predict the preterite based on the infinitive, nor can knowledge of historical verb-class membership be relied upon. Additionally, the formation of the supine is also mixed, but does not follow the same patterns as the preterite. The results of this study suggest that the supine cannot be predicted based on the preterite, or from the infinitive or present.

By expanding the group of mixed verbs to include any verb that has both strong and weak preterites, both the same and different supine vowel, or both of the available supine suffixes, we get 77 mixed verbs out of a total of 131.

The changes from Old Gutnish to Classical Modern Gutnish resulted in a situation where it was no longer possible to divide verbs into strong and weak. The results in this paper do not suggest any clear new system of verb

classes, rather they point to an unpredictable distribution of the morphemes involved. Nevertheless, we must remember that the sample investigated is not representative of all Gutnish verbs as it contains a majority of originally strong verbs, while the strong verbs are only a small proportion of all verbs in the language. An investigation of all verbs could find regularities that cannot be seen in the present material.

The fieldwork revealed that the system of mixed verbs prevails to a degree, even though it seems that the second weak conjugation may be gaining ground at the expense of both the strong and the first weak conjugations.

6. Discussion

The results of this study enable us to answer the first three research questions:

- How common is it for historically strong verbs to become weak in Modern Gutnish?
- How common is it for historically strong verbs to have parallel strong and weak forms in Modern Gutnish?
- Is there any movement in the opposite direction, i. e. weak to strong?

Looking at preterites, during the period from Old Gutnish to Classical Modern Gutnish a majority of the strong verbs became mixed, while only a few became weak and a few remained strong. In other words: it is common for strong verbs to become mixed but not very common for them to become weak. The supines cannot be used to answer these questions since it is not possible to say which Modern Gutnish supines are strong and weak respectively.

The use of preterites by individuals, both the Classic Modern Gutnish speaker Jakob Karlsson and the speakers interviewed during the fieldwork sessions, suggests that weak forms may be preferred to a higher degree than reflected in the dictionaries. This is in line with the process behind the making of GOB, where one goal was to find the oldest forms for each word rather than the form most used (see Section 4.2).

In our sample of 61 originally weak verbs, two had acquired strong preterite forms in Classical Modern Gutnish. Movement in the opposite direction (i. e. weak to strong) is present, albeit uncommon. This is in line with Bloch's (2002) results for Standard Swedish and contrary to the common assumption that verb-class membership changes only from strong to weak.

Let us now turn to the remaining two questions:

- Are the developments systematic or singular?
- What explanation(s) can we find for the changes that led to the Modern Gutnish verb system?

The discussion of previous research on strong and weak verbs in Section 3.2 shows that changes in verb-class membership are not uncommon in the Germanic languages. But the numbers shown in this study, as well as the seemingly random selection of first and second weak conjugation forms (in the southern parts of the language area), are indicative of the restructuring of the whole system rather than the class shift of certain low-frequency verbs or verbs belonging to a strong class with a strong analogical connection to a weak class (as discussed by e.g. Bloch 2002, Krygier 1994 and Strik 2015). There is a system-wide change, which is one way of answering the question about the systematicity of the developments.

By looking at each verb within the system-wide change, we have seen that there is no obvious system behind the changes, except for the variation between first and second weak conjugation preterites, which is partly tied to geography. In the following sections of the discussion we will look closer at the geographic variation across Gotland since there is clearly some connection to geography. We will also search for explanations for the changes we found in two common areas of investigation within historical linguistics, ‘internal’ factors, and language contact. Some internal factors discussed are geographically distributed and will be dealt with in the subsection on geographic variation. Language contact is of course also geographically distributed, and so the section on language contact will connect back to the section on geographic variation. I will summarise the discussion at the end of Section 6.

6.1. Geographic Variation

Data collected from both the dictionary and fieldwork show that the mixed verbs are fairly evenly distributed over the investigated area, i.e. Gotland excluding Fårö. The fieldwork data are small and geographically limited, nevertheless, it should be noted that they cover a significant part of the area where Gutnish is still spoken. The northern, western and central inland parts of Gotland are now dominated by Gotlandic Swedish, where, as we saw in Section 2.3, verbs seem to be strong to a larger degree than in Standard Swedish. But since this can no longer be said to be Gutnish, this variation will not be investigated further although it will be raised in the continued discussion.

As stated in Section 5.1, 68 verbs have preterites belonging to both the first and the second conjugations in Classical Modern Gutnish. Due to the shortcomings of the sources as described in Section 4.2, this may also apply for more than these 68 verbs. Gustavson attributes the variation to geographic differences, stating that the first conjugation is used in the south, whereas the second is used in the north of Gotland (Gustavson 1977 pp. 33–34). It should also be noted that Gustavson does mention a number of verbs which belong to the second weak conjugation in the south of Gotland (*ibid.*). The geographic

division is thus not complete but there are other factors at work as well. His interpretation is that the northern system is more simplified than the southern and, as I understand it, this is in line with his and other earlier researchers' idea that the areas most remote from Visby are the linguistically most conservative, and thus the least simplified.

Fårö – that was excluded from this study – is another example with its much more complex verb system (see Section 2.2) that includes both of the weak conjugations examined and which likely are lexically distributed (as is the case for most North Germanic languages).

In his doctoral thesis, Gustavson (1948 p. 9) presents a possible explanation for the dominance of the second conjugation in the north, namely a northern tendency towards syncope of the Old Gutnish first conjugation suffix *-api* which would mean that the first conjugation suffix would merge with the second conjugation suffix. This explanation has the advantage of fitting very neatly with the fact that the south has kept both weak conjugations. There are also some possible parallel developments such as the present participle suffix *-andi* > *-ndi* and the agentive noun suffix *-ari* > *-(a)re*, although these are not perfect cases of syncope as one resulted in a syllabic consonant and the other uses an optional vowel. As far as I understand, the confinement of this syncope to the northern parts of Gotland is also not entirely substantiated.

The overlap between first and second weak conjugation forms is substantial in OLG, with 53 verbs having preterites belonging to both conjugations. This points away from a lexical distribution in the south, which in turn means that, even though the northern system may be simpler, the southern system has also undergone a shift from the traditional lexical distribution of the weak conjugations.

The geographic patterns described above may be indicative of a situation where innovation in the form of simplification of the weak verb system spread throughout the north and middle parts of Gotland, leaving the extreme north (Fårö) and south with more complex systems. The centre of innovation might be assumed to be Gotland's only town Visby which has been an important seat of both commercial and political power throughout most of the past 1,000 years of Gotlandic history and which is situated in the northwest of the island.

In summary, the verbs mixing strong and weak forms are found all over the Gutnish language area. In contrast, verbs mixing first and second weak conjugation forms are mostly found in the south of the area, although fieldwork suggests that this may be changing at present. The lack of first conjugation weak forms in the north may be due to a merger between the first and second weak conjugation suffixes. In the south, the original lexical distinction between verbs with first conjugation weak preterites and those with second conjugation weak preterites has almost been lost and there is now a great overlap between the two conjugations.

6.2. Internal Factors

Gutnish has undergone a number of sound changes and related processes that may have paved the way for the rise of the mixed verbs. These changes may have originally been motivated by contact with other languages, at least some of them appear similar to changes in southern Swedish dialects and Danish, but this will not be further explored here. Instead we will focus on the effects these changes have had on the Gutnish verb.

As mentioned in Section 6.1, the patterns governing the choice of weak conjugation may be based on the syncope in the northern parts of Gotland of the Old Gutnish first weak conjugation suffix *-api*. The syncope would have led to a merger between the first and second weak conjugation suffixes. When this syncope happened is not mentioned directly but Gustavson believes it happened after the *a* had turned into *e* (Gustavson 1948 p. 9), a change which took place around the end of the 17th century (pp. 12–13). Whether this syncope was as systematic as Gustavson states is not entirely clear and so this explanation remains an unverified possibility.

A morphophonological development that may have facilitated the mixing of strong and weak verbs was mentioned in Section 5.2, namely the confusion in the formation of the supine that resulted from the merger of the Old Gutnish suffixes *-it* and *-at* into Modern Gutnish *-e*. This development made it less obvious whether a supine belonged to a strong or a weak verb class. The loss of final *-t* started happening before the 18th century (Gustavson 1948 p. 208) and the same is true of *a > e* (pp. 12–13). According to Gustavson, the *i* in *-it* was lowered to *e* after the *t* was lost, in other words somewhat later than the other two changes (p. 33). In fact, the *i* was not lost over all of Gotland, a few parishes on northern and north-eastern Gotland kept the *-i* (ibid.). However, the supine usually acquired the suffix *-e* by analogy to the infinitive, while other words ending in the Old Gutnish *-it* kept the *-i* (ibid.). We can assume that the merger of the supine forms was completed, or at least well under way, by the end of the 18th century.

Another historical development that may have contributed to the mixing of strong and weak verbs is the merger of the various Old Gutnish present tense forms into the two Modern Gutnish ways of forming the present tense. See Section 2.2 for details.

Dating this merger is not straightforward. As mentioned, according to Gustavson (1948 pp. 12–13) the change of unstressed *a* to *e* did not take place any earlier than the end of the 17th century. Neogard (Neogard & Wollin 2009) still has *-a* in 1732, as does a poem written in 1726 (Lundell & Hesselman 1937 p. 160). However, another poem from 1724 (Lundell & Hesselman 1937 pp. 517–519) uses the infinitive *vridä* ‘twist’ where *ä* stands for *e*. Furthermore, the poem from 1726 includes the masculine adjectives *gilda* (< **gilder*) and *fijna* (< **finer*), where the *e* has already turned into *a* before (a subsequently lost) *r*. The adjective forms are more similar to the present tense forms both in having an *r* follow the vowel and, not in all but in many cases, having the

Table 10. Number and person agreement on verbs in northern Halland, according to Horn af Åminne (2022 p. 152). The singular and plural have different root vowels.

	Singular	Plural
First person	<i>ga</i> ‘gave’	<i>gôvum</i>
Second person	<i>ga(st)</i>	<i>gôven</i>
Third person	<i>ga</i>	<i>gôve</i>

acute accent which is likely to facilitate the weakening of *a* to *e* compared to the infinitive with its grave accent (Kock 1878 pp. 108–117). What we can take away from this is that the merger of the present tense suffixes was likely complete by the early 18th century, although some dialects may have taken longer.

A possible mechanism for the retainment of strong conjugations is mentioned by Areskog (1936 p. 181, based on Lundberg 1921). In the south-western dialects of Swedish, verbs continued being inflected for plural persons longer than in the north-eastern dialects (see also Horn af Åminne 2022), and since the plural preterite forms of strong verbs usually had an ablaut vowel different from the singular (see Table 10), the whole ablaut system in these south-western dialects was less likely to break down.

Within Gutnish, the dialect of Fårö is the only one that kept separate plural forms of verbs into the 19th century (see Section 2.2) and indeed the strong verbs in Fårö Gutnish have remained strong to a much larger degree than the other Gutnish dialects.

All of the historical changes mentioned here seem likely to have happened sometime between the end of the 17th century and the beginning of the 19th century. In other words, they all happened during the century and a half leading up to the emergence of the mixed verbs in Modern Gutnish, and they may well have contributed towards this development.

6.3. Language Contact

During the period of interest, the 18th and 19th centuries, Gotland’s strongest ties were with Sweden and especially the neighbouring areas of Sweden, Småland and Öland. Standard Swedish became the language of administration and schooling, as well as of the Church, and so was an important contact language for Gutnish, which is clear by looking at the spread of Gotlandic Swedish from Visby outward. Swedish is now the single-most important language on Gotland and there are no monolingual Gutnish speakers; af Hällström-Reijonen (2018) has shown how 18th century Standard Swedish was more accepting of variation between the first and second weak conjuga-

tions than later Standard Swedish (see Section 3.2). But Standard Swedish became more rigid in its division into verb classes during the 19th century and so seems like a less likely candidate for a role model for the changes in the opposite direction in Gutnish. Nevertheless, the more liberal approach taken in earlier Standard Swedish may have been found in contemporary Gutnish. In other words, we cannot be sure that 18th century Gutnish had a strict division between the two weak classes.

Other instances of language contact during the relevant period are connected to immigration, mainly from the Swedish mainland but also to some degree from the east (see Section 3.4). Immigrants from the Swedish mainland often came from Småland and Öland (Sandberg 1952, Siltberg & Åkerman 1991). A small number of immigrants from Estonia settled on Gotland and seem to have left some linguistic traces (Papp 1988).

In the dialects of eastern Småland – that is of the coastal area facing Gotland – described by Areskog (1936), we find a situation that is in many ways similar to the one on Gotland: Many verbs have mixed paradigms containing both strong and weak forms, often parallel, and there is a strong tendency for weak verbs to have past participles formed with the strong suffix *-ən* (Areskog 1936 pp. 268f.).¹⁹

In Areskog's section on weak verbs (1936 pp. 198ff.), we find another parallel to Gutnish. We learn here that in some northern parts of eastern Småland, verbs formerly belonging to the first conjugation have shifted to the second conjugation (example 10), unless this would result in clusters that were too hard to pronounce (example 11; forms from Areskog 1936, pp. 198ff.):

- (10) *ànədə* ~ *ändə* 'had a hunch'
sinədə ~ *sintə* 'dried up'
hỳrədə ~ *hỳrqə* 'rented'
- (11) *jìstnədə* ~ **jìstndə* 'became leaky'
rìklədə ~ **rìkldə* 'shook'
nỳtjdə ~ **nỳtjdə* 'used'

A few cases of class shift in the opposite direction are also mentioned, this time from the south of Småland. The geographic distribution is surprisingly

¹⁹ Areskog gives what she thinks is the obviously most important reason for the mergers ('föreningar') between strong and weak conjugations, namely the influence of the causative verbs caused by the merger of the present stems (Areskog 1936 p. 183). What this means in practice is that many inchoative strong verbs come paired with a derived causative weak verb, for example Sw. *brinna* 'to burn' (strong, inchoative) and *bränna* 'to burn' (weak, causative). In Småland, the usual phonetic distinction between these two categories of verbs has often been eradicated by some vowel change and so the present stem is identical and the verbs differ only in past tenses. This would then lead to speakers increasingly mixing the two verbs that are now similar not only in semantics but also in form. Since the Gutnish stressed vowels have not merged to any significant degree (see Gustavson 1940, 1948), this explanation does not in itself work for Gutnish.

similar to the situation on Gotland as described by Gustavson (see Section 6.1), with the second conjugation dominating in the north and the first dominating in the south. This similarity, however, is surely coincidental since the migration from Småland to Gotland did not follow a north-to-north and south-to-south pattern.

The class shift seems to mostly have affected the preterite forms, while it seems the supine forms with either *-a* or *-t* are not geographically distributed in Småland. This again is similar to Gutnish, probably because the supine in traditional Småland dialects developed in a similar way to Gutnish, with historical sound changes blurring the covariation between the supine and other forms marking verb-class membership.

We have to assume that there were both children and a considerable number of immigrated adults learning Gutnish during the 19th century, the children as a first language (L1) and the adults as a second language (L2). In cases where the children's parents were immigrants, the L1 learners would have received input both from native speakers and from the adult L2 learners. In other words, children of mixed parents as well as children of two immigrated parents were likely to receive input in both Gutnish and Småland dialects.

As mentioned in Section 3.3, Braunmüller (2009 p. 67) claims that prolonged contact between closely related languages inevitably leads to code-mixing. We can assume that the children whose input came from traditional Småland dialects and Gutnish, closely related varieties, did indeed mix their two languages to some degree. As Knooihuizen et al. (2018) showed, such mixing need not necessarily lead to changes, even though it often does.

Since the adult immigrants spoke Swedish dialects, closely related to Gutnish, there was probably little incentive for most to learn the new language perfectly and so we can very well assume that many adult learners also mixed their two varieties. The verbs of the Småland dialects might then be a source for weak forms of strong verbs in the mixed variety spoken by both adult immigrants and their children.

But immigration levels were unlikely to have been high enough to break down existing language communities, and so it seems less likely that a majority of children at the time would have learned Gutnish as imperfectly as the immigrated adults. It is certainly plausible that children of immigrants struggled to integrate into the existing Gutnish-speaking community and so might never have learned 'proper' Gutnish, but there were still many children who only received Gutnish input and who would have had little motivation to adopt the mixed variety of the immigrants. Thus, immigration is unlikely to have caused the pervasive changes in the Gutnish verb system. Instead, we need to look for additional mechanisms.

Nineteenth century Gotlanders were subjected to both Standard Swedish, in schools and churches, and Småland dialects, through new neighbours and family members. It is possible to imagine how these two varieties may have pushed Gutnish in the same direction but through different mechanisms. Småland dialects were presumably present in the everyday lives of many Gut-

nish speakers through neighbours, spouses, etc., and there were also a considerable number of speakers who had Småland dialects as their only L1 or as one of two L1s. To all these Gutnish speakers, weak preterite forms of many historically strong verbs were available as an alternative to the strong forms that prevailed in Gutnish. Likewise, the partial mix up of the first and second weak conjugations was available to these speakers.

Standard Swedish, being less present in everyday conversations but still familiar to the Gutnish speakers, may have had a ‘mirror’ function, enabling speakers to discover what was typical in their own language when compared to Standard Swedish. The tendency to use weak forms of strong verbs would then have stood out as typical of the language spoken on Gotland, since this tendency was not seen in Standard Swedish. In a process of cross-linguistic overcorrection (Kupisch 2014), speakers then began using weak forms of strong verbs in Gutnish in order to keep their own way of speaking separate from Standard Swedish. This image is further supported by the observation that Gotlandic Swedish goes in the opposite direction, adding strong preterites to historically weak verbs. Speakers of Swedish on Gotland may then, *mutatis mutandis*, also be said to overcorrect in order to avoid the mixed forms of the local language.

Whether we are actually dealing with a case of cross-linguistic overcorrection in the sense of Kupisch (2014) is not obvious from the results of this study, but it is certainly a possibility. Some circumstantial evidence for this interpretation can be provided: Firstly, a very proficient speaker, Jakob ‘Fäi-Jakå’ Karlsson, who lived during the period when the change seems to have begun, can be seen using the innovative forms, sometimes in addition to the old forms. In other words, the systematic change is happening in the centre of the speech community and not (only) at its fringes. Secondly, it is the innovative forms that were transmitted to the following generations of speakers, at least if the small number of informants in this study can be used as evidence. Thirdly, the timing of the change is also of interest. Prior to 1842, schooling was optional, but became compulsory for all children in this year. Even though most children could probably already read and write prior to this, the compulsory schooling may have increased the exposure to Standard Swedish.

6.4. Summary

This paper has presented a number of possible explanations for the Modern Gutnish verb system with its numerous weak forms. Now it is time to combine this information into a coherent understanding of what has happened.

First of all, what is described here is in fact at least two different but possibly interconnected developments: 1) The large-scale shift of verbs from a strong verb class to a weak verb class with the possibility of retaining the strong forms as alternatives. 2) The tendency for both originally weak and originally strong verbs to belong to two parallel weak conjugations. A possi-

ble third development expresses itself in the way supines and past participles are formed more or less independently of verb-class membership.

These developments need not necessarily be due to the same causes. However, it is clear that when combined, they constitute a major change with systemic implications for the Modern Gutnish verb, especially if we also take the simplification of the present tense into consideration, as mentioned in Section 2.2.

The Swedish dialects of Småland appear to provide a suitable role model. They have many strong verbs with parallel weak forms, as well as weak verbs with forms from two conjugations. Additionally, we know that there was significant immigration from Småland to Gotland around the time when the Gutnish verb system began to change. Hence, contact with Småland dialects seems to be the perfect catalyst.

But as we saw in the example of Frisian and Dutch language contact (Knoolhuizen et al. 2018), close contact between two languages does not necessarily lead to major changes, and the situation with the immigrants from Småland does not seem particularly extreme. It would thus be desirable to include conducive factors in order to arrive at a more convincing explanation for the facts. And indeed, several such factors present themselves, both sociolinguistic and morphophonological.

Kupisch's (2014) concept of cross-linguistic overcorrection offered a sociolinguistic motivator for the changes, the (unconscious) desire to keep one's languages separate. Multilingual Gutnish speakers used the means available to them to keep Gutnish – their everyday language – separate from the more formal but also familiar Standard Swedish. As regards morphophonology, several historical developments may have facilitated this process by loosening the ties between verbs and their verb classes. Together, these factors form a formidable growing ground for the changes outlined above.

In his account of the breakdown of the Old English strong verb system, Krygier (1994 pp. 248–253) draws similar conclusions (see Section 3.2). He sees several morphophonological conducive factors but views the Norman invasion and the substantial societal changes it entailed, not least in terms of the language situation, as the single most important cause for the changes. Of course, in this case, the Normans spoke an imperfect English where originally strong verbs had become weak and this then trickled down into the general population, presumably because the Norman way of speaking was of high prestige. In other words, the situation is different from the Gutnish one in terms of sociolinguistics but it is very similar in its complexity regarding causation and conductivity.

7. Conclusions

We have seen how the Old Gutnish verb system, which was very similar to other Old Norse verb systems, continued its strict division into strong and

weak verb classes until the end of the 18th century. The system then fairly rapidly underwent substantial changes, resulting, by the end of the 19th century, in a system with a large share of mixed verbs and the possibility of using both the first and the second weak conjugations for the same verb. During the same time, the formation of the supine also underwent changes that led to a blurring of the boundaries between strong and weak. This may have since developed into a system where most verbs have a weak preterite, although the data are too small to be certain. It is also uncertain what has happened to the supine since the late 19th century.

These changes were driven by several different factors, including the onset of immigration from Småland and increased exposure to Standard Swedish, but also a number of earlier morphophonological changes. The interchangeability of the two weak conjugations may be explained solely as the result of these morphophonological changes, but it may also be part of a larger, systemic change that also included the shift of verbs from strong to weak classes. The sociolinguistic mechanics behind the changes described were based on a (unconscious) tendency amongst Gotlanders to keep their native Gutnish different from the language they learned in schools and churches, Standard Swedish.

8. References

- Almqvist, Carl Jonas Love, 1840: *Svensk språklära*. 3rd ed. Stockholm.
- Areskog, Gertrud, 1936: *Östra Smålands folkmål. Inledning. Översikt av ljudläran. Formlära: verbböjningen*. Uppsala.
- Bloch, Josefin, 2002: Trafik i båda riktningarna – om starka och svaga verb. In: S. Lange & J. Kusmenko (eds), *Strövtåg i nordisk språkvetenskap*. Berlin. Pp. 36–47.
- Borin, Lars, Markus Forsberg & Johan Roxendal 2012: Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. LREC. Istanbul. (Retrieved on May, 18th, 2022, from <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/index.html>.)
- Braunmüller, Kurt, 2009: Converging genetically related languages. Endstation code mixing? In: K. Braunmüller & J. House, *Convergence and Divergence in Language Contact Situations*. Amsterdam. Pp. 53–69.
- Braunmüller, Kurt & Juliane House (eds), 2009: *Convergence and Divergence in Language Contact Situations*. Amsterdam.
- Carlsson, Nils, 1921: Det gotländska i-omljudet. In: *Göteborgs högskolas årsskrift* 27(2). Göteborg.
- Collin, Hans Samuel & Carl Johan Schlyter, 1852: *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Samling af Sweriges gamla lagar, på kongl. maj:ts nådigste befallning utgifven af d. C.J. Schlyter*. Vol. 7. *Codex iuris Gotlandici = Gotlands-lagen*. Lund.
- Dammel, Antje, 2010: *Konjugationsklassenwandel. Prinzipien des Ab-, Um- und Ausbaus verbalflexivischer Allomorphie in germanischen Sprachen*. Berlin.
- Donaldson, Bruce, 1994: Afrikaans. In: J. van der Auwera & E. König (eds), *The germanic languages*. London. Pp. 478–504.

- Enger, Hans-Olav, 2010: How do words change inflection class? Diachronic evidence from Norwegian. In: *Language Sciences* 32, pp. 366–379.
- Fertig, David, 2009: Are strong verbs really dying to fit in? Handout. Banff. (Retrieved on October 24th, 2022, from <http://www.acsu.buffalo.edu/~fertig/PubsTalks/GLAC15Handout.pdf>.)
- Fulk, Robert Dennis, 2018: *A comparative grammar of the early Germanic languages*. Amsterdam.
- Gardell, Carl Johan, 1987: *Gotlands historia i fickformat. Forntid. Medeltid. Nutid*. Visby.
- Gillets stavningsrekommendationer, 2012. (Retrieved on September 9th, 2020, from <http://www.gutamal.org/om-det-gutniska-spraket/skriva-gutamal/gillets-stavningsrekommendationer/>.)
- Gislestam, Torsten, 2019: *Präster, patroner och andra personer. Människoöden på Gotland*. Stockholm.
- GOB, see Gustavson, Herbert, Carl Säve & Per-Arvid Säve 1918.
- Gustavson, Helmer & Thorgunn Snædal, 2004: *Gotlands runinskrifter 3*. (Retrieved on June 10th, 2020, from <https://www.raa.se/kulturarv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/>.)
- Gustavson, Herbert, 1937: P.A. Säve som gotländsk språk- och folkminnesforskare. In: *Gotländskt arkiv* 1937, pp. 51–61.
- Gustavson, Herbert, 1940: *Gutamålet. En historisk-deskriptiv översikt*. 1. Uppsala. — 1948: *Gutamålet. En historisk-deskriptiv översikt*. 2. Uppsala. — 1977: *Gutamålet – inledning till studium*. Visby.
- Gustavson, Herbert, Carl Säve, & Per-Arvid Säve 1918: *Gotländsk ordbok. På grundval av C. och P.A. Sävés samlingar (GOB)*. Uppsala.
- Hadorph, Johan, 1687: *Gothlandz-laghen på gammal göthiska, med en historisk berättelse wid ändan, huruledes Gothland först är vpfunnit och besatt, ... med nu brukelig svensk vthtolkning och fullkomligit register på alla dhe måål i thenne lagbook finnes*. Stockholm.
- Harbert, Wayne Eugene, 2007: *The Germanic languages*. Cambridge. (Retrieved on October 24th, 2022, from <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511755071>.)
- Helgander, John, 1996: *Mobilitet och språkförändring. Exemplet Övre Dalarna och det vidare perspektivet*. Falun.
- Heusler, Andreas, 1932: *Altisländisches Elementarbuch*. Heidelberg.
- Horn af Åminne, Adam, 2022: *Från person till person. Avvecklingen av nordisk personkongruens ur ett diakront typologiskt perspektiv*. Uppsala.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta, 2018: ‘Han talte icke, men ögat talte.’ Om verbböjningen hos Runeberg, Topelius och några andra. In: H. Lönnroth, B. Haagensen, M. Kvist, & K. Sandvad West (eds), *Studier i svensk språkhistoria* 14. Vaasa. Pp. 132–147.
- Jansson, Sven B. F. & Elias Wessén 1962: *Sveriges runinskrifter*. Vol. 11. *Gotlands runinskrifter*. 1. Stockholm.
- Jansson, Sven B. F., Elias Wessén, & Elisabeth Svärdström 1978: *Sveriges runinskrifter*. Vol. 12. *Gotlands runinskrifter*. 2. Stockholm.
- Johansson, Anders R., 2022: Puttar u pirrvittar. In: *Haimdagar* 234–235, p. 3.
- Jonsson, Marita & Sven-Olof Lindquist 1987: *Vägen till kulturen på Gotland*. Visby.
- Jordan, Caspar, 2011: Documentation of Gutnish phonetics and phonology (MA Dissertation). School of Oriental and African Studies, London.

- Kapla & Ståhlberg, Johannes, 2010: Gotländskt buller i bestämd form. In: *Språktidningen*. (Retrieved on November 11th, 2022, from <https://spraktidningen.se/2010/06/gotlandskt-buller-i-obestamd-form/>.)
- Karlsson, Fred & Åsa Sahlquist, 1974: Starka verb i förvandling. In: *Nysvenska studier* 54, pp. 44–84.
- Karlsson, Jakob & Mathias Klintberg 2000: *Fäi-Jakås fyst brevi. Jakob Karlssons första 20 brev till Mathias Klintberg 1889–1890*. Visby.
- Karlsson, Jakob & Mathias Klintberg 2012: *Flair brev fran Fäi-Jakå. Gotlandsbonden Jakob Karlssons brev till lektor Mathias Klintberg 1891–1895*. Visby.
- Klintberg, Mathias & Herbert Gustavson 1972: *Ordbok över laumålet på Gotland* (OLG). Uppsala.
- Knoolhuizen, Remco, Odile A. O. Strik & Gerbrich de Jong 2018: Frisian strong and weak verbs in the face of Dutch influence: a synchronic and experimental approach. In: *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 21(1), pp. 57–74.
- Kock, Axel, 1878: *Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent*. [Vol. 1]. Lund.
- Krygier, Marcin, 1994: *The disintegration of the English strong verb system*. Frankfurt am Main.
- Kupisch, Tanja, 2014: Adjective placement in simultaneous bilinguals (German–Italian) and the concept of cross-linguistic overcorrection. In: *Bilingualism: Language and Cognition* 17(1), pp. 222–233.
- Lemke, Otto, 1868: *Visby stifts herdaminne. Efter mestadels otryckta källor*. Örebro.
- Lerbom, Jens, 2003: *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700*. Lund.
- Lindroth, Hjalmar, 1926: *Ölands folkmål. 1. Inledning, källöversikt, vokaler i starkton*. (Göteborgs högskolas årsskrift 31(1).) Göteborg.
- 1945: *Ölands folkmål. 2. Öländskan på 1600- och 1700-talen*. (Göteborgs högskolas årsskrift 51(1).) Göteborg.
- Lithberg, Nils & Elias Wessén 1939: *Den gotländska runkalendern 1328*. Stockholm.
- Lundberg, Justus, 1921: *Studier över andra starka verbalklassen i nysvenskan*. Lund.
- Lundell, Johan August & Bengt Hesselman 1937: *Bröllopsdikter på dialekt och några andra dialektdikter från 1600- och 1700-talen*. Stockholm.
- Magnusson Petzell, Erik, 2022: Passiv på flera sätt - gutnisk passivering i ett nordgermanskt perspektiv. (Retrieved on November 7th, 2022, from <https://www.isof.se/lar-dig-mer/bloggar/dialektbloggen/inlagg/2022-04-01-passiv-pa-flera-satt--gutnisk-passivering-i-ett-nordgermanskt-perspektiv>.)
- In prep.: The *si*-passive in Gutnish. Göteborg.
- Mailhammer, Robert, 2007: *The Germanic Strong Verbs*. Berlin–New York.
- Modéer, Ivar, 1929: 1700-talets öländska dialekter. In: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1929(3), pp. 1–76.
- Neogard, Lars & Lars Wollin, 2009: *Thet Gothlenska Tungomålet. Språkkapitlet i Lars Neogards Gautaminning (1732)*. Uppsala.
- Nils Torsund, 1949: Öländska folkmål jämte kort översikt av ortnamnen. In: *Öland*. 2. Kalmar. Pp. 421–450.
- Noreen, Adolf, 1879: Färöamålets ljudlära. Med ledning af C. Säves och P.A. Säves ordsamlingar utarbetad. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions*. [Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif.] Vol. 1. 1878–81, pp. 283–369.

- Noreen, Adolf, 1904: *Altnordische Grammatik. 2. Altschwedische Grammatik. Mit Einschluss des Altgutnischen*. Halle.
- Öhrman, Roger, 1991: 'Bonden här gör vad han vill'. Om gotländskt jordbruk under 1800-talet. In: *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 1991(21), pp. 113–138.
- OLG, see Klintberg, Mathias & Herbert Gustavson 1972.
- Papp, David, 1988: 'Livländska rymlingar'. Estländsk allmoges flykt till Sverige under 1700-talet och 1800-talet. In: *Estländare i Sverige. Historia, språk, kultur*. Uppsala. Pp. 21–35.
- Peel, Christine, 1999: *Guta saga. The history of the Gotlanders*. London.
- 2006: *An edition of the Gutnish manuscript of Guta lag with introduction, translation, commentary and glossary*. Ann Arbor.
- 2009: *Guta lag. The law of the Gotlanders*. London.
- Pernler, Sven-Erik, 1986: S:ta Katarina-gillet i Björke. In: *Gotländskt arkiv* 58, pp. 67–92.
- Pipping, Hugo, 1901: *Gotländska studier*. Uppsala.
- 1904: *Nya gotländska studier*. Göteborg.
- 1905: *Gutalag och gutasaga jämte ordbok*. Köpenhamn.
- Sandberg, Arnold, 1952: Småländsk och öländsk invandring till Gotland under 1700-talet. In: *Gottfrid Carlsson 18. 12. 1952*. Lund. Pp. 310–322.
- Sandøy, Helge, 1998: The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects. In: *Folia Linguistica* 32(1–2), pp. 83–100.
- Sandøy, Helge, 2004: Types of society and language change in the Nordic countries. In: *Language Variation in Europe. Papers from ICLaVe 2*. Uppsala. Pp. 53–76.
- Säve, Carl & Gustaf Lindström 1854: *De starka verberna i dalskan och gotländskan*. Upsala.
- Schildener, Karl, 1818: *Guta-Lagh das ist: der Insel Gothland altes Rechtsbuch. In der Ursprache und einer wiederaufgefundenen altdeutschen Uebersetzung herausgegeben; mit einer neudeutschen Uebersetzung nebst Anmerkungen versehen von Karl Schildener*. Greifswald.
- SFS 1842:19. *Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga angående Folkundervisningen i Riket*.
- Siltberg, Tryggve & Sune Åkerman 1991: Dynamik och konstans i den gotländska befolkningsutvecklingen på 1800-talet – Resurser och människor i en brytnings-tid. In: *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 21, pp. 75–112.
- Snædal, Thorgunn, 2002: *Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi*. Uppsala.
- Socken och stad. Nedladdning, vektor, (n.d.). (Retrieved on June 21, 2020, from <https://www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/geodata/produkter/produktlista/socken-och-stad/>.)
- Söderberg, Bengt G., 1955: *Gotland i historien*. Visby.
- Strik, Oscar, 2015: *Modelling analogical change. A history of Swedish and Frisian verb inflection*. Groningen.
- Svahnström, Gunnar, 1984: *Visby under tusen år*. Stockholm.
- Svedjemo, Gustaf, 2017: Gårdar, byar och social struktur på Gotland under järnålder och medeltid. In: *Arkeologi på Gotland. 2*. Uppsala. Pp. 183–190.
- Tarsi, Matteo, 2019: Lat. *scribere* in Germanic. In: *NOWELE. North-Western European Language Evolution* 72(1), pp. 42–59.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg, Erik Andersson, Erik & Lisa Christensen 1999: *Svenska akademiens grammatik*. Stockholm.

- Thomason, Sarah Grey, 2001: *Language Contact. An Introduction*. Edinburgh.
- Toftén, Jacob, 1748: *Grammatica antiquae linguae rusticanæ in Gothlandia*. [Manuscript N 47, kept at the National Library of Sweden.]
- Venås, Kjell, 1967: *Sterke verb i norske målføre*. Oslo.
- Vrieland, Seán D., 2011: *Old Gutnish Phonology and the Old Norse Context* (MA Dissertation). Universiteit Leiden, Leiden.
- Vrieland, Seán D., 2017: *Old Gutnish in a Danish Hand: Studies in the B manuscript of Guta lag*. Copenhagen.
- Welna, Jerzy, 1997: Weak-to-strong: A shift in English verbs? In: R. Hickey & S. Puppel (eds), *Language History and Linguistic Modelling. A Festschrift for Jacek Fisiak on his 60th Birthday*. Vol. 1. *Language History*. Berlin–New York. Pp. 215–228.

Sammanfattning

I den här artikeln undersöker jag de starka verbens utveckling genom gutniskans historia och letar efter förklaringar till de förändringar som iakttas. Undersökningen av verbens utveckling över tid bygger på en jämförelse mellan forngutniska, närmare bestämt Gutalagen (Peel 2006) och Gutasagan (Peel 1999), och 1800-talets gutamål såsom det finns bevarat i *Gotländsk ordbok* (Gustavson m. fl. 1918) och *Ordbok över laumålet på Gotland* (Klintberg & Gustavson 1972). Som ytterligare stöd används ett antal kortare texter från tiden mellan dessa två hållpunkter. Det visar sig att det finns en omfattande övergång av starka verb till svag preteritumböjning, mer omfattande än vad som är känt från de större germanska språken. Det går också att datera förändringen till 1800-talet och hos en dialektskribent från senare delen av 1800-talet, Jakob »Fäi-Jakå» Karlsson, ser vi en blandning av starka och svaga preteritumformer, delvis inom samma verb. Supinum och particip genomgår en delvis annan utveckling där starka former förekommer även hos ursprungligen svaga verb. Uppdelningen i starka och svaga verb är alltså inte lika tydlig i 1800-talets gutamål. En (pga. Covid 19-pandemin väldigt liten) fältstudie tyder på att utvecklingen fortsatt i samma riktning sedan 1800-talet.

Diskussionen kring drivkrafterna bakom dessa förändringar handlar både om språkinterna faktorer och om språkkontakt. Jag utgår ifrån en dokumenterad invandring av smålänningar och ölänningar till Gotland från 1700-talets slut och framåt och hittar i östra Smålands dialekter en situation som påminner om den på Gotland: många ursprungligen starka verb har parallella svaga preteritumformer. Kontakt i sig är dock inte en drivkraft för förändring. Jag utgår ifrån att de småländska svaga formerna utgjort en förebild för gutamålstalare i vardagen medan rikssvenska starka former fungerat som en »spegel» som visat gutamålstalarna hur språket på Gotland skiljer sig från »fastländskan». Gutamålstalarna plockade sedan upp de svaga preteritumformerna i ett (omedvetet) försök att hålla sitt språk åtskilt från riksspråket (»cross-linguistic overcorrection», Kupisch 2014). Detta finner vidare stöd i »gotländskan» (det gotländska regionala standardspråket) där man istället

finner starka preteritumformer hos en rad ursprungligen svaga verb. Slutligen konstaterar jag att en rad morfofonologiska förändringar under gutniskans historia underlättat för förändringarna hos de starka verben genom att börja sudda ut gränserna mellan starka och svaga verb i presensformerna och i supinum.

Appendix A. List of the 131 Verbs Compared between Old Gutnish and Classical Modern Gutnish

Sub verbo	English gloss	Old Gutnish infinitive	Weak, strong, mixed		Weak conjugation
			Old Gutnish	Modern Gutnish	
<i>baka</i>	bake	<i>baka</i>	weak	weak	both
<i>bedja</i>	bid, ask for	<i>bipia</i>	strong	mixed	first
<i>binda</i>	bind	<i>binda</i>	strong	mixed	first
<i>bita</i>	bite		strong	mixed	first
<i>bjuda</i>	bid, invite	<i>biauþa</i>	strong	mixed	first
<i>bläsa</i>	blow		strong	mixed	both
<i>bo</i>	live (somewhere)	<i>boa</i>	strong	weak	second
<i>brinna</i>	burn		strong	mixed	first
<i>brista</i>	burst		strong	strong	none
<i>bryta</i>	break	<i>briauta</i>	strong	mixed	first
<i>bränna</i>	burn	<i>brenna</i>	weak	weak	both
<i>bygga</i>	build	<i>byggia</i>	weak	weak	both
<i>byta</i>	exchange	<i>byta</i>	weak	weak	both
<i>bära</i>	carry	<i>biera</i>	strong	mixed	both
<i>draga</i>	pull	<i>draga</i>	strong	mixed	both
<i>dricka</i>	drink	<i>drikka</i>	strong	mixed	both
<i>drypa</i>	dribble		strong	mixed	both
<i>drömma</i>	dream	<i>droyma</i>	weak	weak	both
<i>dö</i>	die		strong	mixed	both
<i>falla</i>	fall		strong	mixed	second
<i>fara</i>	go	<i>fara</i>	strong	mixed	both
<i>finna</i>	find		strong	strong	none
<i>flytta</i>	move	<i>flytia</i>	weak	weak	both
<i>fresta</i>	entice, tempt	<i>fresta</i>	weak	weak	first
<i>frysa</i>	be cold		strong	mixed	both
<i>få</i>	receive	<i>fa</i>	strong	strong	none
<i>fälla</i>	fell	<i>fella</i>	weak	weak	both
<i>föda</i>	feed	<i>fyþa</i>	weak	weak	both
<i>följa</i>	follow	<i>fylgia</i>	weak	weak	both
<i>föra</i>	lead	<i>fyra</i>	weak	weak	both
<i>gifta</i>	get married	<i>gipta</i>	weak	weak	first

Sub verbo	English gloss	Old Gutnish infinitive	Weak, strong, mixed		Weak conjugation
			Old Gutnish	Modern Gutnish	
<i>gitta</i>	have to	<i>gieta</i>	strong	mixed	second
<i>giva</i>	give	<i>giefa</i>	strong	mixed	second (and third?)
<i>gro</i>	grow	<i>groa</i>	strong	weak	second
<i>gå</i>	go	<i>ganga</i>	strong	strong	none
<i>gålda</i>	pay	<i>gielda</i>	strong	weak	first
<i>göda</i>	fertilise, cram	<i>gyþa</i>	weak	weak	both
<i>göra</i>	do, make	<i>giera</i>	weak	weak	second
<i>hava</i>	have	<i>hafa</i>	weak	weak	second (and/or third?)
<i>heta</i>	be called	<i>haita</i>	strong	mixed	first
<i>hindra</i>	prevent (some-one)	<i>hindra</i>	weak	weak	first
<i>hitta</i>	find	<i>hitta</i>	weak	weak	both
<i>hjälpa</i>	help	<i>hielpa</i>	strong	mixed	both
<i>hugga</i>	chop		strong	mixed	both
<i>hygga</i>	have fun	<i>hyggia</i>	weak	weak	first
<i>hålla</i>	hold	<i>halda</i>	strong	mixed	both
<i>häva</i>	lift		strong	mixed	both
<i>höra</i>	hear	<i>hoyra</i>	weak	weak	second
<i>kalla</i>	call	<i>kalla</i>	weak	weak	both
<i>klappa</i>	pat, clap	<i>klappa</i>	weak	weak	both
<i>klippa</i>	cut	<i>klippa</i>	weak	weak	second
<i>klyva</i>	cleave	<i>kliaufa</i>	strong	mixed	both
<i>komma</i>	come	<i>kuma</i>	strong	strong	none
<i>känna</i>	know	<i>kenna</i>	weak	weak	second
<i>köpa</i>	buy	<i>kaupa</i>	weak	weak	both
<i>le</i>	laugh		strong	mixed	second
<i>leva</i>	live	<i>lifa</i>	weak	weak	both
<i>lida</i>	suffer	<i>liþa</i>	strong	mixed	first
<i>ligga</i>	lie (down)	<i>liggia</i>	strong	strong	none
<i>ljuda</i>	sound		strong	mixed	both
<i>ljuga</i>	lie		strong	mixed	both
<i>lotta</i>	draw lots	<i>luta</i>	weak	weak	first
<i>lova</i>	promise	<i>lufa</i>	weak	weak	both
<i>lycka</i>	lock in, conceal	<i>lykia</i>	weak	weak	first
<i>lyda</i>	obey	<i>lyþa</i>	weak	weak	first
<i>lysa</i>	shine	<i>lysa</i>	weak	weak	both
<i>låta</i>	let	<i>lata</i>	strong	mixed	both
<i>lägga</i>	lay, set	<i>leggia</i>	weak	weak	both

Sub verbo	English gloss	Old Gutnish infinitive	Weak, strong, mixed		Weak conjugation
			Old Gutnish	Modern Gutnish	
<i>lända</i>	land	<i>lenda</i>	weak	weak	both
<i>löpa</i>	run		strong	mixed	both
<i>lösa</i>	solve	<i>loysa</i>	weak	weak	both
<i>mista</i>	lose	<i>mista</i>	weak	weak	first
<i>märka</i>	notice, mark	<i>merkia</i>	weak	weak	both
<i>niga</i>	curtsey		strong	mixed	both
<i>rinna</i>	run, flow		strong	strong	none
<i>rödja</i>	clear (forest)	<i>lagrypia</i>	weak	weak	first
<i>se</i>	see	<i>sia</i>	strong	strong	none
<i>segla</i>	sail	<i>sigla</i>	weak	weak	first
<i>simma</i>	swim		strong	mixed	first
<i>sitta</i>	sit	<i>sitia</i>	strong	mixed	first
<i>sjuda</i>	boil	<i>siaupa</i>	strong	weak	first
<i>sjunga</i>	sing		strong	mixed	both
<i>sjunka</i>	sink	<i>sinqua</i>	strong	mixed	both
<i>skilja</i>	differ	<i>skilia</i>	weak	weak	second
<i>skola</i>	shall	<i>skulu</i>	weak	weak	second
<i>skriva</i>	write	<i>skrifa</i>	weak	mixed	both
<i>skämma</i>	become bad, spoil	<i>skemma</i>	weak	weak	first
<i>skära</i>	cut	<i>skiera</i>	strong	mixed	both
<i>slå</i>	hit	<i>sla</i>	strong	strong	none
<i>släppa</i>	let go	<i>sleppa</i>	weak	weak	both
<i>sova</i>	sleep	<i>sufa</i>	strong	mixed	both
<i>spilla</i>	spill	<i>spilla</i>	weak	weak	second
<i>springa</i>	run		strong	mixed	first
<i>spritta</i>	startle		strong	mixed	first
<i>spy</i>	vomit		strong	weak	second
<i>stiga</i>	rise		strong	mixed	both
<i>stjäla</i>	steal	<i>stielä</i>	strong	mixed	both
<i>stå</i>	stand	<i>standa</i>	strong	strong	none
<i>städja</i>	stabilise	<i>stepia</i>	weak	weak	second
<i>suga</i>	suck		strong	mixed	both
<i>supa</i>	drink, eat soup		strong	mixed	both
<i>svara</i>	answer	<i>suara</i>	weak	weak	both
<i>sviga</i>	give way, sag	<i>suiga</i>	strong	mixed	first
<i>svika</i>	fail (someone)		strong	strong	none
<i>svära</i>	swear		strong	mixed	both
<i>säga</i>	say	<i>segia</i>	weak	weak	second
<i>sälja</i>	sell	<i>selia</i>	weak	weak	both

Sub verbo	English gloss	Old Gutnish infinitive	Weak, strong, mixed		Weak conjugation
			Old Gutnish	Modern Gutnish	
<i>sända</i>	send	<i>senda</i>	weak	weak	both
<i>sätta</i>	sett	<i>setia</i>	weak	weak	both
<i>söka</i>	try, seek	<i>sykia</i>	weak	weak	both
<i>taga</i>	take	<i>taka</i>	strong	strong	none
<i>tigga</i>	beg		strong	weak	both
<i>tro</i>	believe	<i>troa</i>	weak	weak	second
<i>träda</i>	tread		strong	mixed	both
<i>tvinga</i>	force	<i>puinga</i>	strong	mixed	first
<i>tycka</i>	think (opinion)	<i>pykkia</i>	weak	weak	both
<i>tälja</i>	tell, count	<i>telia</i>	weak	weak	both
<i>vara</i>	be	<i>vara</i>	strong	strong	none
<i>veta</i>	know	<i>vita</i>	weak	weak	second
<i>viga</i>	marry	<i>vigia</i>	weak	weak	both
<i>vika</i>	fold		strong	mixed	both
<i>vilja</i>	want	<i>vilia</i>	weak	weak	second
<i>vräka</i>	throw away, force away	<i>reka</i>	strong	weak	both
<i>vänja</i>	get used to	<i>venia</i>	weak	weak	second
<i>värja</i>	defend	<i>veria</i>	weak	weak	both
<i>väva</i>	weave		strong	mixed	both
<i>växa</i>	grow		strong	weak	both
<i>yrka</i>	work, concern with	<i>yrkia</i>	weak	weak	first
<i>äga</i>	own	<i>aiga</i>	weak	mixed	both
<i>äta</i>	eat	<i>ieta</i>	strong	mixed	first
<i>öka</i>	increase	<i>auka</i>	weak	weak	both

Cirkulär ekonomi – ett levande och lärande kulturarv?

Av Håkan Jönsson

Circular economy – a living and learning cultural heritage?

In recent years, the term *circular economy* has become central in both research and politics. In most writings and policy documents, a circular economy is assumed to presuppose a break from previous habits and practices. Cultural and historical perspectives are often neglected, even though most preindustrial agriculture and food systems developed methods for the circulation and recycling of resources. This article aims to discuss whether circular economy can be considered a cultural heritage, and how a circular economy is manifested and made visible in cultural heritage institutions. The article is based on a study of Kulturens museums in Lund, southern Sweden, in particular Kulturens Östarp, an open-air museum with agricultural environments with a focus on the 19th century. The article draws on interviews and observations to describe how different dimensions of circular economy and sustainability are presented to visitors. Further, the article discusses potential directions for further development, namely the challenge of communicating the hidden knowledge condensed in artefacts, rituals, and proverbs to a generation of visitors that lack any experience of farming. The article concludes that Kulturens Östarp provides unique opportunities to facilitate learning of how the movement away from a local, circular economy to a linear, global economy took shape in a specific location.

Keywords: Circular economy, cultural heritage, sustainability, museums, ethnology.

Introduktion

Hållbarhet och cirkulär ekonomi har både inom forskning och politik lyfts fram som ett överordnat mål under senare år. En framtid där kretsloppen sluts och samhället inte förbrukar mera resurser än vad som förnyas är en vision som få lär motsätta sig. Vägen dit förtjänar däremot att diskuteras. Ofta antas den cirkulära ekonomin förutsätta ett uppbrott från tidigare vanor och praktiker. Den svenska regeringens strategi för cirkulär ekonomi talar t.ex. om »insatser för forskning, innovation och teknikutveckling» (Regeringen 2020 s. 17). Frågan är var kulturforskning och kulturarvsinstitutioner hamnar i detta nya ramverk. Har de något att bidra med, eller betraktas de som irrelevanta när införandet av en cirkulär ekonomi skall stödjas med offentliga och privata medel?

Håkan Jönsson, docent i etnologi, forskare och lektor vid Institutionen för kulturvetenskaper, lektor vid Institutionen för livsmedelsteknik vid Lunds universitet, gästprofessor vid Sveriges lantbruksuniversitet. – Associate Professor of Ethnology, Researcher, Senior Lecturer, Department of Arts and Cultural Sciences, Senior Lecturer, Department of Food Technology, Engineering and Nutrition, Faculty of Engineering, Lund University, Visiting Professor, Swedish University of Agricultural Sciences. hakan.jonsson@food.lth.se

Denna artikel utgår från hypotesen att det funnits exempel på cirkulär ekonomi och hållbara praktiker inom det förindustriella agrarsamhället. Därför finns det anledning att undersöka om hållbarhet och cirkulär ekonomi kan betraktas som ett kulturarv, och inte bara som mål för framtiden. Detta leder till följdfrågan om hur detta kulturarv i så fall manifesteras i kulturhistoriska samlingar och museer med fokus på det förindustriella agrarsamhällets historia. Syftet med artikeln är att diskutera vilken roll en kulturarvsinstitution som ett friluftsmuseum kan ha för att främja hållbar utveckling och cirkulär ekonomi. För detta har två forskningsfrågor undersökts:

1. Hur synliggörs eller osynliggörs hållbara praktiker, vanor och föremål på en kulturarvsinstitution med (agrar)historisk inriktning?
2. Hur tillämpbara är de historiska exemplen i dagens situation, och hur kan de användas inom museiverksamheter för att stimulera lärande om hållbar utveckling och cirkulär ekonomi?

Artikeln är explorativ i sin ansats. Den bygger på en fallstudie, men skall i första hand ses som en diskussionsartikel som skisserar kommande forskning och tillämpningar och inte som en avslutad empirisk studie.

Tidigare forskning och teoretiskt ramverk

Det finns en både aktiv och växande forskning om kopplingar mellan kultur och hållbarhet. Kultur har då använts på många olika sätt. Vissa pekar på kultursektorns betydelse (t.ex. Auclair och Fairclough 2015, Blanc och Banish 2017), andra fokuserar på företagskulturens betydelse (t.ex. Salvioni och Almici 2020, Kwarteng et al. 2022). Det har föreslagits att kultur skulle etableras som ett fjärde tema inom hållbarhetsdefinitionen, förutom ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet (Nurse 2006). Ett sådant grepp kan dock riskera att osynliggöra kulturens roll för hållbarhetens övriga dimensioner (Soini och Birkeland 2014). Flera verk berör kopplingar mellan kulturarv och hållbarhet, ofta i samband med hur kulturarv hotas av klimatförändringar (Harvey and Perry 2015, Barthel-Bouchier 2016). Även den roll som kulturarvsinstitutioner spelar i hållbarhetssammanhang genom hur de väljer vad som skall förmedlas och hur det förmedlade sedan gestaltats har diskuterats och problematiserats (Hertzog 2015).

Historikern och mångåriga chefen för Jamtli, Henrik Zipsane (2022), har diskuterat friluftsmuseers roll för lärande om hållbarhet. Zipsane anknyter där till en bredare diskussion om friluftsmuseernas pedagogiska roll, inte minst för livslångt lärande (se Zipsane 2008). Friluftsmuseerna fungerar både som en plats för pedagogiska aktiviteter och som en plats där äldre kan dela med sig av erfarenheter till yngre generationer på ett informellt sätt. För att utveckla ett mera systematiskt sätt att arbeta med kulturarv som lärande har

ett nordiskt-baltiskt samarbete tagit fram »heritage learning outcomes» och ett »heritage learning framework» som ett praktiskt verktyg (Hansen 2014).

Termen *cirkulär ekonomi* är mera specifik och syftar på att resurserna inom ett system måste kunna förnya sig själva för långsiktig hållbarhet (Alexander och Reno 2012, Blomsma och Brennan 2017). Allt måste inte återkomma i exakt samma form för att ingå i en cirkulär ekonomi, men resurser behöver reproduceras inom systemet. Ett viktigt bidrag från kulturvetenskaperna i forskningen om cirkulär ekonomi är att införandet eller återskapandet av cirkulära system inte bara innebär ekologiska och ekonomiska förändringar, utan även sociala transformationer (Faulk 2012, Hultman och Corvellec 2012). Ett annat viktigt bidrag är det historiska perspektivet. Det finns gott om historiska exempel på cirkulär ekonomi som ger perspektiv på dagens situation (Reike et al. 2018). I en studie ger till exempel historikern Catherine Casson och sociologen Daniel Welch en rad exempel på cirkulära praktiker från medeltiden och framåt (Casson och Welch 2021).

Det framgår också av agrarhistoriska och etnologiska studier (t.ex. Campbell 1936, Hansen 1952) att det funnits en cirkulär ekonomi, eller åtminstone praktiker som syftade till att återföra resurser, i det förindustriella agrarsamhället. Så länge marknadsinslagen var begränsade var de flesta lokalsamhällen präglade av strategier för långsiktigt hållbart brukande. Växtföljder, återförande av näringsämnen från människor och djur, minimerande av avfall och förrådshushållningen är några sådana exempel. Det manifesterades inte bara i lantbruk och produktion utan också i vardagens föremål, vanor och ritualer.

För att etablera ett teoretiskt ramverk för kultur och hållbarhet har agrarsociologerna Katriina Soini och Joost Dessein (2016 s. 4 f.) föreslagit en tredelning, och menar att det finns ett behov att skilja mellan kultur *i*, kultur *för* och kultur *som* hållbarhet. *Kultur i hållbarhet* syftar specifikt på kultur som resultatet av intellektuellt och konstnärligt arbete, alltså t.ex. konstnärliga uttryck i hållbarhetssammanhang. *Kultur för hållbarhet* pekar på kulturens förmodade transformativa dimensioner, ett sätt att ändra människors beteende i hållbar riktning (se även Blanc och Benish 2017 och Wiktor-Mach 2020), medan *kultur som hållbarhet* har det bredaste perspektivet och inkluderar kulturens inverkan både på medvetna och omedvetna handlingar i det mänskliga sociala livet. I denna artikel kommer museer, såväl som den tid de avser att skildra, att diskuteras med detta ramverk som teoretisk ansats.

En fallstudie av Kulturens Östarp

För att pröva bärigheten av att betrakta cirkulär ekonomi som ett kulturarv har en fallstudie gjorts av de museer som Kulturen i Lund har ansvar för. I fokus är Kulturens Östarp, ett friluftsmuseum som visar lantbruksmiljöer med fokus på 1800-talet. Kulturens Östarp ligger på Romeleåsen några kilometer sydöst om Veberöd i södra Skåne. Det är en del av Kulturen i Lund, och köptes in redan 1922 av Kulturens grundare Georg Karlin (1859–1939).

Fig. 1. Vattenmøllan på Östarp. I dammen trivs bland annat Skånegäss, som här på bilden, och Blekingeankor, två av de lantraser som bevaras på Östarp.

Gårdarna flyttades aldrig in till museet i centrala Lund, i stället skapades ett friluftsmuseum där det går att se traditionella jordbruksmetoder och föremål på plats i ett landskap som påminner om hur det såg ut när det var ett aktivt jordbruk. Sedan år 2021 är Kulturens Östarp ett kulturresevat. Det finns flera gårdar på friluftsmuseet – Gamlegården, en fyrilängad gård från 1810-talet, Alriksgården, vars bebyggelse förnyades mellan 1905 och 1949, och Möllegården från 1924. Dessutom ligger Östarps gästgivaregård, även denna från 1924, på platsen.

Under år 2021 och 2022 har observationer och intervjuer genomförts på Kulturens Östarp av författaren. Observationer har skett under fem tillfällen, vid vilka även fyra intervjuer har genomförts. Observationerna har nertecknats i ett observationsprotokoll, som sedan använts för de beskrivningar och analyser som görs i artikeln. De informanter som citeras i artikeln står med sina egna namn och har haft möjlighet att läsa citat före publicering. Utöver Kulturens Östarp har även observationer gjorts på Kulturen i Lund och i Kulturens magasin på Gastelyckan i Lund. Per Larsson, intendent, har bidragit med stor sakkunskap och många inspel i forskningsprojektet som finansierats av Ohlssonstiftelserna i en satsning på att öka samarbetet mellan Kulturen i Lund och forskningen på Institutionen vid Kulturvetenskaper vid Lunds universitet.

Att se på landskapet

Grundaren Georg Karlin såg ett stort värde i att gårdarna som ingår i Kulturens Östarp låg i sina naturliga miljöer, så att en äldre tids kulturlandskap

kunde upplevas på plats. Genom att se och promenera längs olika typer av mark (äng, åker, betesmark, kålträdgård), och de olika byggnader eller rum som ägnades åt olika sysslor (mölla, brydestuga, malttork, bakstuga) skulle besökaren få en känsla av och förståelse för äldre tiders lantbruk och livsbetingelser. Förståelsen kommer dock inte automatiskt. På Östarp, liksom andra museer, finns informationstavlor. Det går att läsa om hur linet togs till vara och förädlades. Men det mesta lämnas åt besökaren att ta in. Platsen skall få tala för sig själv och för mycket skyltar och text kring byggnader, trädgård och landskap riskerar att förta möjligheten att uppleva platsens autenticitet. De värdar som finns under sommaren har som en viktig uppgift att förmedla den helhet som är svår att beskriva med skrivna skyltar.

Men det finns utmaningar när det gäller att begripliggöra platsen, som hänger ihop med besökarnas förkunskaper. Kunskapen om lantbruk och landskap är idag mycket svag hos de flesta i Sverige. Med den snabba omställningen till urbana, icke-agrara, yrken försvann den tysta kunskapen om landskapet som produktionsyta som den som var uppväxt i en rural miljö fick med sig. Den tysta kunskapen har heller inte ersatts med en boklig. Undervisningen i skolorna om jordbruk, livsmedelsproduktion och kulturlandskapets uppbyggnad och förutsättningar har snarare minskat än ökat de senaste decennierna. På grundkurserna i etnologi märks tydligt att det finns begränsade förkunskaper om det förindustriella agrarsamhället. Termer som *laga skifte*, *backstugusittare* och *slagtröskning* är nya även för många av de välutbildade studenter som sökt sig till ett ämne som har det förindustriella agrarsamhällets kulturhistoria som ett av sina huvudområden.

Besökarnas förkunskaper är därför en stor utmaning. Att se skillnaden mellan en kålgård och en rågåker klarar säkert de flesta. Men det krävs ett tränat öga för att se skillnad mellan en åker i träda och betesmark. Än mindre självförklarande är hur de olika typerna av mark samspelade. I talesättet »äng är åkers moder», förklaras hur olika typer av mark är en förutsättning för ett jordbruk där resurserna kan reproduceras. Det foder som ängen gav avgjorde hur många djur som kunde behållas under vintern, vilket i sin tur påverkade mängden gödsel som fördes till åkrarna och gav förbättrad avkastning. Den typ av kondenserad kunskap som ryms i talesätt har bäring också på dagens och morgondagens hållbara jordbruk, även om skalan ser annorlunda ut. Men om besökare inte vet skillnaden mellan en äng och en åker blir det inte så lätt att förklara mer komplexa samband.

Det finns dock spår i landskapet som kan synliggöras. Emma Johansson är gårdsbrukare på Kulturens Östarp. Som sådan arbetar hon både aktivt med själva lantbruket och med att guida besökare. Hon påpekar vikten av att se brett på cirkularitet. Slåtter och betesmarker är nycklar till biologisk mångfald, trots att man vid slåtter egentligen tar resurser från ängen för att tillföra andra marker. Ädellövskogarna gav inte bara timmer utan också näringsrika ollon till grisarna, som resulterade i gott fläsk. Allt finns att se, men var finns ingången till att förstå hur saker hängde ihop?

Fig. 2. Landskapet kring Östarp var en viktig orsak till att Georg Karlin inte ville flytta byggnaderna till Lund. Det påminner om äldre tiders kulturlandskap, och är därför en viktig del av besökarens upplevelse av det förindustriella agrarsamhället.

Ett living heritage lab för hållbart lärande

Östarp har under många år haft lantrasdjur (äldre raser som var anpassade till områdets karaktär och ofta hade flera användningsområden) som en del av verksamheten (Johansson 2017). Östarp har ett samarbete med en lokal uppfödare, djuren vistas under sommaren på Östarp för att sedan återföras till uppfödaren när friluftsmuseet stänger för säsongen. På senare år har intresset

Fig. 3. Linderödsgrisar framför Gamlegården på Östarp.

för lantraser växt, och det finns föreningar som arbetar för att bevara raserna i deras ursprungliga skick, såväl som entreprenörer som satsar på uppfödning på grund av djurens gastronomiska kvaliteter och som inslag i besöksnäringen. Inte sällan uppstår konflikter mellan de föreningar som fokuserar på bevarande och företagare som ser kommersiella möjligheter (Ovaska och Soini 2017). Djuren på Östarp har emellertid en potential som går bortom både bevarande och kommersiell nytta genom att visa på dessa djurs funktion i landskapet och lokalsamhället. Lantraserna hade utvecklats och anpassats till den särskilda miljö och de brukningssätt som fanns på specifika platser. Djuren var inte bara mat, de tjänade som dragdjur och fungerade väl i både skogs- och åkerbruk och ingick således i ett komplext system för att ta hand om och nyttja (vårda) naturresurserna på platsen.

Djuren gav även gödsel. Emma Johansson nämner hur en välskött och framför allt välfylld gödselstack vittnade om välstånd. Tjänstefolk ville gärna ta tjänst på gårdar med stor gödselstack, då var chansen större att få äta sig mätt. Det går att tänka sig gödsel som ingång för att öppna upp en förståelse för markanvändning och landskapets olika funktioner. Det finns dock vissa utmaningar med att visualisera gödslingspraktiker på Östarp. Djuren hålls inte på Östarp på vintern, de är heller inte installade, vilket var en förutsättning för att kunna sprida gödseln på ett planerat sätt. Dessutom användes historiskt även gödsel från mänskliga exkrementer. Traditionella gödslingspraktiker är alltså inte fullt ut tillämpbara med nutida regelverk och förutsättningar. Det som

finns är dock tillräckligt för att få besökare att reflektera över djurens olika och viktiga roller för ett långsiktigt hållbart lantbruk. Exempelvis används gödsel som ansamlas vid installation nattetid av fjäderfä i köksträdgården, liksom dassens latrintunnor används i blomrabatterna efter komposterings.

Lantraserna på Östarp har således en potential som delar av en hållbarhetspedagogik, i enlighet med Henrik Zipsanes (2008) tankar om kulturarvsinstitutioner som platser för lärande. I det här fallet handlar det primärt om en ökad förståelse för jordbrukslandskapet som ett komplext system. Platsen visar hur djur och människor i samspel kan sluta kretslopp och säkerställa att resurser förnyas. Detta samspel är komplext och har inte alltid fungerat ens i förindustriella agrarsamhällen. Historien uppvisar många exempel på ohållbara praktiker (Zipsane 2022). Östarp behöver och bör därför knappast heller framställas som en cirkulär utopi, snarare som ett »living heritage lab» för hållbara praktiker. I ett sådant arbete finns möjligheter att bygga vidare på tidigare projekt som gjorts i samarbete mellan humanekologer och Kulturens Östarp (Hornborg et al 2000).

Föremålens kondenserade kunskap

En viktig del av cirkulär ekonomi är återanvändning. Den är ständigt närvarande på Östarp. Den syns i husen, med bevarade bjälkar från tidigare konstruktioner, men också i små detaljer som tofsar på kuddar. Uttjanta klädespersedlar blev remsor som formades till tofsar och fästes på kuddarnas hörn. Därmed fick de en utsmyckning, samtidigt som de ömtåliga hörnen skyddades från skav och slitage.

Återanvändning var en praktik som var självklar. Idealet att allt borde komma till nytta syns också i ekonomibyggnaderna med föremål från olika epoker som ännu inte hittat sin användning. Återanvändningspraktikerna manifesterades i föremål och redskap. Ett exempel är jästkransen, denna snillrika konstruktion av trälameller som sänktes ner i ölkaret efter en lyckad brygging. Jästkransens konstruktion, med sina många anläggningsytor mot ölet, gjorde att de mikroorganismer som behövdes för jäsningsen fastnade i jästkransen, som därmed kunde fungera som startkultur för nästa ölbrygd. Med jästkransen löstes jäsningsprocessen innan industriproduktionen gjorde jäst till en konsumtionsvara.

På Gamlegård finns en gåsabänk. I den fick de gäss som behövdes för att reproducera gårdsstammen övervintra och ruva fram gässlingarna. Människorna var alltså delaktiga även i djurens reproduktion på ett mycket handfast sätt. Med gåsabänken manifesterades reproduktionen i vardagen. Det gav också en ständig påminnelse om potentiella problem med uppskalning. Fler gäss kunde säkert ge mera gässtek på söndagarna under hösten, men hur stor stam kunde bevaras under vintern? Dessutom har bänken bara plats för tre ruvande gåshonor. De cirkulära flödena växte organiskt, och det blev väldigt påtagligt att önskade och inte alltid förutsägbara bieffekter uppstod om etablerade

Fig. 4. Jästkransen är ett exempel på föremål som har estetiska och hantverksmässiga kvaliteter, samtidigt som den är en bra ingång för att förstå återbrukets praktiker.

praktiker ersattes för att maximera produktionen. Cirkularitet är mycket mer än en cirkularitet i jordens näringsflöde.

Att använda föremål som en ingång för att förmedla cirkularitet och hållbarhet verkar således enklare än att utgå från landskapet. Därmed inte sagt att det är enkelt. Det kräver tid och ett sammanhang. Emma Johansson berättar hur hon pratar om jästkransen med besökare. Hon brukar inleda med att de får gissa föremålets funktion. Nästan ingen gissar rätt, det vanligaste svaret är grytunderlägg. Jästkransens funktion är svår att greppa för den som aldrig bryggt öl, men dess roll för att reproducera resurser är ännu mer svårbegriplig. Här finns möjligheter att lyfta fram betydelser på ett sätt som är relevant för besökare som inte nödvändigtvis alltid är intresserade av det förindustriella agrarsamhällets kulturarv i dess traditionella mening. Ett sätt att lära inte bara om kulturarv, utan *genom* kulturarv (jfr Hansen 2014 s. 8).

Emma Johansson berättar hur hon arbetar med att levandegöra föremål. Det som brukar fungera är sådant som aktiverar flera sinnen. Att ha eld i gång

är bra, det luktar, hönsen springer och kacklar. Leksaker, träskor, sjaletter, klappträ både låter och luktar. Lukten är kanske det viktigaste av de sinnen som behöver aktiveras. Att levandegöra det olfaktoriska kulturarvet kan vara en viktig del av ett fokus på hållbarhet. Jag ställer en obetänkt fråga som jag själv tycker låter omöjlig att besvara: Hur luktar den cirkulära ekonomin? Men Emma Johansson har inte svårt att svara. »Den luktar mylla, frisk jord, djur, hästskit, kaffe och grönska.» Hon utvecklar genom att tillägga att kaffedoften visar upp den sociala kraften, »doften av kaffe är doften av gemenskap».

Kulturens Östarp har, både när det gäller utställda föremål och de djur som beskrevs i föregående stycke, möjligheter att få besökare att lära om hållbara praktiker, vilka också kan förändra handlingsmönster i nutiden. Det som undersöks i denna artikel är således ett kulturarv med transformativa dimensioner, det som Soini och Dessein (2016 s. 4 f.) kallar för *kultur för hållbarhet*.

Praktföremålens budskap

I såväl utställningar som magasin finns det en tydlig överrepresentation av föremål som använts sällan. Per Larsson menar att det finns flera förklaringar till detta. En är estetisk, att de finare och mera arbetade föremålen gör sig bättre i utställningar. En annan att de helt enkelt har hållit ihop, medan vardagsföremålen som användes ofta till sist blev uttjänta och kasserades. Men det finns också en tendens att lyfta fram de ljusare sidorna av det förindustriella agrarsamhället i utställningarna. Gillena har en proportionellt sett större plats i museisamlingarna än vad de hade i årscykeln.

Måltidsföremål är ett tydligt exempel på detta. Smörformar, rånjärn och formar till gillekakor är oproportionerligt vanligare än baktråg och grötgrutor. Det är festens och inte hushållningens historia som framhävs på de flesta kulturarvsinstitutioner. Festens föremål var rikare utsmyckade och visade ett avancerat konsthantverk, något som varit viktigt för urvalet av föremål i museets samlingar. Dessutom kunde framhävandet av festligheter utgöra en motvikt mot bilden av det förflutna som ett armod som moderniteten lyckades bota. Men det är knappast i festernas undantagstillstånd som lärdomarna om hållbarhet och cirkulär ekonomi är mest framträdande. Även här är måltidsfältet ett bra exempel på en skevhet i kulturarvsberättelserna. Jag har flera gånger i egenskap av måltidsforskare fått frågor från bekymrade journalister om hur det skall gå att ha med recept i reportage om historisk mat, eftersom det åts så mycket kött förr i tiden och det går ju inte att ha med i en tidning som vill vara klimatsmart. Att köttkonsumtionen historiskt var låg verkar fullständigt ha gått en yngre generation journalister förbi. I agrarsamhället kunde majoriteten inte ens vid festliga tillfällen som jul frossa i kött.

Det är inte bara överrepresentationen av fest- och praktföremål, utan också urvalet av gårdar som gör att det förflutna framstår som mer idylliskt och väl-mående än det var. Emma Johansson påpekar hur Östarp, liksom andra kul-

turarvsinstitutioner som ägnar sig åt det förindustriella agrarsamhället, har en tendens att fokusera på självägande lantbrukare med någorlunda stora ägor. Hon ställer frågan om vilket kulturarv som visas upp, och vad som skulle hända om gatehus och »fattigmanskor» (getter), fick en lika framträdande roll som bondgårdar och kor.

Etnologerna Lizette Gradén och Tom O'Dell (2018 s. 319) pekar på vikten av att vara medveten om de selektionsprocesser som sker när kulturarv gestaltas. Genom urvalet av det som visas framhävs vissa grupper och perspektiv, medan andra tonas ner eller exkluderas. Detta är förmodligen ofrånkomligt, poängen är att det behövs en ständig öppenhet för att kritiskt granska och ompröva det som förmedlas. Kanske är ett ökat fokus på hållbarhet en möjlighet för att kunna gestalta också de fattigare delarna av bondesamhället.

Därmed inte sagt att vackra eller konsthantverksmässigt avancerade föremål bör rensas ut ur samlingarna. De utgör en del av en helhet, och visar att det även i en cirkulär ekonomi kan finnas utrymme för njutningsfylld och estetisk konsumtion. Genom att visas upp i ett sammanhang kan dessa föremål, såväl som mera vardagliga föremål, beskrivas som exempel på det som Soini och Dessein (2016 s. 4) kallar för *kultur i hållbarhet*, alltså en form av konstnärliga uttryck i hållbarhetssammanhang.

Cirkulär tid och social kraft

Om en ekonomi är cirkulär eller inte avgörs över tid. Ritualer, särskilt sådana som återkom på en särskild dag eller tid på året, gav möjlighet att fungera som en checklista. Hur klarar vi oss vid denna tid jämfört med om vi tänker på denna dag under föregående år? Agrarsamhället var fyllt av årscykel- och livscykelritualer. Det har hävdats att den förindustriella lantbrukarens tidsuppfattning var cyklisk och inte linjär, som i moderniteten (Hellspång och Löfgren 1994). En cyklisk tidsuppfattning ingår också i en cirkulär ekonomi och skulle således kunna vara ett viktigt bidrag för att inspirera till ett cirkulärt tänkande. Men hur skall den cykliska dimensionen kunna kommuniceras?

Kulturens Östarp, liksom Kulturen i Lund, besöks sällan vid mer än enstaka tillfällen av varje besökare under ett år. Då Östarp är stängt vintertid försvinner dessutom nästan halva årscykeln för besökarna. Örjan Hörlin, byggnadshantverkare på Östarp, menar att dilemmat är att även om mycket kan göras genom att prata med och förklara samband för besökare, så

går det inte bara att prata, då måste man ha något konkret att visa. Men inte bara visa, utan låta dem se en bit av hela vägen från fältet där det växer fram till tallriken. Att visa den tysta kunskapen hur man gör hela vägen, annars blir de handfallna i mitten.

Örjan föreslår därför en inriktning som ökar inslagen av att involvera besökare i praktiska moment. Att odla humle som används till ölbryggning, att

pressa äpple till must är några saker som kan utvecklas. Det viktigaste, menar Örjan, är att börja med utgångspunkten att det som sker här måste vara en del av ett kretslopp och att visa upp helheten och inte bara vissa spektakulära moment. Även förståelsen av tid skulle alltså kunna fördjupas genom att utveckla lärande i det »living heritage lab» som skisserades ovan.

Emma Johansson nämner en annan utmaning, att visa upp den sociala kraft som kom av det gemensamma arbetet. Det var inte minst i den sociala dynamiken, med dess gemenskaper och konflikter, som en hållbar ekonomi kunde byggas. Den starka pressen att inte framhäva sig själv, att tona ner jaget till förmån för gruppens fortlevnad var en viktig nyckel till att bondesamhällets cirkulära ekonomi kunde fungera. För en yngre generation är detta inte längre något som de kan relatera till, utom möjligen som något negativt, en jantelag som kvävde individens frihet. Sällan förmedlas den sociala kontrollens funktion för att förena social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet. Inom Soini och Desseins (2016 s. 4 f.) ramverk skulle denna sociala dynamik kunna betecknas som ett exempel på kultur som hållbarhet, alltså en helhet som präglade vardagens praktiker, materialitet och sociala interaktioner.

Alriksgården och vägen mot det fossila lantbruket

Lika viktigt som för att visa en tidigare cirkulär hushållning kan museisektorn vara för att visa de processer som ledde fram till överproduktion och bristande cirkularitet. Med 1900-talsgården på Östarp – Alriksgården – som lins kan vi se hur den lokala cirkulariteten bit för bit faller sönder. Mangårdsbyggnaden är uppförd med tegel från Veberöds tegelbruk. I finrummet står möbler från småländska snickerifabriker, tröskvandringar och tröskverk hade inte tillverkats lokalt som slagorna på Gamlegård. Markerna dikas ut, de utdikade markerna odlas upp och med nya tekniker, gödsel och växtföljder blir trädesmarkerna mindre. Landskapet blir »sömlöst», åkermarkerna får inte längre vila mellan varven (Halberg u.u.).

Förädlingsstegen försvinner allt mer från gården. Malning av säd, brygging, brännvinsbränning, tillverkning av kläder och många andra tidigare lokala praktiker flyttas ut från gården och blir en del av ett kommersiellt kretslopp. Stegen var inte alltid så stora. Att få återtag på skummjolk från det lokala (inte sällan kooperativa) mejeriet, utsäde från spannmålsföretaget eller drank från bränneriet som användes till djurfoder var knappast väsensskilt från att ta med sin andel efter gemensamt arbete inom byalaget. Byn som social och ekonomisk enhet upphörde inte över en natt. Det fanns en fungerande delningsekonomi, med gatehusfolk som kunde låna häst och jordbruksredskap från de mera välbemedlade grannarna. Denna typ av delningsekonomi förändras, men senare tiders tröskverksföreningar och dagens maskinstationer bygger i mycket på samma princip. Skillnaden är kanske främst valutan, då skedde transaktioner i form av arbete och/eller del av avkastningen, nu med penningtransaktioner. Det är alltså viktigt att betona det föränderliga, men

Fig. 5. En tom drickaback i en källare på Alriksgården. Ett av många exempel på hur industriproducerade varor, köpta för pengar, succesivt blir en viktigare del i lantbrukarhushåll under 1900-talet.

samtidigt undvika att hamna i motsatspar som förmodernt–modernt, hållbart–ohållbart (jfr Labadi 2022).

Det fossila jordbruket skapade nya problem, men också ett välstånd och en trygghet som tidigare generationer lantbrukare inte kunnat uppleva. De avancerade vägg- och takmålningar som pryder rummen i Alriksgården står inte många herrgårdar efter. Det uppstår parallella processer som skapar trygghet samtidigt med ökade risker. Importerad handelsgödsel (först

som guano eller salpeter, sedan som konstgödsel) gav på längre sikt en otrygghet i form av risken att bli avskuren från leveranser i händelse av kris. Samtidigt var handelsgödsel på kort sikt en väg till möjligheten att skaffa ett överflöd som kunde lagras, så att försörjningen ändå kunde bli säkrare än vad den tidigare hade varit. Det gjordes stora och kapitalkrävande till- och ombyggnader, bl.a. bakugn, rökugn och eldsäkrade förråd, på Alriksgården under 1900-talets första decennier. Dessa satsningar stimulerade till en ökad produktion ägnad att få tillbaka investerade medel. Förutom ett ökande välstånd innebar det att resiliensen på gårdsnivå stärktes, vilket i sin tur gjorde att byn som ekonomisk och social enhet inte var lika viktig för att klara av kriser. Med uppkopplingen till en allt mer global penningekonomi möjliggjordes en större resiliens på gårdsnivå än vad som tidigare hade varit möjligt.

Ett magasinerat kulturarv?

De flesta museer har fler museiföremål än de kan visa upp. Samlingarna växer med nya donationer. Kulturen är inget undantag. Tillsammans med Per Larsson besöker jag Kulturens magasin på Gastelyckan i Lund, med en vag frågeställning om det finns något av det som idag inte visas upp som kunde vara värdefullt för att gestalta en cirkulär ekonomi.

Per visar runt i de enorma magasinerna. Vi baxnar inför mängden föremål. Utmattade ger vi oss efter några timmar, de riktiga aha-upplevelserna eller den självklara utgångspunkten för en utställning eller workshops infann sig aldrig. Men en sak står i alla fall klar, där finns mycket material som har ansetts värdefullt men som inte riktigt passade in i museimiljön. Kanske är det i dessa mellanrum som de viktiga pusselbitarna som fattas för att gestalta resan bort från det cirkulära kan finnas? Vi finner åtminstone några potentiella kandidater. De tidiga elspisarna är sådana. De visar på övergången till en tid där energin inte längre hade ett direkt samband med det som producerades på gården eller i byn. Det är en väldig skillnad i att fälla träd, såga stock, klyva vedklabbar och spinka kaffevädd och att vrida om ett elektriskt vred. Elspisarna ger en materialitet åt förändringen, samtidigt som de så tydligt visar på varför rörelsen bort från det cirkulära kunde ske. Det blev ju så mycket enklare och renare med en elspis.

Kanske är det genom att komplettera med magasinerade föremål som förändring kan gestaltas, på samma sätt som vandringen mellan Gamlegård och Alriksgården gör? Det är en fråga som bör undersökas vidare. Mycket kan också göras med befintliga föremål. Det är ju inte alltid föremålen i sig som ger svaren. Det handlar egentligen om en gammal och central fråga inom både forsknings- och museisektorn – vilka problem eller fenomen vill vi belysa, och vilka frågor ställer vi därför till materialet?

Slutdiskussion

Artikeln har velat synliggöra kulturarvssektorns potential och relevans när det gäller kunskapsförmedling om cirkulär ekonomi och hållbarhet. Det skall betonas att jag medvetet undvikit en snäv definition av *cirkularitet* för att inte bara inkludera sådant som återkommer i samma form, utan också inkludera alla praktiker som gör att resurser kan reproduceras på ett långsiktigt hållbart sätt. Det finns gott om exempel på traditionellt lantbruk där linjära praktiker förekommer och återföringen av resurser, t.ex. i form av gödsel, är mindre än det ursprungliga uttaget. Henrik Zipsane (2022) har, i en diskussion kring friluftsmuseers roll för hållbarhet, pekat på riskerna med att idyllisera det förflutna som modell för hållbarhet och uppmanat till att även lyfta fram ohållbara praktiker från historien. Det är ett viktigt påpekande som bör finnas med i kommande utvecklingsarbete inom kulturarvssektorn.

Men jag menar samtidigt att principerna med cirkulationsbruk, både mellan olika typer av mark och när det gäller att på plats se till att både växter och djur kan reproducera sig genom att på den egna gården spara utsäde och föda upp djur som anpassats till platsens förutsättningar och traditioner visar på hållbara praktiker som har tydliga cirkulära inslag. Det gäller också synen på tid. De ritualer, praktiker och föremål som betonade det som återkom i form av säsongsbundet arbete och fester, livscykelritualer, med mera, och därmed bidrog till en cyklisk tidsuppfattning gör att jag tycker att användandet av termen *cirkulär ekonomi* tillför något jämfört med att tala om hållbarhet i allmänhet.

Det är tydligt att det finns stora möjligheter för Kulturen och främst Kultur-ens Östarp att bli en pionjär för ett samlat grepp inom området. Pusselbitarna finns på plats i form av landskap, föremål, djur, byggnader och inte minst kunniga och engagerade medarbetare. Det som återstår är att sammanfoga bitarna och arbeta med helheten. Detta innebär en del utmaningar. De intervjuade nämner att hållbarhet kommer upp i samtal med besökare, och att hållbarhet ofta berörs under guidningar. Men det görs inte som ett genomarbetat koncept, och det finns heller inte mycket i det skriftliga material som möter besökaren som tydliggör vad museerna kan berätta om cirkulär ekonomi och hållbarhet. Traditionen att låta föremålen tala för sig själva, att inte skriva besökarna på näsan med långa texter är säkert inte utan fördelar. Men när en besökare inte utan hjälp kan se skillnaden mellan en jästkrans och ett grytunderlägg är det tveksamt om föremålet egentligen talar, i varje fall inte om cirkulär ekonomi. Det finns alltså goda möjligheter att utveckla de lärande dimensionerna av friluftsmuseerna, gärna med den systematiska modell som framtagits i »Heritage learning framework» (Hansen 2014) som bas. Det är också viktigt att hitta en pedagogik som inte blundar för ohållbara inslag i det förhistoriska agrarsamhället, i linje med de tankegångar som presenterats av Henrik Zipsane (2022).

För att förstå cirkularitet måste det finnas möjlighet att följa en cykel, vilket blir svårt vid ett enstaka besök. Att belysa processer snarare än händelser är en utmaning för all historiegestaltning, så även här. När det gäller reproduktionen av resurser på en enskild plats finns det ingen enkel lösning för hur denna skall kunna visas tydligare utan att besökare återkommer vid flera tillfällen. Dock kan besökare redan nu få återkommande uppdateringar via publiceringar av händelser även utanför besökssäsongen. Den process som rör resan bort från det platsbundet cirkulära mot det fossilbaserade linjära finns det fantastiska möjligheter att visa på Kulturens Östarp i och med öppnandet av Alriksgården för besökare år 2022. Genom en vidareutveckling av Alriksgården som besöksmål kan detta bli en modell också för andra kulturarvsaktörer. Här finns också en potential för att visa upp resiliens som kulturarv. Alriksgårdens innehavare hade en väl utvecklad strategi och resurser för att hantera kris-situationer. Detta skedde till stor del med hjälp av på den tiden nya tekniker och föremål, sådana som nutidens besökare kan relatera till och lära av.

Det finns också anledning att fråga vad som döljs i skildringen av historien. Traditionen av att framhäva de relativt välbärgade lantbrukarnas historia, och framför allt deras festseder och föremål, gör att tankarna hos besökarna inte nödvändigtvis fokuseras på vardagens mångdimensionella resurshushållning, utan på festtillfällenas undantagstillstånd. Det kan osynliggöra en del av de cirkulära praktikerna. Därmed inte sagt att festseder och föremål skall tas bort. Tvärtom visar de på hur det finns möjlighet till fest även i ett hållbart system, så länge resurser sparas för att användas vid särskilda tillfällen. I artikeln påpekas hur det sociala samspelet är viktigt, men svårt att visa upp. Arkeologen och kulturarvsforskaren Sophia Labadi (2022 s. 189) menar att det när det gäller att använda kulturarv för att främja hållbar utveckling finns anledning att bryta med traditionen att dela upp kulturarv i materiellt och immateriellt. På ett friluftsmuseum finns resurser i form av samspelet mellan landskap, djur, människor och föremål. Om det därtill går att inkludera sociala interaktioner och språkliga uttryck i gestaltandet av detta samspel kan förståelsen för hållbar utveckling och cirkulär ekonomi i historien fördjupas.

Katriina Soini och Joost Desseins (2016 s. 4 f.) tredelning i *kultur i*, *kultur för* och *kultur som hållbarhet* har använts för att få perspektiv på vilken eller vilka roller som kulturarvsinstitutioner kan ha i hållbarhetssammanhang. På Kulturens Östarp är alla dimensioner närvarande. Det finns exempel på *kultur i* hållbarhet i form av konstnärliga uttryck. Hela friluftsmuseet kan också ses som en verksamhet som gestaltar en *kultur som* hållbarhet, genom att den visar ett förindustriellt agrarsamhälle som på det stora hela var hållbart i jämförelse med dagens samhälle. Framför allt har denna artikel velat visa på möjligheter att lyfta fram Kulturens Östarps potential att vara en föregångare inom *kultur för* hållbarhet. Verksamheten har transformativa dimensioner, den möjliggör för besökarna att inte bara lära om hållbarhet, utan också att ändra sitt beteende i hållbar riktning.

Referenser

- Alexander, Catherine och Joshua Reno, 2012: Introduction. I: Catherine Alexander och Joshua Reno (red.) *Economies of Recycling: The Global Transformation of Materials, Values and Social Relations*. London. S. 1–32.
- Auclair, Elisabeth och Graham Fairclough (red.) 2015: *Theory and Practice in Heritage and Sustainability. Between past and future*. London.
- Barthel-Bouchier, Diane, (red.) 2016: *Cultural Heritage and the Challenge of Sustainability*. New York.
- Blanc, Nathalie och Barbara Benish (red.) 2017: *Form, Art and the Environment. Engaging in Sustainability*. London.
- Blomsma, Fenna och Geraldine Brennan, 2017: The Emergence of Circular Economy. A New Framing around Prolonging Resource Productivity. I: *Journal of Industrial Ecology* 21: 3, s. 471–795.
- Casson, Catherine och Daniel Welch, 2021: Histories and futures of circular economy. I: Ranjula Bali Swain och Susanne Sweet (red.), *Sustainable Consumption and Production. 2. Circular Economy and Beyond*. New York. S. 35–53.
- Campbell, Åke, 1936: *Kulturlandskapet. En etnologisk beskrivning med särskild hänsyn till äldre svenska landskapstyper*. Stockholm.
- Faulk, Karen Ann, 2012: Stitching curtains, grinding plastic: social and material transformation in Buenos Aires. I: Catherine Alexander och Joshua Reno (red.) *Economies of Recycling: The Global Transformation of Materials, Values and Social Relations*. London. S. 1–32.
- Gradén, Lizette och Tom O'Dell, 2018: Introduction: Museums and the Performance of Heritage in Nordic Contexts. I: *Scandinavian Studies* 90: 3, s. 311–330.
- Halberg, Simon [under utgivning]: *Birth of the Sleepless Land. Ecology, Steam Technology, and Fossil Modes of Operation in Scandinavian Agriculture ca. 1880*.
- Hansen, Anna, 2014: The heritage learning framework and the Heritage Learning Outcomes. I: *Implementing Heritage Learning Outcomes. Fornvärdaren* 37, s 7–24.
- Hanssen, Börje 1952: *Österlen. En studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne*. Stockholm.
- Harvey, David och Jim Perry (red.) 2015: *The Future of Heritage as Climates Change. Loss, Adaptation and Creativity*. London.
- Hellspong, Mats och Orvar Löfgren, 1994: *Land och stad. Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*. Lund.
- Hertzog, Anne, 2015: The challenge of cultural sustainability in city museums. Showing the city and selecting the past in Noyon (France). I: Elizabeth Auclair och Graham Fairclough, (red.), *Theory and Practice in Heritage and Sustainability. Between past and future*. London.
- Hornborg, Alf, Pernille Gooch, Folke Günther och Lennart Peterson, 2000: *Östarp-projektet – Lokala kunskapsprocesser för självbärande kretsloppssystem: Experimentell agrarhistoria och »ekologisk produktion»*. (Humanekologiska rapporter 1). Lund.
- Hultman, Johan och Hervé Corvellec, 2012: The European waste hierarchy: from the sociomateriality of waste to a politics of consumption I: *Environ. Plan.* 44: 10, s. 2413–2427.
- Johansson, Emma, 2017: Färsingen och lantraserna på Kulturens Östarp. I: Karin Hindfelt (red.), *Kulturens Östarp. Levande kulturarv*. Lund.

- Kwarteng, Amoako, Samuel Nana Yaw Simpson och Cletus Agyenim Boateng, 2022: The effects of circular economy initiative implementation on business performance: the moderating role of organizational culture. I: *Social Responsibility Journal*, 18: 7, s. 1 311–1 341.
- Labadi, Sophia, 2022: *Rethinking Heritage for Sustainable Development*. London.
- Nurse, Keith, 2006: Culture as the fourth pillar of sustainable development. I: *Small states: economic review and basic statistics* 11, s. 28–40.
- Olinsson, Sascha Bjarnø och Kalliopi Fouseki, 2019: Social entrepreneurship for sustainable heritage management – the case of open-air museums. I: *Journal of cultural heritage management and sustainable development*, s. 486–499.
- Ovaska, Ulla och Katriina Soini, 2017: Local Breeds – Rural Heritage or New Market Opportunities? Colliding Views on the Conservation and Sustainable Use of Landraces. I: *Sociologia Ruralis* 57, s. 709–729.
- Reike, Denis, Walter J.V. Vermeulen och Sjors Witjes, 2018: The circular economy: New or Refurbished as CE 3.0? Exploring Controversies in the Conceptualization of the Circular Economy through a Focus on History and Resource Value Retention Options. I: *Resources, Conservation & Recycling* 135, s. 246–264.
- Regeringen 2020: *Cirkulär ekonomi – strategi för omställningen i Sverige*. Stockholm.
- Salvioni, Daniela och Alex Almici, 2020: Transitioning Toward a Circular Economy: The Impact of Stakeholder Engagement on Sustainability Culture. I: *Sustainability* 12: 20, s. 8 641.
- Soini, Katriina och Inger Birkeland, 2014: Exploring the scientific discourse on cultural sustainability. I: *Geoforum* 51, s. 213–223.
- Soini, Katriina och Joost Dessein 2016: Culture–Sustainability relation: Towards a conceptual framework. I: *Sustainability* 8: 2, s. 1–12.
- Wiktor-Mach, Dobrosława, 2020: What role for culture in the age of sustainable development? UNESCO's advocacy in the 2030 Agenda negotiations. I: *International Journal of Cultural Policy* 26: 3, s. 312–327.
- Zipsane, Henrik, 2008: Heritage Learning: a question of here and now. I: *On the Future of Open Air Museums. Fornvårdaren* 30, s. 132–144.
- Zipsane, Henrik, 2022: On the Special Preconditions for Open Air Museums in Times of the Sustainability Agenda. I: *Lifelong Lifewide learning* 18: 41, s. 11–18.

Umesamiska – forskningshistorik, substantivböjning och sydgräns

Av Lars-Gunnar Larsson

The research history, noun declension, and southern border of Ume Saami

Ume Saami, the second-most southern of the Saami languages, is almost extinct, despite revitalisation efforts taking place. In the 17th century, Lycksele became a scholarly centre in the Swedish part of Sápmi, due in part to the school for Saami boys, which was founded there in 1631. Ume Saami also formed the basis for an orthography that was used in Sweden well into the 19th century. At the beginning of the 20th century, Ume Saami attracted the interest of researchers as it was the southernmost Saami language with a (rudimentary) gradation. At that time, the lack of gradation was the conclusive criterion for a dialect as belonging to South Saami. This topic is still raised today, when there are discussions as to whether place names on maps and road signs should be written using either Ume or a South Saami orthography. This article presents a survey of the research history of Ume Saami, where a surprising opposition between extensive collections of dialect material and very few publications can be noted. As for the question of the southern border of Ume Saami, a couple of morphological arguments, namely the forms of the illative singular and the comitative plural, indicate that the borderline should be drawn not along the Ume River but along the watershed south of the river. This result is in accordance with the results in Larsson 2012 and with Rydving's study on lexical variation (2016).

Keywords: Ume Saami, research history, gradation, variety of Southern Tärna, language border.

1. Inledning

Umesamiska är det samiska språk som tala(de)s i trakterna av Malå, Arvidsjaur, Sorsele, Storuman och Tärnaby. Varieteten som talades i trakten av Lycksele låg dessutom till grund för ett tidigt litteraturspråk.¹ Den östra delen av språkområdet dominerades av skogssamisk kultur, medan den västra delen var fjällsamisk. I nordväst gränsade det umesamiska språkområdet till arjeplogssamiskan² och i nordost till lulesamiskan. Söderut mötte det vidsträckt sydsamiska området.

¹ Jag vill framföra ett varmt tack till professor Håkan Rydving och till mina två anonyma förhandsgranskare för viktiga synpunkter och förbättringsförslag till artikeln.

² Denna term är som Lehtiranta (1992 s. 1) påpekar att föredra framför *pitesamiska* eftersom arjeplogssamiskan talas i Arjeplogs kommun, inte i hela Pite lappmark.

Lars-Gunnar Larsson, professor emeritus i finsk-ugriska språk, Institutionen för moderna språk, Uppsala universitet. – Professor Emeritus of Fenno-Ugric Languages, Department of Modern Languages, Uppsala University. larsson.larsgunnar@gmail.com

De samebyar som ligger på det västliga umesamiska området var kanske särskilt utsatta för 1900-talets tvångsförflyttningar då svenska nordsamer till följd av begränsningar i betesrättigheterna på norsk sida av gränsen tvingades flytta till sydligare områden (NU 1 s.v. *dislokation*; Labba 2020; om förhållandena i Vapsten se Rydving 2016 s. 162). Därigenom blev förutsättningarna för att traktens ursprungliga, umesamiska språkform skulle bevaras kraftigt försämrade. Det finns idag endast någon enstaka umesamisk talare som lärt språket av sina föräldrar. Något nytt material som representerar umesamiskans gamla dialektala variation kan därmed inte samlas in (Siegl 2017a s. 253).

Idag finns en strävan att revitalisera umesamiskan, vilken bygger på och bidrar till en positiv attityd till språket (jfr Sapir 2021 s. 82 tabell 1). Det finns flera skäl att diskutera denna språkform trots att den i sin äldre form är utdöd eller stadd i utdöende, låt vara att språkdöd knappast är något entydigt begrepp (jfr Todal 2008). För det första är varje samisk språkform en del av det samiska kulturarvet och har därmed ett givet egenvärde. För det andra behövs i revitaliseringsarbetet bredast möjliga kunskapsbas om språket och dess variation i äldre tid (här till Larsson 2014b). För det tredje låg umesamiska språkformer till grund för de tidiga samiska skriftspråken i Sverige. Och för det fjärde är umesamiskan av stort intresse eftersom dess ställning i den samiska språkkedjan länge var omdiskuterad. Särskilt gällde det frågan om umesamiska ska anses vara den nordligaste formen av sydsamiska eller om den hänger närmare samman med språkformerna norrut. I den förstnämnda indelningen fördes umesamiska och sydsamiska samman vilket ledde till att sydsamiska kallades »egentlig sydsamiska» eller »sydsamiska i trängre mening». I argumentationen för denna indelning blev stadiavväxlingen ett kriterium med oklar roll, eftersom umesamiska har en – rudimentär – stadiavväxling medan den helt saknas i sydsamiska (jfr t. ex. Collinder 1962 s. 20 f.; M. Korhonen 1981 s. 19). I den andra indelningen förenas alla de nordliga språkformerna av just stadiavväxlingen som klart skiljer dem från sydsamiskan.

Stadiavväxling finns i alla östersjöfinska språk utom vepsiska och liviska. I östersjöfinska språk är det klusilerna som är underkastade växlingen. Det gäller både korta och långa klusiler och vissa konsonantkombinationer med en klusil som andra komponent. Stadiet bestäms av stavelsens struktur: i en öppen stavelse står starkt stadium och i en sluten stavelse svagt, t. ex. finska nom. sg. *hattu* 'hatt' : gen. sg. *hatun*; pres. 3 pl. *lukevat* 'de läser': 1 sg. *luen* 'jag läser'. Av de samiska språken är det endast sydsamiskan som helt saknar stadiavväxling. Nordsamiskans stadiavväxling är långt mer omfattande än finskans och berör i princip alla konsonanter, konsonantkombinationer och kombinationer av halvsvaga och konsonant. Eftersom många ljud fallit i final ställning kan stadiavväxlingen ensam visa ett ords form, t. ex. nordsamiska nom. sg. *johka* 'å' : gen., ack. sg. *joga*; pres. 1 pl. *mannat* 'vi går' : pres. 2 sg. *manat* 'du går'.

I samisk dialektologi har således detta språkdrag tillmätts mycket stor betydelse och det kom att påverka dokumentationen av umesamiskans varieteter i början av 1900-talet.

På handskriftsavdelningen i Uppsala universitetsbibliotek och i samlingarna på Institutet för språk och folkminnen förvaras omfattande samlingar av samiskt språkmaterial. Där finns också dokument om några idag utdöda varieteter, ett material som har stor betydelse för bilden av umesamisk språkvariation. Mestadels handlar det om arbeten som tillkommit under Karl Bernhard Wiklunds överinseende – kanske på hans initiativ även om det är svårt att påvisa – och de ingår därför ofta i Uppsala universitetsbiblioteks omfattande Wiklund-samling (KBW).

Frågan om var umesamiskans sydgräns ska dras diskuteras än i denna dag. Medan man tidigare brukade framhålla de stegvisa övergångarna mellan olika former i hela den långa kedjan av samiska dialekter, handlar diskussionerna numera om var man ska dra gränser mellan språken. Detta är en effekt av att flera samiska ortografier fått officiell status och därmed ska ortnamn på allmänna kartor skrivas i enlighet med respektive ortografi. Kartnamnen kommer sedan också på vägskyltar och diskussionerna om till vilket språk en viss ort ska föras kan bli intensiva (se vidare Larsson 1990 s. 169 f., Mattisson 1993). Under mitt arbete med den här artikeln har debatten flammats upp på nytt och gränsen mellan ume- och sydsamiska ska i skrivande stund bli ett ärende för regeringen (J. Heikki 2022). Detta gränsdragningsproblem blir särskilt aktuellt i och med den officiellt antagna umesamiska ortografin som bl. a. ska användas för umesamiska ortnamn i officiella sammanhang, t. ex. på vägskyltar. Att det är just den aspekten som är central framgår av ett yttrande till Sameradion av en företrädare för Lycksele sameförening, där han säger att det inte »handlar om att föreningen bestämmer vilken samiska olika människor vill prata, utan om vilken samiska som ska synas offentligt i Lycksele» (M. Blind 2018). Mot denna bakgrund finns det skäl att låta det hittills otillräckligt utnyttjade materialet belysa de många gränser som kan dras genom och runt det umesamiska språkområdet (jfr Larsson 2012 s. 174 ff.).

Den här lilla studien ska ge en översiktlig forskningshistorik och diskutera umesamiskans sydgräns. Dessutom ska den visa vilka följder det kan få, när ett enda kriterium – i detta fall stadieväxlingen – tillmäts omotiverat stor betydelse inom dialektologin och belysa hur bilden av ett samiskt språk, som tidigt fick en viktig kulturhistorisk roll (Siegl 2017b s. 4 f.) och under åren ägnats en intensiv dokumentation, länge kunde domineras av en enda varietet, nämligen den som talades i Malå i den sydöstra delen av språkområdet. Den varieteten blev lättillgänglig för forskarna i och med att den dokumenterats i en tryckt ordbok. Andra varieteter, som den i Björkvattnet (i forskningen kallad Södra Tärna, hädanefter ST), var även den – vad gäller ordförrådet – väl dokumenterad, men det finns ytterst lite publicerat om den och den har därmed rönt föga uppmärksamhet. Ändå är den genom sitt geografiska läge viktig att beakta: det är en fjällvarietet som talades vid gränsen för det umesamiska språkområdet. Huruvida det var norr eller söder om språkgränsen ska diskuteras i det följande.

Figur 1. Karta över det umesamiska området. Norr om det rasterade området Södra Tärna flyter Umeälven och söder därom finner man vattendelaren och numera även kommungränsen mellan Storuman och Vilhelmina. (Förkortningar: saS = sydsamiska, saU = umesamiska)

2. Forskningshistorik

2.1. Fjellström och hans efterföljare

Vintern 1873–74 kom fyra samer från Malå-trakten till Budapest och det besöket gav den ungerske fenno-ugristen József Budenz en möjlighet att ägna sig åt »ein kleines lappen-studium» som han skrev till sin finske vän Otto Donner (JBOD s. 56). I samma brev framhöll han att det vore på tiden att börja studera – vad han med tidens term för lulesamiska och sydligare varieteter kallar – »svensk-lapskan». Budenz hade alldeles rätt: mellan 1809, då Sverige förlorade sin huvudsakligen finskspråkiga rikshalva, och 1890, då Karl Bernhard Wiklund publicerade sitt första betydande arbete, bedrevs knappast några systematiska samiska språkstudier i vårt land (Larsson 1996 s. 12 ff.). Ett undantag utgör det mycket omfattande material som samlades av kyrkoherden Jonas A. Nensén i Dorotea, där man kan finna rikligt med upplysningar om traditionell samisk kultur och tillhörande samisk terminologi (jfr Drake 1918 s. xii ff.), men det kan inte ses som någon *systematisk* dokumentation av samiskt språk.

Under tiden före 1809 var däremot förhållandet ett annat och detta gäller i alldeles särskild grad umesamiskan. 1668 publicerades en liten frågebok och året därpå ett *Manuale Lapponicum*, båda översatta till en form av östlig umesamiska av den samiskfödde Olaus Stephani Graan (Qvigstad 1947). I början av 1700-talet översatte en annan umesame, Lars Rangius, hela Nya testamentet till en västlig dialekt. Hans arbete förblev dock i manuskript (Wilson 2008). Ett par årtionden senare kom så Per Fjellströms lexikon (1738a)

och grammatik (1738b) som också de byggde på umesamiska. I sin ortografi förenklade Fjellström såväl vokalernas omljudsväxlingar som konsonanternas stadiesväxling för att underlätta för både samer och präster (Sköld 1984 s. 19). Därmed blir en närmare precisering av den dialektala basen för detta skriftspråk omöjlig. Även Wiklund som tidigare gjort försök i den vägen ger upp och finner det till slut svårt att bedöma på vilken eller vilka dialekter »diese dürre und leblose Sprachform» bygger (Wiklund 1928 s. 328). Umesamiska utgjorde utgångspunkten även för *Lexicon Lapponicum* (1780), även om där också togs upp nordligare språkformer tack vare Johannes Öhrling (Larsson 2020 s. 220 f.). Att just umesamiskan fick denna starka ställning under 1600- och 1700-talet torde kunna förklaras med den skola för samiska pojkar som Johan Skytte grundade i Lycksele 1631 och med historiska faktorer som att Härjedalen och Jämtland blev svenska först genom freden i Brömsebro 1645 medan Lycksele fick en central ställning i Ume lappmark redan på Karl IX:s tid (NU 3 s.v. *Lycksele* 2). Lyckseles betydelse i den tidens samiska värld kan jämföras med den roll Guovdageaidnu spelar i våra dagar vad gäller t. ex. utbildning och skriftspråk (Siegl 2017b s. 5 f.).

Det var genom Fjellströms arbeten som skriftspråket normaliserades på en umesamisk grund, men tack vare Graans och Rangius arbeten har umesamiska ett unikt källäge bland de samiska språken. Genom deras skrifter kan vi få en inblick i variationen i umesamiskan vid slutet av 1600-talet och det genom texter som översatts av umesamiska modersmålstalare (Qvigstad 1947, Wilson 2008 s. 89 ff.).

2.2. K. B. Wiklund och hans elever

Genom förlusten av den finska rikshalvan 1809 och den ökande kolonisationen av Norrlands inland – med Esaias Tegnér's ord »inom Sveriges gräns erövra Finland åter» – minskade intresset för samiska studier i Sverige, låt vara att hela Bibeln på samiska utkom 1811, att Vetenskapsakademiens almanackor publicerades regelbundet från 1795 (Qvigstad & Wiklund 1899 s. 36) och att Lars Levi Laestadius gav ut några betydelsefulla skrifter i en ny, lulesamisk språkdräkt (se O. Korhonen 2018). Vid sidan av sådan produktion av tryckta texter samlade J. A. Nensén, som nämnts ovan, samiskt ordmaterial, främst från nordlig sydsamiska och umesamiska, det område som står i fokus i denna artikel.

Det var först i och med att Karl Bernhard Wiklund i slutet av 1800-talet började sin verksamhet som systematiska studier av samiska språk återupptogs i vårt land. Till en början var det lulesamiskan som stod i centrum för Wiklunds intresse. Han tog sig emellertid också an flera andra språk mycket tidigt: sydsamiska 1891–92, den nordsamiska dialekten i Porsanger 1896 och den umesamiska varieteten i Malå, närmare bestämt i Sleppejaure/Släppträsk 1900 (Larsson 1996, 2012 s. 64). Här måste även påpekas att en annan forskare, ungraren Ignác Halász (1887 s. 4 f.), hade samlat umesamiska sagor

på norsk sida något tidigare, 1886. Framför allt hans utgåvor av sydsamiska texter kom senare att kritiserats hårt av Wiklund (Keresztes 1996 s. 351 f.).

Alldeles mot slutet av 1800-talet hade E. N. Setälä lagt fram sin teori om att stadiesväxling funnits redan i det uraliska urspråket (M. Korhonen 1986 s. 129 ff.). Stadiesväxling finns, som nämnts ovan, i alla samiska språk utom sydsamiska, liksom i de flesta östersjöfinska språk. När man i ett par samojediska språk fann något som liknade stadiesväxlingen, ledde stamträdsmodellen till tanken att det rörde sig om ett urgammalt språkdrag med rötter i det uraliska urspråket.³ Därmed kom umesamiskan, den sydligaste samiska språkformen med stadiesväxling, i fokus för Wiklunds och hans elevers intresse. Avsaknad av stadiesväxling kom att ses som ett utslagsgivande kriterium för att en varietet var sydsamisk och varieteterna i Ullisjaure och Björkvattnet (ST), som talades söder om Umeälven och saknar stadiesväxling, fördes till sydsamiskan. Umeälven blev därmed såväl stadiesväxlingens som umesamiskans sydgräns (Larsson 2012 s. 112 f.).

2.2.1. Kandidatuppsatser

Som nämnts ovan, hade Wiklund själv upptecknat i Sleppejaure 1900 och omkring 1915 började hans elever i Uppsala ägna sig åt umesamiska varieteter, kanske på lärofaderns uppmaning (jfr Larsson 2012 s. 57 f.). Först visade sig detta intresse i form av ett par kandidatuppsatser, författade av Nils Moosberg (KBW 77: 24) och Einar Spjut (KBW 77: 25). Uppsatserna är inte daterade, men Wiklund har på första sidan av Moosbergs uppsats skrivit »1915–16»; han har till och med tillfogat »Moosberg» på första sidan. Moosberg och Spjut beskriver substantivböjningen i ett par västliga varieteter av umesamiska, den förre i Tärna-samiska och den senare i Sorsele-samiskan. Ingendera författaren anger informantens (eller informanternas) namn och inte heller i vilken by eller vid vilken tid de upptecknat. Därför är det oklart om det är sydlig eller nordlig tärnasamiska (se vidare nedan) som Moosberg (KBW 77: 24) beskrivit – eller om han rent av bygger på båda. Hans uppsats om tärnasamiskan ger i själva verket ett ganska halvfärdigt intryck och dess närmare 20 sidor är fulla av energiska kommentarer från Wiklund, på hans karaktäristiska vis. Det kan till och med vara så att det handlar om manuskriptet till en sedermera renskriven uppsats, trots att någon sådan inte tycks finnas bevarad. Moosberg redovisar substantivens former och ändelser i de olika kasusen och stamtyperna och hans text slutar abrupt på sista sidan med orden »Komitativen pluralis är alltid lika med gen. pl.».

Spjuts uppsats ser mer värdad ut och den visar sig vara ett unikt dokument. Begreppet *Sorsele-samiska* kan beteckna antingen en östlig skogsvarietet eller en västlig fjällvarietet och om den senare har vi inte mycket material (jfr Larsson 2012 s. 48 tabell 14, 165). Även om Wiklund uppenbarligen

³ Finsk-ugriska och samojediska språk bildar tillsammans den uraliska språkgruppen och deras gemensamma urspråk kallas uraliska.

inte hade några höga tankar om Spjut (jfr brev till Grundström 21 mars 1933 (KBW 7)), är dennes kandidatuppsats synnerligen viktig. Bland paradigmerna där finns nämligen formerna nom. sg. *sāmmie* : gen. sg. *sāmien* 'same', *kāmas* : *kāmmasən* 'sko' och *vuenieŋ* : *vuannāvən* 'svärmor' och de visar att Spjuts material härrör från fjälldialekten i Sorsele: de båda Tärna-dialekterna längre västerut har ingen stadieväxling i ord av denna typ och i skogsdialekten österut markeras starkstadiet med ett klusilt förslag, t. ex. *saMaskaure*⁴ nom. sg. *sāpmē* 'same' : gen. pl. *sāmēn* (Larsson 2012 s. 120 f.; exemplet från ULMA 2860 s. 15 något förenklat). Spjut har alltså som den ende givit oss fullständiga böjningsparadigm för substantiven i en numera utdöd samisk varietet.

2.2.2. Nils Moosbergs ordsamling

Redan sommaren 1917 var Nils Moosberg tillbaka bland tärnasamerna och det blev inledningen till en intensiv uppteckningsperiod: från det året härrör hans ordsamling från Björkvattnet (ST) (ULMA 16775: 1–2), året därpå samlade han ord i Boksjön (i forskningen kallad Norra Tärna, hädanefter NT) (ULMA 16776) och 1919 ord från både Sorsele fjälldialekt och skogsdialekt (ULMA 16777; se Larsson 2012 s. 48). Var och en av de tre samlingarna omfattar minst 4 000 ord, så det rör sig om en mycket aktningsvärd arbetsinsats.

2.2.3. Axel Callebergs ordsamling

Även Moosbergs studiekamrat Axel Calleberg samlade ord från fyra umesamiska varieteter, men huvudsakligen i östra delen av språkområdet. Calleberg baserade sin ordsamling på Wiklunds Sleppejaure-samling (Larsson 2012 s. 57 f.) som omfattar 4 500 ord och hans ordsamlingar har därmed samma omfång som Sleppejaure-samlingen. Calleberg är den ende som inte bara upptecknade ordförråd utan för några varieteter även grammatik. I Malmesjaure började han uppteckna ordförråd och grammatik »i mitten av november 1922» (ULMA 2966: 0) och i Maskaure upptecknade han mellan den 9 januari och den 4 maj följande år (ULMA 2860: 0). Man kan alltså notera att materialet från dessa båda varieteter samlades in under den tid han var komminister i Arjeplog; båda orterna ligger också bättre till från Arjeplogs horisont än från Sorseles, dit Calleberg flyttade som kyrkoherde i oktober 1923 (Rydving 1996 s. 65). Materialet från varieteten i Ullisjaure samlades 1925, medan samlingen av ord från Sorsele skogsdialekt inte är daterad och om hans informant – eller informanter – där finns heller inga uppgifter i motsats till övriga umesamiska samlingar. Eftersom han levde och arbetade i Sorsele vid den tid då han samlade sitt material där, är det möjligt att flera informanter tagits i anspråk och att arbetet pågått under en längre tid. Om detta vet vi dock ingenting (Larsson 2012 s. 47 not 14).

⁴ Med »saMaskaure» avses Maskaure-samiska. Beteckningar för andra samiska varieteter förkortas vid behov på motsvarande sätt.

2.2.4. *Licentiatarbeten och etnografiska uppteckningar*

Såväl Nils Moosberg som Axel Calleberg fortsatte sina studier på licentiand-nivån och båda ägnade sina arbeten åt stadieväxlingen i umesamiskan, båda med samma inriktning som i uppteckningsarbetet: Moosberg behandlade varieteterna i väster och blev färdig med sin avhandling 1925 (STS). Calleberg undersökte dialekterna i öster, men hans arbete finns bara kvar som ett halvfärdigt manuskript (ULMA 31996; se vidare Larsson 2012 s. 113).

Mellan 1931 och 1936 samlade även en annan av Wiklunds elever, Edvin Brännström, etnografiskt och folkloristiskt material från bl.a. Arvidsjaur (SLÄ). Med tanke på Wiklunds eget uppteckningsarbete, bl.a. på lulesamiskt område, och de publikationer det resulterade i (Wiklund 1890, 1891 m.fl.) och hans elevers umesamiska studier kan man lugnt säga att från tiden runt sekelskiftet 1900 bedrev svenska sameforskare sådana ingående studier av »svensklapskan» som Budenz efterlyste 1875.

2.3. Andra forskare före år 2000

Även några andra forskare har ägnat sig åt umesamiska eller sydsamiska, både på Wiklunds tid och senare under 1900-talet.

2.3.1. *Eliel Lagercrantz*

Varieteten i Vefsen söder om Björkvattnet (ST) är naturligtvis central för frågan om gränsen mellan ume- och sydsamiska. För Eliel Lagercrantz som publicerat såväl en grammatik (1923) som en ordbok (1926) över Vefsen-varianten står det klart att denna hör till »den nördlichen Mundarten des Südlappischen» (Lagercrantz 1923 s. vii). Flera kriterier stöder hans uppfattning: nordligare språkformers *-*ju*- motsvaras i Vefsen av -*ji*- i överensstämmelse med sydsamiskan, t. ex. saVefsen *uojjie* : saUllisjaure *uoivē* 'huvud'; Vefsen *biejje* : saMaskaure *päivvē* 'sol; dag' (Larsson 2012 s. 101 f.; Vefsen-formerna efter Lagercrantz 1926 s. vv., här något förenklade). Vefsenvarianten följer alltså det sydsamiska mönstret. Ett ursprungligt kort **i* i första stavelsen bevaras i sydsamiska och övergår till *a* i språken norr om umesamiskan. I ume-samiska varierar vokalen beroende på stamvokalens kvalitet: i *ē*-stammar är första stavelsens vokal sluten men i stammar på *ə* (som motsvarar *a*-stammar längre norrut) är första stavelsens vokal öppen (tabell 1). Även formerna i illativ singular och komitativ plural (se nedan) stöder Lagercrantz (1923, 1926) slutsats: varieteten i Vefsen hörde till sydsamiskan, inte till umesamiskan.

2.3.2. *Wolfgang Schlachter*

1936 kom Wolfgang Schlachter till Sverige för finsk-ugriska studier (FWS s. xvii, Silvén 2021 s. 229 ff.). Våren 1940 tillbringade han i Setsele strax utanför Malå och gjorde umesamiska uppteckningar efter Lars Sjulsson. Det material han samlade låg till grund för ett flertal arbeten; särskilt måste hans

Tabell 1. Utvecklingen av kort *i i första stavelsen i syd-, ume- och lulesamiska (jfr Larsson 2012 s. 110, tab. 27; formerna är något förenklade).

Betydelse	Sydsamiska			Umesamiska		Lulesamiska
	Vilhelmina	Vefsen	S. Tärna	Ullisjaure	Sorsele skog	Jokkmokk
'famn'	<i>s̥ille</i>	<i>sillə</i>	<i>sállə</i>	<i>sallə</i>	<i>sállə</i>	<i>salla</i>
'handtag'	<i>n̥irre</i>	<i>n̥irrä</i>	<i>narrə</i>	<i>narrə</i>	<i>naððə</i>	<i>nahta</i>
'helg, söndag'	<i>bissie</i>	<i>pissie</i>	<i>p̥issie</i>	<i>pissē</i>	<i>pissē</i>	<i>passē</i>
'hat'	<i>vissjie</i>	<i>wiččie</i>	<i>wiššie</i>	<i>viššie</i>	<i>wiššie</i>	<i>vassjē</i>

ordbok och hans monografi över stadieväxlingen i Malå nämnas (Schlachter 1958, 1991). Under krigsslutet gick en del av Schlachters material förlorat (Schlachter 1958 s. viii), men det ligger ändå till grund för ordboken (Schlachter 1958 s. vii, 1991 s. 1). Ordboken innehåller även några av de ytterst fåtaliga umesamiska texter som publicerats. Bristen på sådana texter har framför allt framhållits av Florian Siegl (2017a).

Schlachters ordbok hade länge en ställning som umesamisk »rikslikare», vilket framgår av t. ex. Mikko Korhonens avhandlingar om den samiska verb-böjningen (M. Korhonen 1967 s. 33 f., 1974 s. 17) och Juhani Lehtirantas presentation av den gemensamma samiska ords-katten (1989). I båda fallen bestämmer ordboken bilden av umesamiskan i dess helhet (jfr Lehtiranta 1989 s. 6, Larsson 2012 s. 37): det som finns hos Schlachter (1958) finns i umesamiskan, det som saknas där saknas också i umesamiskan (jfr Siegl 2017a s. 285).

Att likställa Schlachters material med det umesamiska språket i dess helhet är olyckligt av flera skäl. Dels gick, som nämnts, en del av hans ordsamling förlorad och hans ordbok återger därmed inte hela hans ursprungligen insamlade material (Larsson 2012 s. 62), dels representerar materialet en idiolekt i det sydöstra hörnet av det umesamiska området. Även Schlachters stora undersökning av stadieväxlingen i Malå bygger på hans Malå-material från 1940 (Schlachter 1991 s. 1) och sitt jämförelsematerial hämtar han ur syd-, lule- och nordsamiska standardlexika (främst SLW, HG resp. KN). Ingen jämförelse görs däremot med andra umesamiska varieteter och Moosbergs licentiatavhandling (STS) nämns överhuvudtaget inte, inte heller Callebergs förarbeten till licentiatavhandling (ULMA 31196: 1) trots att den bl. a. behandlar stadieväxlingen i just Malå. Callebergs manus kom dock till arkivet först 1978 (Larsson 2012 s. 44) och vid den tiden var det förmodligen omöjligt för Schlachter att själv söka i arkivsamlingarna. Ändå är det egendomligt att han under sina studieår i Uppsala uppenbarligen aldrig fick kännedom om Wiklunds, Moosbergs eller Callebergs materialsamlingar i universitetsbiblioteket och nuvarande Institutet för språk och folkminnen. Detta material hade varit högst relevant för Schlachters arbete. Redan Moosbergs licentiatavhand-

ling från 1925 innebar ett grundskott mot idén om Umeälven som sydgräns för stadieväxlingen, eftersom han visade att stadieväxlingen i Boksjön (NT), en varietet norr om Umeälven, var »synnerligen oklar och förvirrad» (STS s. 45; jfr Larsson 2012 s. 122, tabell 30).

Publicerade skrifter är onekligen mer lättåtkomliga och studiet av umesamiskan har därmed hela tiden försvårats av att den överväldigande delen av det upptecknade och inspelade umesamiska materialet ligger i arkiv. Det har lett till en situation som Siegl (2017b s. 19) beskriver med en pregnant formulering: »Despite the existence of data, there is still hardly any data.»

2.3.3. *Tryggve Sköld*

Både Wiklund och Schlachter hade upptecknat i Malå och Calleberg i Malmesjaure, men den mellanliggande varieteten i Arvidsjaur var otillräckligt undersökt. Denna brist rättades till i mitten av 1950-talet och början av 1960-talet, då Tryggve Sköld ägnade sig åt denna varietet, huvudsakligen i byn Mausjaure. Florian Siegl (2017a) lyfter i en grundlig artikel fram Skölds arbete och han påpekar bl. a. att Skölds båda handledare – både fennougristen Björn Collinder och nordisten Valter Jansson – upptecknat i trakten av Arvidsjaur. De största samlingarna från Arvidsjaur har emellertid Sköld som upphovsman. Siegl (2017a s. 283) berömmar Skölds arbete och påpekar bl. a. att hans insamlade material inte bara ska ses som en pendang till Wiklunds och hans elevers material (som jag själv tenderat att göra; Larsson 2012 s. 175) utan förtjänar att bearbetas i sin egen rätt. Det handlar om »antagligen mera än 10 000 sidor av skriftligt umesamiskt material bara på ISOF» och härtill kommer ett omfattande inspelat material. Sköld förberedde själv sitt material, bl. a. inspelningarna, för en analys av varietetens morfologi (Sköld brev 2009), men hans material ligger till största delen kvar opublicerat (jfr dock Siegl 2017a).

De omfattande umesamiska arkivsamlingarna beskrivs av Siegl (2017a s. 17) som resultatet av ett samlande för samlandets egen skull, men de hänger sannolikt även samman med fenno-ugristikens starka tradition av att hellre bedriva forskning i fält än i arkiv.⁵ Redan Porthan framhöll vikten av att dokumentera de finsk-ugriska språken innan de dog ut (M. Korhonen 1986 s. 32). Från 1840-talet bedrevs ett insamlingsarbete som blev allt intensivare mot sekelskiftet och fram till första världskriget (DUSL s. 412 ff.). Framför allt var finska och ungerska forskare engagerade, men även Wiklunds och hans elevers arbete bland samerna kan ses i detta sammanhang. Merparten av det upptecknade materialet – om inte allt – har sedermera publicerats i Ungern och i Finland, framför allt i den imponerande serien *Lexica Societatis Fenno-ugricae*, men i Sverige har krafterna – eller intresset – uppenbarligen

⁵ Kanske med undantag för K. B. Wiklund (se Collinder 1943 s. 95) samt Just Knud Qvigstad och Knut Bergsland på norsk sida.

inte räckt till för att göra samma sak med det umesamiska materialet.⁶ Samlingarna har blivit kvar i arkiven och bristen på både kompetenta forskare och ekonomiska resurser har samverkat till »den olyckliga umesamiska forskningstraditionen att mycket har blivit insamlat, men knappast någonting har blivit publicerat» (Siegl 2017a s. 283).

2.4. Publikationer i senare tid

Bland de forskare som under senare tid dokumenterat umesamiskan bör först och främst Olavi Korhonen nämnas. Under många år har han upptecknat och spelat in umesamiskt språk, men hans material delar det öde som drabbat Skölds uppteckningar: det finns endast tillgängligt i arkiv (Siegl 2017a s. 282).

2012 publicerade jag en studie byggd på material från nio umesamiska varieteter (Larsson 2012). Det var första gången som Wiklunds, Moosbergs, Callebergs och Skölds material utnyttjades, vilket Siegl (2017b s. 10) betecknar som ett viktigt steg framåt i den umesamiska forskningen. Siegl hade dock gärna sett att syntaxen ägnats mer uppmärksamhet, men här styr materialtillgången: ordsamlingarna är omfattande, men de grammatiska beskrivningarna är fåtaliga och utgörs mestadels av mer eller mindre utförliga böjningsparadigm. Uppgifter om syntaktiska förhållanden är än mer sällsynta.

Huvudsyftet med min undersökning (Larsson 2012) var emellertid inte att utreda umesamiskans dialektindelning. I stället skulle den presentera ett förslag till en metod att basera ett språks indelning i dialekter enbart på lexikaliska skillnader.⁷ Oftast har man inom fenno-ugristikens baserat indelningen i dialekter på fonologiska – ibland också morfologiska – skillnader, medan variationer i ordförrådet använts antingen som en extra krydda men helt nyckfullt (t.ex. Rapola 1961 s. 77 ff.) eller negligerats fullständigt (t.ex. Kel'makov & Saarinen 1994 s. 26). Umesamiskans omfattande lexikaliska och föga omfattande morfologiska arkivmaterial erbjöd en möjlighet att genomföra dels en traditionell dialektindelning baserad på fonologi och i viss mån morfologi (och ett par syntaktiska drag), dels en separat undersökning av mängden ord som förenade de olika varieteterna. Den förra studien avgränsar varieteter från varandra på grundval av skillnader (isofoner, isomorfer), den senare grupperar varieteterna på grundval av deras gemensamma ordförråd. Det intressantaste resultatet av min studie är inte indelningen av det umesamiska språket i dialektområden utan i stället det faktum att båda undersökningarna ledde till samma indelning av umesamiskans varieteter. Det betyder att en dialektindelning kan baseras på skillnader och överensstämmelser i ordförrådet. Att undersökningen dessutom resulterade i en dialektindelning

⁶ Tack vare Harald Grundströms och Gustav Hasselbrinks arbete har dock såväl en lulesamisk som en sydsamisk ordbok publicerats, som i fråga om både omfång och detaljrikedom väl mäter sig med ordböckerna i *Lexica Societatis Fenno-ugricae*.

⁷ Även Florian Siegl (2017b s. 254) tycks ha förbisett detta.

av umesamiskan baserad på ett tidigare outnyttjat material var kanske inte en bieffekt av men inte heller huvudsyftet med arbetet.

Under de första åren av 2000-talet samlade Henrik Barruk (2021 s. 7) i samarbete med äldre talare av umesamiska ett omfattande ordmaterial och 2021 kunde han publicera den första umesamiska ordboken efter Schlachters (1958). Till skillnad från denna redovisar Barruk ord och former både från västlig och östlig dialekt. Barruk bygger inte bara på sitt nyinsamlade material utan även på arkivmaterial: Callebergs (ULMA 22480) uppteckningar från den östra delen av språkområdet och Moosbergs uppteckningar efter Anna Magdalena Persdotter från Boksjön (NT), men inte uppteckningarna från Björkvattnet (ST) (Barruk 2021 s. 16). Kanske betraktade Barruk den varieteten a priori som sydsamisk. Barruks ordbok där språket presenteras i den nya umesamiska ortografin är ett stort steg framåt och är betydelsefull för en språklig revitalisering. För att en sådan ska bli framgångsrik krävs dock, som Siegl (2017a s. 285; 2017b s. 253) framhållit, även att upptecknade och inspelade texter publiceras.

Under senare tid är det framför allt Florian Siegl som gjort stora och viktiga insatser på det umesamiska fältet. I en rad artiklar (Siegl 2012, 2017a; 2017b m.fl.) har han redovisat sitt forskningsarbete och det märks att han är en rutinerad fälthandläggare. Särskilt har han uppmärksammat syntaktiska frågor, vilket är av central betydelse bl. a. därför att umesamiskan och sydsamiskan visar åtskilliga skillnader i det hänseendet. Han har också tillsammans med en av de allra sista modersmålstalarna gått igenom gamla inspelade berättelser för publicering.

3. Umesamiskans sydgräns

3.1. Kunskapsläget

Den språkgräns mellan umesamiska och sydsamiska som nu ska dras på allmänna kartor baseras på den kunskap om språket som finns tillgänglig. De flesta varieteterna blev väl dokumenterade under den tid då umesamiska var ett levande språk, men den rika dokumentationen har till allra största delen stannat på arkivens hyllor. Det är betecknande att även Barruks (2021 s. 7) umesamiska ordbok började med fälthandläggning, inte arkivstudier. Två faktorer tycks ha låst bilden av umesamiskan: dels tesen att en samisk varietet utan stadieväxling är sydsamisk, dels Wolfgang Schlachters publicerade arbeten, särskilt då ordboken (Schlachter 1958), som fått Malå-varieteten att representera umesamiskan i dess helhet.

De två varieteter som talades söder om Umeälven och som dokumenterades av Wiklunds elever är Ullisjaure och Björkvattnet (ST). Ullisjaure-varieteten skiljer sig i många hänseenden från övriga västliga varieteter (Larsson 2012 s. 166 ff.) och varieteten i Björkvattnet (ST) blir därför central för frågan om umesamiskans sydgräns. Redan 1985 (Larsson 1985 s. 163 f., 169 f.; även 1986 s. 117) påpekade jag att ordförrådet i de umesamiska varieteter som

undersöktes för *Atlas Linguarum Europae* (ALE) tycktes ha en övervägande nordlig prägel. En mer omfattande och detaljerad studie (Larsson 2012 s. 163, 160 fig. 45) visade att ordförrådet i Björkvattnet (ST) framför allt överensstämmer med det i Boksjön (NT) och i fjälldialekten i Sorsele.

Håkan Rydving (2016) undersökte ordförrådet i varieteten i Björkvattnet (ST) för att se i vad mån det överensstämmer med ordförrådet i Vilhelmina, den angränsande varieteten söderut. Han använder sig av en dialektometrisk metod på ALE-materialet (jfr Rydving 2013 s. 131 ff.) och kan därmed mäta lexikalt avstånd. Hans resultat är överraskande entydigt: ordförrådet i Södra Tärna överensstämmer till omkring 90 % med det i Boksjön (NT), Sorsele och Arvidsjaur och till drygt 86 % med ordförrådet i Arjeplog, medan överensstämmelserna mellan ordförrådet i Björkvattnet (ST) och Vilhelmina är lika stora som mellan Björkvattnet och den lulesamiska varieteten i Jokkmokk, i båda fallen 83 % (jfr fig. 1).

Här kan också påpekas att varieteten i Ullisjaure, som även den talar söder om Umeälven, har ett ordförråd som i mycket skiljer sig från övriga varieteters. Ett ansevärt antal Ullisjaure-ord i min undersökning, närmare bestämt 140 stycken (Larsson 2012 s. 168), saknade motsvarighet i övriga umesamiska varieteter. Endast 33 av dessa hade emellertid en motsvarighet i den angränsande dialekten i Vilhelmina. Avståndet mellan Ullisjaure-varieteten och den nordligaste sydsamiskan tycks således vara större än det geografiska avståndet mellan de orter där materialet samlats (Larsson 2012 s. 167 f.). Från Dikanäs till Ullisjaure är det endast 20 kilometer fågelvägen.

3.2. Deklinationen i Södra Tärna

Om morfologin i varieteten i Björkvattnet (ST) finns just inget publicerat material och även i arkivens samlingar förekommer endast ett fåtal uppgifter. Moosbergs kandidatuppsats som nämndes inledningsvis (ovan 2.2.1) är såvitt jag sett den enda studien av detta slag, men den är av osäkert värde eftersom det inte framgår om den behandlar endera eller båda Tärna-varieteterna. Resultaten av mina tidigare studier (Larsson 2012) i kombination med Rydvings (2016) undersökning gör det motiverat att undersöka morfologin i Björkvattnet (ST) för att se om den uppvisar nordliga eller sydliga drag, dvs. huruvida den överensstämmer med umesamiska eller med sydsamiska. Jag har därför excerperat de kasusformer som finns i Moosbergs lexikaliska uppteckningar efter Sara Andersdotter från Björkvattnet 1917 (ULMA 16775: 1–2). Generellt sett är pluralformerna mycket få i uppteckningen och alla de som jag funnit återges här nedan. Singularformerna är fler och av dem ges ett representativt urval. Uppteckningen innehåller flest former av de jämnstaviga stammarna.⁸ Eftersom morfologin är det viktiga i denna undersökning har jag

⁸ Jämnstaviga stammar har ett jämnt antal stavelser i böjningsstammen och uddstaviga har ett ojämnt antal stavelser.

förenklat en del av upppteckningens fonetiska detaljer. Ibland kan det rent av vara svårt att veta vad upppteckningarnas fonetiska notation står för. I upppteckningen ger dessutom Moosberg ofta varierande uttalsformer, både vad gäller vokalkvalitet och konsonantkvantitet. Man ska också minnas att Wiklund aldrig drog sig för att gå in och korrigera i sina elevers upppteckningar (Larsson 2012 s. 114).

Nominativ

Singularformen är ändelselös.

Jämnstaviga: *är* 'čə 'örn', *jeəhnā* 'jätte', *liejpie* 'al', *pähhtuə* 'bytta'.

Uddstaviga: *järrəm(ə)* 'märg', *kiənplass* 'djup(et)'.

Pluraländelsen är *-h*: *pānieh* 'tänder'.

Genitiv

Singularformen har ändelsen *-n*:

Jämnstaviga: *är* 'čən 'örn', *jeəhnān* 'jätte'.

Uddstaviga: *earvnan* 'ärende'.

Pluralform: Endast en genitivform i plural har hittats i upppteckningen, men den har betydelsen 'med ögonen' (se nedan). Formen i genitiv plural och komitativ plural är därmed identisk, om belägget är representativt.

Akusativ

Singularformen har ändelsen *-p*: *mānāp* 'barn', *təl* 'kiep 'väder', *morrohem-miep* 'omsorg', *pākiop* 'ord'.

Uddstaviga: *māp* 'vad; va', *pruhtoməp* '[ha] bråttom', (*h*)*earvnap* 'ärende'.

Pluralformen har ändelsen *-ite*: *lurite* 'kolor'.

Illativ

Singularformen av jämnstaviga har ändelsen *-jä*, men *ē*-stammar har alternativa former på *-ān*: *fəŋkijä* 'till fånga', *miŋjeməssijä* 'till sist', *pyhhtijä* 'till en bytta', *miäl* 'kajä ~ *miäl* 'kān 'till mjölk', *kéessajä* 'sommars', *miässajä* 'till renkalv', *piäl* 'jān 'till ett öra', *piässān* 'till näver', *siäjpān* 'till svansen'.

Uddstaviga stammar har ändelsen *-ssə*: *jāmieməssə* 'till döds', *miŋjiepəssə* 'till senare', *kiənplassə* 'ut på djupet'.

Inga pluralformer funna.

Inessiv

Singularformen av jämnstaviga har ändelsen *-snə* och av uddstaviga *-sniə*:

Jämnstaviga: *heekksnə* 'vid liv', *tiermessnə* 'åbrant'.

Uddstaviga: *nāhhkäreessnie* 'i drömmen', *tuppiepässnie* 'längre borta'.

Inga pluralformer funna.

Elativ

Jämnstaviga stammar har ändelsen *-stə*: *piei^evistə* 'från dag', *puol^əwəstə*⁹ 'från släkte', *riittistə* 'ur bröstet'.

Uddstaviga har ändelsen *-stie*: *tūlāčisstie* 'sedan gammalt'.

Ingen otvetydig pluralform funnen.

Komitativ

Ändelsen i singular är *-ine*: *klāhkāine* 'med staven', *raurīnə* 'med rör'.

För pluralformer har jag endast funnit ett belägg. Formen är där identisk med genitiv plural: *čuoħpstəb čel^əmī* 'jag blinkar med ögonen'.

Essiv

Endast former av jämnstaviga stammar finns i uppteckningen. Ändelsen är *-nə*: *fāronə* 'i sällskap', *kòvtānə* 'hemma', *sākənə* 'nyhet'.

Essiv finns endast i singular i de samiska språken.

4. Morfologin och umesamiskans sydgräns

4.1. Tre kasusformer

De flesta kasusformerna i Moosbergs uppteckning från Björkvattnet (ST) stämmer överens med sina motsvarigheter i de omgivande språken, både norr-ut och söderut. Endast tre av kasusen kan belysa frågan om språkgränsen: akkusativ singular, illativ singular och komitativ plural.

4.1.1. Akkusativ singular

De sammanlagt 14 formerna av akkusativ singular i Björkvattnet (ST) visar entydigt att ändelsen i detta kasus var *-p*, liksom i den angränsande Vilhelminadialekten söderut.¹⁰ Ändelsen förenar emellertid inte enbart varieteten i Björkvattnet (ST) med sydsamiska, utan den är regelbunden även i övriga västliga varieteter av umesamiska, t. ex. Boksjön (NT) *kajjħkōt kōtiēp* 'taga ner kåtan', Sorsele Fjäll *mānāp asskāne atnūt* 'ha ett barn i knät'. I den östliga dialekten av umesamiska är ändelsen i stället *-w* i akkusativ singular (Larsson 2012 s. 130 f.), alltså samma ändelse som i arjeplogs- och lulesamiskan norrut.

Trots att skogsvarieteten i Sorsele hör till den östliga skogsdialekten (Larsson 2012 s. 131) dominerar akkusativformer på *-p*, dvs. den västliga varianten, i mitt material. Det gäller både jämnstaviga och uddstaviga stammar, t. ex. *riwksteht pījhpōp* 'röka pipa' resp. *riwksteht tūpākəp* 'röka tobak'. Jag har

⁹ Glidvokalen är oväntad i en sådan form i den västliga dialekten (jfr Larsson 2014a) men kan hänga samman med att denna varietet inte har någon stadietväxling.

¹⁰ Avsaknaden av lätt tillgängligt umesamiskt dialektmaterial fick Sköld (2004 s. 37) att anse ändelsen *-p* som ett otvetydigt sydsamiskt drag, vilket alltså inte är korrekt.

endast funnit ett belägg för en ackusativ singular på -w, nämligen *püeriew tahhkat* 'göra väl, gott'. Antalet belägg är dock litet och Calleberg har inte lämnat efter sig någon grammatisk översikt över denna varietet. Här måste man också ta hänsyn till frågan om Calleberg utnyttjade en eller flera informanter när han samlade sitt material i Sorsele (jfr ovan 2.2.3).

Wilson (2008 s. 118, 111) har undersökt språket i Lars Rangius översättning av Markus-evangeliet till en västlig umesamisk språkform och visat att detta -*p* först utvecklades före den enklitiska partikeln -*ge* och före possessiv-suffix. Detta är ett mycket viktigt resultat eftersom det visar att förändringen bör förklaras genom intern språkutveckling, inte genom påverkan från andra samiska språkformer (jfr Bergsland 1967 s. 40).

4.1.2. Illativ singular

En dialektkarta skulle tydligen visa utbredningen av ändelser på -*s*- och på -*j*- i illativ singular. I sydsamiskan är ändelsen -*se* i jämnstaviga och -*sse* i uddstaviga stammar, t. ex. *giëdese* 'till handen' ~ *gaardien ïsse* 'till bondgården' (SLW s. 94; mina översättningar). Ett undantag är *ē*-stammarna som i stället har ändelsen -*n* med vokalväxling och omljud, t. ex. *meäsaan* av *miesie* 'renkalv' (SLW s. 102; Bergsland 1982 s. 54). Norr om det umesamiska området, t. ex. i arjeplogssamiska, har både jämnstaviga och uddstaviga stammar i stället ändelsen -*j*. En illativändelse på -*sa*- används där dels i enstaviga pronomenstammar, t. ex. *tasa* 'hit', dels i den possessiva deklinationen, t. ex. *ååp'paasan* 'till min syster' (exemplen efter Lehtiranta 1992 s. 164, 158). Lule- och nordsamiska visar samma mönster som arjeplogssamiskan. Det formar sig till en bild med ett sydligt *s*-område och ett nordligt *j*-område. I umesamiskan mellan dessa språkområden finns båda ändelserna men fördelade efter stamtyp: jämnstaviga stammar har ändelsen -*j*(*ə*) och uddstaviga ändelsen -*ss*(*ə*). Dessutom finns former som motsvarar sydsamiska *meäsaan* belagda i de båda tärnavarieteterna och i Ullisjaure (Larsson 2010, 2012 s. 132 f.).

Varieteten i Björkvattnet (ST) har ändelsen -*jə* i jämnstaviga stammar och -*ssə* i uddstaviga (jfr Halász 1887 s. 5) och följer alltså det umesamiska mönstret (Larsson 2012 s. 133). Av *ē*-stammarna finns några former på -*ān* i Moosbergs material, men de tyder på en mer omfattande variation än i sydsamiskan, t. ex. *miäl'kajə* ~ *miäl'kān* 'till mjölk', *miässajə* 'till en renkalv', *piäl'jān* 'till ett öra'. Förmodligen skiljer sig varieteten i Björkvattnet från sydsamiskan just i fråga om *ān*-formernas frekvens. Den skillnaden tillsammans med fördelningen av allomorferna -*jə* och -*ssə* beroende på stamtyp resulterar i en klar skillnad i illativ singular mellan varieteten i Björkvattnet och de sydsamiska varieteterna längre söderut. Varieteten i Björkvattnet (ST) hör till umesamiskan.

Gustav Hasselbrink (SLW s. 97 ff.) följer den traditionella uppfattningen och ser avsaknad av stadiavväxling som det utslagsgivande kriteriet för att en varietet ska klassificeras som sydsamisk. Eftersom varieteten i Björkvatt-

net (ST) saknar stadieväxling men alltså har allomorfin *-jə* i jämnstaviga och *-ssə* i uddstaviga stammar, etablerar han en nordlig underdialekt i den nordliga sydsamiskan. Det som karaktäriserar den gruppen är just variationen *-je ~ -se* i illativ singular. Hellre än att ifrågasätta stadieväxlingen som utslagsgivande kriterium var Hasselbrink således beredd att etablera en helt ny subdialekt.

4.1.3. Komitativ plural

Det samiska språkområdet delas i två även när det gäller formen i komitativ plural. Det finns ett område där denna form har en agglutinerad ändelse fogad till genitiv pluralformen och ett där komitativen är ändelselös och därmed identisk med formen i genitiv plural. Ibland kan en postposition 'med' uppträda efter genitiven.

I sydsamiska består formen i komitativ plural av genitiv plural + en agglutinerad ändelse *-gu(e)jmie* (Bergsland 1982 s. 57). Hasselbrink (SLW s. 95) säger att komitativ plural »ursprünglich» bildades genom att postpositionen *-guöjmie ~ güjmie* fogades till genitiv pluralformen och komitativformerna skrivs även i hans böjningsexempel som ett ord, t. ex. *gaamegijgüjmie* 'med skor', *deäviygüjmie* 'med backar' (SLW s. 100 f.). Även Lagercrantz (1923 s. 77) använder termen ändelse om det element *-güimie, -güme* som betecknade komitativ plural i Vefsen. Samma förhållande råder uppenbarligen i umesamiskans östliga dialekt. Schlachter (1958 s. xv) ger i sina fåtaliga böjningsparadigm agglutinerade komitativformer, t. ex. Malå *maanäiguima*. Även Calleberg ger i sina grammatikuppteckningar från Maskaure och Malmesjaure sådana former, *čäl^lmikum* 'med ögonen' (ULMA 2860 s. 14) resp. *mūr^likum* 'med träd' (ULMA 2966: 10). Problemet är att det endast är dessa båda former han redovisar. I övriga exempelord anges ingen pluralform av komitativen, ibland beroende på att han använder sig av den förhatliga förkortningen »o.s.v.». Det är därför omöjligt att på basis av hans uppteckningar avgöra i vad mån de båda formerna *čäl^lmikum* och *mūr^likum* är representativa för komitativ plural i dessa skogsvarieteter. Detta system återkommer i nordsamiskan, t. ex. *mánáiguin* 'med barn(en)', *beatnagiiguin* 'med hundar(na)'.

Däremot saknar formen i komitativ plural ändelse både i arjeplogssamiska och lulesamiska och formen är därmed identisk med genitiv pluralformen (Wilbur 2015 s. 101 ff., Tuolja & Angéus-Kuoljok 2013 s. 169 f.).

Frågan är då hur de västliga varieteterna av umesamiska – Björkvattnet (ST), Boksjön (NT), fjälldialekten i Sorsele och Ullisjaure – förhåller sig till dessa områden. Det ska genast sägas att materialet inte är stort och slutsatserna blir därmed osäkra.

För Ullisjaures del (ULMA 2139: 2 s. 15, 16) ger Calleberg flera former av komitativ plural och han skriver dem med parentes kring ändelsen: *mānnāi(kūm)* 'med barn(en)', *pärni(kūm)* 'med söner' och några gånger som

alternativa former: »*sāmì(kūm)* ibl[and] *sāmèi*». ¹¹ Det är svårt att uppfatta detta som annat än att komitativ plural i Ullisjaure-varieteten kan vara såväl ändelselös som markerad med kasusändelsen *-kūm*. Komitativer med ändelse överensstämmer alltså med sydsamiska och det kan noteras att denna varietet också kan ha plurala objekt i nominativ (Larsson 2012 s. 138), även det en överensstämmelse med sydsamiskan.

I Spjuts kandidatuppsats (KBW 77: 25 s. 2) om deklinationen i fjälldialekten i Sorsele finns en intressant notis: »Essiven, komitativen och abessiven förekomma endast i singularis.» En essivform finns i samiskan generellt endast i singular (M. Korhonen 1981 s. 227). Abessiven tas inte upp bland sydsamiskans kasus av Hasselbrink (SLW s. 95) och i Callebergs grammatik över Ullisjaure-varieteten (ULMA 2139: 2) anförs endast singularformer av abessiven. Komitativen är med andra ord det enda av dessa tre kasus som kan uppträda i båda numerusen och att Spjut inte funnit någon komitativ pluralform kan tolkas som att det var genitivformen ensam som bar komitativbetydelsen i fjälldialekten i Sorsele.

I sin kandidatuppsats skriver Moosberg att komitativen »alltid» är likadan som genitiv plural (KBW7: 24 s. 19). Detta verkar entydigt men frågan är om Moosberg här talar om varieteten i norra Tärna, i södra Tärna eller båda (jfr ovan 2.2.1). I sin ordsamling (ULMA 16775: 1–2) ger Moosberg endast ett belägg som stöder det han skrev i kandidatuppsatsen, nämligen *čuoħpstā čel^emī* 'jag blinkar med ögonen' (ovan 3.2). I ordsamlingen anges formen *küeimie* vara en postposition – inte en kasusändelse – med betydelsen 'med'. Till formen skiljer sig postpositionen inte mycket från substantivet *küei^emie* 'nästa, kamrat', men de står som två olika uppslagsord i uppteckningen. I ordsamlingen från Boksjön (NT; ULMA 16776) har jag inte funnit någon sats med komitativ plural, men man lägger märke till att uppslagsordet *kuim* står för en postposition och under uppslagsordet *kuöi^emē* finner man substantivet *güeimie* 'kamrat, nästa'.

Beläggen från de olika varieteterna tyder på att i umesamiskans västliga varieteter har komitativ plural samma form som genitiv plural. De överensstämmer alltså med arjeplogs- och lulesamiskan norrut, inte med sydsamiskan. ¹² I västlig umesamiska finns också en postposition *kuim* 'med' som konstrueras med genitiv plural och som skiljer sig från det substantiv *güeimie* som postpositionen utvecklats ur (formerna här hämtade från Boksjön (NT)). Östlig umesamiska (skogsdialekten) däremot har, liksom sydsamiska, regelmässigt en agglutinerad ändelse *-gum* eller liknande, som kontrasterar mot den västliga umesamiskans ändelselösa form.

Enligt Siegl (2012 s. 213 ff., 2017a s. 275 f.) har komitativ plural den agglutinerade ändelsen *-gum* som skiljer sig från vad han kallar »den pite- och lulesamiska realisationen», dvs. den ändelselösa pluralformen. När ändelse-

¹¹ I gen. pl. är *sāmèi* och *sāmì* parallellformer. Formerna här något förenklade.

¹² I Grundströms ordbok (HG s. 1717) finns en komitativ pluralform *mānāikum* som synonym till *mānāi*. Formen tycks vara isolerad och inga slutsatser kan dras av den.

lösa komitativformer används i texter på det nya umesamiska standardspråket, ser han det som utslag av en språkplanering (Siegl 2012 s. 213) och han framhåller sådana former endast är belagda i inspelningar från Ammarnäs. Förekomsten just i Ammarnäs innebär emellertid att det inte behöver handla om försök att införa pite- och lulesamiska former i det umesamiska standardspråket, det kan i stället röra sig om den ändelselösa formen i komitativ plural som är belagd i västlig umesamiska.

Trots de fåtaliga och ibland oklara exemplen förefaller det som om den västliga umesamiskan inklusive varieteten i Björkvattnet (ST) följer ett nordligt mönster och överensstämmer med pite- och lulesamiska, medan umesamiskans östliga varieteter följer det sydsamiska systemet. En sådan skillnad mellan östlig och västlig umesamiska visar sig i många andra sammanhang (Larsson 2012 s. 180 f., 2014a). Det väsentliga i detta sammanhang är under alla omständigheter att varieteten i Björkvattnet (ST) att döma av det enda exempel som finns skiljer sig från sydsamiskan: det enda belägget för komitativ plural är ändelselöst.

4.2. Umesamiskans sydgräns

Den här artikeln är ett försök att utreda i vad mån formsystemet, närmare bestämt deklinationen, kan ge indikationer om var gränsen mellan umesamiska och sydsamiska ska dras. Umeälven anses traditionellt utgöra den gränsen och därför är varieteten som talades i Björkvattnet (ST) söder om älven av särskilt intresse. Rydving (2016) har visat att ordförrådet för enar denna varietet med nordligare språkformer, och så tycks vara fallet även med två kasusformer: illativ singular och komitativ plural. Formen i akkusativ singular är visserligen samma i Björkvattnet (ST) som i sydsamiskan, men den ändelsevarianten har en mer vidsträckt utbredning i de umesamiska varieteterna. Min genomgång når därför samma resultat som min tidigare undersökning (Larsson 2012 s. 179) och som också Rydving (2016 s. 169 f.) kom fram till: »Gränsen följer inte Umeälven utan vattendelaren söder om älven där den gamla sockengränsen mellan Vilhelmina och Tärna gick, den gräns som nu är kommungräns mellan Vilhelmina och Storuman.»

Umesamiskans sydgräns kan tyckas vara ett obetydligt ämne att tvista om, låt vara att ortnamns »rätta» stavning kan väcka diskussioner på många håll. Det finns emellertid en dialektgeografiskt viktig aspekt på problemet att avgöra huruvida varieteten i Björkvattnet (ST) ska föras till sydsamiskan eller umesamiskan, nämligen frågan om varieteter skiljs åt eller förenas av vattendrag. Filip Hultblad (1968 s. 77) har för lulesamiskans del visat att gränserna följer vattendelarna, inte vattendragen, och såväl ordförrådet i Björkvattnet (ST) (Rydving 2016 s. 169 f.) som det morfologiska material Moosbergs uppteckning redovisar tyder på att samma förhållande rådde i umesamiskan, så länge den gamla, naturliga språkvariationen fanns kvar.

Litteratur och källor

- Barruk, Henrik, 2021: *Báhkuogirjje. Ordbok. Ubmejesámien–dáruon. Dáruon–ubmejesámien. Umesamisk–svensk. Svensk–umesamisk*. Umeå.
- Bergsland, Knut, 1967: Lapp Dialect Groups and Problems of History. I: *Lapps and Norsemen in Olden Times*. (Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, serie A: Forelesninger 26.) Oslo. S. 32–53.
- Bergsland, Knut, 1982: *Sydsamisk grammatikk*. Tromsø–Oslo–Bergen.
- Blind, Marica, 2018: Menar att umesamiska språkgränsen går på Stöttingfjället. Sameradion, Sveriges radio 2018-10-31. [Webbadress: <https://sverigesradio.se/artikel/7070902>. Hämtad 2023-01-10.]
- Collinder, Björn, 1943: Karl Bernhard Wiklund 15/3 1868–29/8 1934. I: J. Sahlgren (red.), *Kungl. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1932–1942*. Uppsala. S. 91–96.
- Collinder, Björn, 1962: *Introduktion till de uraliska språken. Finskan och dess frändespråk*. Stockholm.
- Drake, Sigrid, 1918: *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet. Etnografiska studier*. (Lapparna och deras land 7.) Uppsala.
- DUSL = Hajdú, Péter & Peter Domokos, 1987: *Die uralischen Sprachen und Literaturen*. (Bibliotheca uralica 8.) Budapest.
- Fjellström, Per, 1738a: *Dictionarium sueco-lapponicum, Eller en Orda-Bok. I Hwilken The förnämste Swänska Ord efter Alphabetet upsökas kunna, och på Lapska gifne finnas*. Stockholm.
- Fjellström, Per, 1738b: *Grammatica lapponica* [...]. Holmiæ.
- FWS = Chr. Gläser & J. Pusztay (red.), *Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag*. (VdSUA12.) 1979. Wiesbaden.
- Halász, Ignác, 1887: *Svéd-lapp nyelv. 3. Ume- és tornio-lappmarki nyelvmutatványok*. (Ugor füzetek 9.) Budapest.
- Heikki, Jörgen, 2022: Språkstriden går vidare. Sameradion, Sveriges radio 2022-04-04. [Webbadress: <https://sverigesradio.se/artikel/sprakstriden-gar-vidare>. Hämtad 2022-12-19.]
- HG = Grundström, Harald, 1946–54: *Lulelapsk ordbok. Lulelappisches Wörterbuch. 1–4*. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C:1.) Uppsala–København.
- Hultblad, Filip, 1968: *Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*. (Acta Lapponica 14.) Stockholm.
- JBOD = V. Tervonen (red.), *József Budenzin ja Otto Donnerin kirjeitä vuosilta 1867–1886*. (MSFOu 201.) Helsinki.
- KBW 77: 24 = Moosberg, Nils: Tärnalapska. 1915–16. Uppsala universitetsbibliotek, handskriftsavdelningen.
- KBW 77: 25 = Spjut, Einar: Sorselelapskans substantivböjning. [Sine anno.] Uppsala universitetsbibliotek, handskriftsavdelningen.
- Kel'makov, Valentin & Sirkka Saarinen, 1994: *Udmurtin murteet*. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen laitoksen julkaisuja 47.) Turku–Iževsk.
- Keresztes, László, 1996: Die Aufnahme von K. B. Wiklunds Arbeiten in Ungarn. I: L.-G. Larsson (red.), *Lapponica et Uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubiläumssymposium*. (AUU. Studia Uralica Upsaliensia 26.) Uppsala. S. 351–357.

- KN = Nielsen, Konrad, 1979: *Lappisk (samisk) ordbok. Lapp Dictionary*. 2. opplag. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. (Serie B: Skrifter 17: 1–5.) Oslo.
- Korhonen, Mikko, 1967: *Die Konjugation im Lappischen. Morphologisch-historische Unter-suchung*. 1. *Die finiten Formkategorien*. (MSFOu 143.) Helsinki.
- 1974: *Die Konjugation im Lappischen. Morphologisch-historische Unter-suchung*. 2. *Die nominalen Formkategorien*. (MSFOu 155.) Helsinki.
- 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 370.) Helsinki.
- 1986: *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918*. Helsinki.
- Korhonen, Olavi, 2018: *Tåluts suptsasah Jubmela pirra ja Almatji pirra. Gamla berättelser om Gud och om människor av Lars Levi Laestadius med språkliga och kyrkohistoriska kommentarer av Olavi Korhonen*. [Boden.]
- Labba, Elin Anna, 2020: *Herrarna satte oss hit. Om tvångsförflyttningarna i Sverige*. Stockholm.
- Lagercrantz, Eliel, 1923: *Sprachlehre des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen*. (Kristiania Etnografiske Museum. Bulletin 1.) Kristiania.
- Lagercrantz, Eliel, 1926: *Wörterbuch des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen*. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B: Skrifter 4.) Oslo.
- Larsson, Lars-Gunnar, 1985: Kriterien zur Klassifizierung der lappischen Dialekte in Schweden. I: W. Veenker (red.), *Dialectologia Uralica. Materialien des ersten internationalen Symposions zur Dialektologie der uralischen Sprachen 4.-7. September 1984 in Hamburg*. (VdSUA 20.) Wiesbaden. S. 159–171.
- 1986: Nordligt i söder och sydligt i norr. Något om samisk dialektforskning. I: *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1985*. Uppsala. S. 106–122.
- 1990: Glidvokalen i lulesamiskan. En dialektgeografisk studie på grundval av Harald Grundströms ordbok. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 113, s. 166–199.
- 1996: Svensk uralistik 1894–1994. I: R. Raag & L.-G. Larsson (red.), *Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 1894–1994*. (Ursus 2.) Uppsala. S. 9–32.
- 2010: Der Illativ Singular im Ullisjauresamischen. I: *Finnisch-ugrische Mitteilungen* 32/33. *Gedenkschrift für Eugen A. Helimski*. Hamburg. S. 417–424.
- 2012: *Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen*. (VdSUA83.) Wiesbaden.
- 2014a: Epenthetic vowels in Ume Saami gradation. I: *Juuret marin murteissa, latvus yltää Uraliin. Juhlakirja Sirkka Saarisen 60-vuotispäiväksi 21.12.2014*. (MSFOu 270.) Helsinki. S. 163–174.
- 2014b: Language variation in the revitalisation process. I: Zuckermann, Ghil’ad, Julia Miller & Jasmin Morley (eds), *Endangered Words, Signs of Revival*. [Sine loco.] [Webbadress: <http://www.adelaide.edu.au/australex/publications>. Hämtad 2022-12-20.]
- 2020: Johan Öhrling und das Lexicon Lapponicum. I: H.-H. Bartens, L.-G. Larsson, K. Mattsson, J. Molnár & T. Savolainen (red.), *Kiel joug om šild. Festschrift zum 65. Geburtstag von Eberhard Winkler*. (VdSUA94.) Wiesbaden. S. 217–236.
- Lehtiranta, Juhani, 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. (MSOFu 200.) Helsinki.

- 1992: *Arjeploginsaaamen äänne- ja taivutusopin pääpiirteet*. (MSFOu 212.) Helsinki.
- Mattisson, Ann-Christin, 1993: *Samiska ortnamn på fjällkartorna*. (Ortnamn och namnvård 3. LMV-Rapport 1993: 19.) Gävle.
- MSFOu = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne.
- NU = *Norrländsk uppslagsbok*. 1–4. 1993–1996. Umeå.
- Qvigstad, Just Knud, 1947: Sproget i Graans Manuale Lapponicum. I: *Studia Septentrionalia* 3. Oslo. S. 18–39.
- Qvigstad, Just Knud & Karl Bernhard Wiklund, 1899: *Bibliographie der lappischen Literatur*. (MSFOu 13.) Helsinki.
- Rapola, Martti, 1961: *Johdatus suomen murteisiin*. Toinen, uudistettu painos. (Tietolipas 4.) Helsinki.
- Ryding, Håkan, 1996: Tre av Wiklunds elever. I: R. Raag & L.-G. Larsson (red.), *Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 1894–1994*. (Ursus 2.) Uppsala. S. 61–73.
- 2013: *Words and varieties. Lexical variation in Saami*. (MSFOu 269.) Helsinki.
- 2016: Sydsamisk eller umesamisk? »Södra Tärna» i det samiska språklandskapet. I: *Fenno-Ugrica Suecana*. Nova series 15. S. 159–174. [Webbaddress: https://www.su.se/polopoly_fs/1.356091.1510165707!/menu/standard/file/FUS2016-15_fullissue_draft_20171029.pdf. Hämtad 2022-12-20.]
- Sapir, Yair, 2021: Sveriges samiska språk. Revitalisering, utmaningar och möjliga lösningar. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2020. Uppsala. S. 63–120.
- Schlachter, Wolfgang, 1958: *Wörterbuch des Walldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie*. (Lexica Societatis Fenno-ugricae 16.) Helsinki.
- 1991: *Stufenwechselstörungen im Malälappischen. Aufbau oder Abbau eines Systems?* (VdSUA33.) Wiesbaden.
- Siegl, Florian, 2012: Strövtåg i umesamiskan. I: E. Winkler, H.-H. Bartens & C. Hasselblatt (red.), *Laponicae investigationes et uralicae. Festschrift zum 65. Geburtstag von Lars-Gunnar Larsson*. (VdSUA82.) Wiesbaden. S. 203–217.
- 2017a: Tryggve Sköld och umesamiskan. Intryck från en oavslutad språkdokumentation. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 35: 2, s. 252–290.
- 2017b: Ume Saami – The Forgotten Language. I: *Études finno-ougriennes* 48. [Webbaddress: <http://journals.openedition.org/efo/7106>. Hämtad 2021-07-08.]
- Silvén, Eva, 2021: *Friktion. Ernst Manker, Nordiska museet och det samiska kulturarvet*. Lund.
- Sköld, Tryggve, brev till Lars-Gunnar Larsson den 29 januari 2009.
- Sköld, Tryggve, 1984: Pehr Fjellström och det svensksamiska skriftspråket. I: *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok* 1984, s. 15–26.
- 2004: »Ömsesidig kolartro». I: J. Kusmenko (red.), *The Sami and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact*. (Schriften zur Kulturwissenschaft 55.) Hamburg. S. 35–39.
- SLW = Hasselbrink, Gustav, 1981–1985: *Südlappisches Wörterbuch*. 1–3. (Schriften des Instituts für Dialektforschung und Volkskunde in Uppsala. Serie C: 4.) Uppsala.
- SLÄ = *Samiskt liv i äldre tid. Edvin Brännströms uppteckningar från Arvidsjaur och Arjeplog*. Redigerade av Ivan Eriksson med språkliga kommentarer av Olavi Korhonen. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXLV.) Uppsala 2017.

- STS = Moosberg, Nils [1925]: Stadiesväxlingen i Tärna och Sorsele. Opublicerad licentiat-avhandling. Uppsala universitetsbibliotek, handskriftsavdelningen. R669d: 11.
- Todal, Jon, 2008: Når er eit språk forsvunne? Kritiske merknader til språkdød-metaforen. I: *Váimmus čiegan sániid – I hjärtat gömmer jag orden. Samiskt symposium till minne av Annika Jansson*. (Opuscula uralica 10.). Uppsala. S. 124–130.
- Tuolja, Karin & Angéus-Kuoljok, Susanna, 2013: *Giellaj hilá*. Ny, rev. upplaga. Jokkmokk.
- ULMA 16775: 1–2 = Nils Moosberg: Uppteckningar gjorda sommaren 1917 i Fjällstugan vid Krutvattnet (Norge) efter Sara Andersdotter (»Sjuls-Anders' Sara») född i Ülliesjaurie 1844, sedan ung. 40 år bosatt i Björkvattnet, Tärna. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- ULMA 16776 = Nils Moosberg: Uppteckningar gjorda sommaren 1918 i Umasjö efter Anna Magdalena Persdotter, född i Fjällsjö 1842, sedan 30 år bosatt i Boksjön. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- ULMA 16777 = Nils Moosberg: Uppteckningar gjorda i Sorsele sommaren 1919. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- ULMA 2139: 2 = C. Axel Calleberg 1925: Uppteckningar från Ullisjaur skogslappdialekt i Stensele socken Västerbottens län av Axel Calleberg, Sorsele, år 1925. Sagesman Thomas Olofsson, Storholmen. Renskrift av U. Rehnlund 1930. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- ULMA 2860 = Maskaurdialektens grammatik. Renskriven av U. Rehnlund 1930. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- ULMA 2966 = Malmesjaurdialektens grammatik, renskriven i okt. 1930 av Uno A. Rehnlund. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- ULMA 31196 = C. Axel Calleberg: Efterlämnade konceptanteckningar m.m.: 1. Studier i Malålapskans m. fl. dialekter ljudlära. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- VdSUA = Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica.
- Wiklund, Karl Bernhard, 1890: *Lule-lappisches wörterbuch*. (MSFOu 1.) Helsingissä.
- 1891: *Laut- und formenlehre der Lulelappischen dialekte*. Göteborg.
- 1928: Das lappische Verbaladverbium und einige andere Kasus des Verbalstammes. I: *Festskrift til Rektor J. Qvigstad 1853 4. april 1928*. (Tromsø museums skrifter 2.) Tromsø. S. 316–353.
- Wilbur, Joshua, 2015: *A Grammar of Pite Saami*. (Studies in Diversity Linguistics 5.) Berlin.
- Wilson, Karin, 2008: *Markusevangeliet i Lars Rangius samiska översättning från 1713*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 101.) Uppsala.

Litteraturkrönika 2022

Av Lars-Erik Edlund, Erik Magnusson Petzell, Caroline Sandström,
Mathias Strandberg och Lena Wenner

I juni 2021 anordnades vid Köpenhamns universitet en workshop under rubriken »Traditionelle ømåls- og østdanske dialekter». Upprinnelsen till workshoppen var ett forskningsprojekt inom ramarna för det större projektet »Lyden af Hovedstaden», syftande till en utredning av dialekterna kring Köpenhamn. Workshoppen samlade forskare från både Danmark och Sverige som på ett eller annat sätt sysselsatt sig med de danska ömålen, bornholmskan eller Skånemålen. Tio föredrag framfördes och fyra rundabordssamtal företogs (Hansen 2021 s. 1). Sju av de tio föredragen publicerades i artikelform i band 21 av *Danske Talesprog*. Vi inleder vår krönika med att titta närmare på fyra av dessa artiklar, som är av särskilt stort intresse ur ett svenskt perspektiv.

Henrik Hovmark (2021) tecknar i en intressant och mångfasetterad artikel om det s.k. Öresundsmålet en vetenskaplig diskurs' levnadsbana. I slutet av 1800-talet och en bit in på 1900-talet fanns inom danska dialektologiska kretsar en utbredd uppfattning att dialekterna (eller dialekten?) i de själländska fiskelägena utgjorde ett från övriga själländska dialekter åtskilt »øresundsmål» som genom kontakt med Skånemålen rönt påverkan från dessa. Bl.a. skall detta ha yttrat sig i en svagare eller helt frånvarande stöt och en livligare tonalitet. Tanken om ett själländskt Öresundsmål kan spåras tillbaka till Valdemar Bennike och Marius Kristensens *Kort over de danske Folkemål*

Lars-Erik Edlund, professor emeritus i nordiska språk, Institutionen för språkstudier, Umeå universitet. – Professor Emeritus of Scandinavian Languages, Department of Language Studies, Umeå University. lars-erik.edlund@umu.se

Erik Magnusson Petzell, docent i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. – Associate Professor of Scandinavian Languages, Research Archivist, Institute for Language and Folklore, Gothenburg. erik.petzell@isof.se

Caroline Sandström, fil. dr i nordiska språk, huvudredaktör för *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, Institutet för de inhemska språken. – Doctor of Philosophy in Scandinavian Languages, Principal Editor, Institute for the Languages of Finland. caroline.sandstrom@sprakinstitutet.fi

Mathias Strandberg, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. – Doctor of Philosophy in Scandinavian Languages, Research Archivist, Institute for Language and Folklore, Gothenburg. mathias.strandberg@isof.se

Lena Wenner, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. – Doctor of Philosophy in Scandinavian Languages, Research Archivist, Institute for Language and Folklore, Gothenburg. lena.wenner@isof.se

(1898–1912 s. 149, karta 74), där Dragør och kuststräckan norr om Helsingör anges sakna stötdistinktion, och går igen i flera viktiga framställningar under 1900-talet, t.ex. i fjärde delen av Peter Skautrup's *Det danske sprogs historie* (1968 s. 108). Men med tiden slutade man att tala om Öresundsmålet, och när nu de traditionella dialekterna på Själland är borta är frågan om det över huvud taget någonsin varit berättigat att tala om ett Öresundsmål. Källäget är nämligen inte det allra bästa; bl. a. saknas det material som låg till grund för Bennike & Kristensen 1898–1912. När det i olika framställningar under huvudsakligen 1900-talets förra hälft talas om ett Öresundsmål tycks det snarast vara fråga om ett okritiskt vidareförande av en hävdvunnen sanning, och med tiden har Öresundsmålet kommit att framstå mer som myt än som realitet (Hovmark 2021 s. 31).

Under 1900-talets första decennier pågick ett intensivt arbete med att samla material till Ømålsordbogen. Som ett led i detta arbete utfördes uppteckningar i fiskelägena vid Öresund. 1932 besökte Børge Rasmussen och Ole Widding vid Udvalg for Folkemaal fiskelägena Gilleleje, Hornbæk och Sletten och gjorde uppteckningar. I pressen skrivs entusiasmerat om hur »man i Nordsjælland har fundet Lighed med skaansk Maal. Flere Ting udtales akkurat som i Skaane og der er ikke Tvivl om, at der tidligt har været livlig forbindelse mellem Befolkningen paa de to Kyster» (*Ærø Avis* 9/6 1932). Jämte uppteckningar utförda på 1920- och 1940-talet i de sydligare fiskelägena Tårbæk, Skovshoved och Dragør är Rasmussens och Widdings material från de nordliga Öresundsfiskelägena det viktigaste bevarade källmaterialet vi har om ett eventuellt Öresundsmål. Hovmark underkastar detta material en grundlig källkritisk granskning och finner flera fallgropar. En sådan är att dialekterna redan var stadda i hastig förändring och utjämning när Rasmussen och Widding gjorde sina uppteckningar, en annan Rasmussens brist på erfarenhet och hans därmed sammanhängande osäkerhet i uppteckningsarbetet. Trots allt finns en del gemensamt dialektalt gods på ömse sidor av Öresund, t.ex. fiskbeteckningen *blecka* och en vacklande eller frånvarande stöt. Ett mycket viktigt påpekande som Hovmark gör är att det emellertid inte är tillräckligt att peka på gemensamma språkliga drag mellan fiskelägenas språk och Skånemålen; för att bevisa att dessa drag beror på kontakter mellan befolkningarna på ömse sidor om sundet måste man också visa att (förutsättningar för) sådana kontakter verkligen har funnits. Med tanke på de begränsningar i kontakter mellan Skåne och Danmark som svenska myndigheter upprätthöll från 1680- till 1820-talet är frågan om och i så fall hur språklig påverkan kan ha medierats över sundet, försåvitt detta inte ägt rum före nationalitetsskiftet. Hovmark påpekar emellertid att den öresundska järnridå man gärna talar om under perioden 1680–1820 (jfr Strandberg 2019 med litt.) knappast kan ha varit helt tät. En markant nedgång (dock inte till noll och intet) syns i antalet skånskfödda borgare bosatta i Köpenhamn under andra hälften av 1600-talet och under 1700-talet, men nedgången är inte alls så dramatisk i Helsingör. Kontakten mellan själländska och skånska fiskare verksamma i Öresund har vidare varit

livlig under 1800-talet. Kontakt har alltså förelegat, vissa språkliga drag tycks gemensamma, men frågan i vad mån det är berättigat att tala om Öresundsmål som en särskild själländsk dialekt(grupp) lämnas obesvarad.

Bornholmskan är välkänt lik Skånemålen (se Areskoug 1957 s. 29 ff.), vilket rimligen beror på långvarig kontakt mellan ön och fastlandet. Att sådan kontakt kan få olika resultat beroende på förutsättningarna visas dock tydligt av Alex Speed Kjeldsen (2021) i en artikel om morfologisk förenkling i dialekten i Gudhjem. Denna dialekt uppvisar en längre driven regelbundenhet i bl.a. substantivets flexionsmorfologi än bornholmskan i övrigt. Förenklat uttryckt har maskuliner som slutar på palatalt *n*, femininer på (dentalt) *n* och neutrer på *-d* (*-ð*) utvecklat en sekundär bestämdhetsändelse: *majnijn* m. 'mannen', *hånn* f. 'handen', *fâded* n. 'fatet'. I övrig bornholmska har ord som hör till dessa kategorier en reducerad eller helt synkoperad bestämdhetsändelse: *majn*, *hånn*, *fâd*. Kjeldsen argumenterar övertygande för att de längre Gudhjemsformerna inte är relikter utan novationer uppkomna genom en koineiseringsprocess i kölvattnet av omfattande skånsk och blekingsk invandring till Gudhjem sedan ortens befolkning kraftigt decimerats i samband med pesten 1654. Skånemålen saknar de synkoperade bestämda former som är typiska för bornholmskan (utom Gudhjemsålet). Men det är inte fråga om att de skånska och blekingska invandrarna inför sitt eget böjningssystem utan om en morfologisk förenkling där det böjningsmönster som råder i majoriteten substantivkategorier generaliseras. Det var delvis fråga om nordöstskånska friskyttar (a.a. s. 119 f.), och man kan räkna med att dessa haft det för Östra Göinge- och de nordligaste Villandsmålen typiska ålderdomliga böjningssystemet med en morfologiskt markerad femininform återgående på den gamla akkusativen: *haunnena* 'handen', *solena* 'solen', *jorena* 'jorden' (se Sjöstedt 1944 s. 80). Detta har ett visst intresse i sammanhanget då det visar att det inte helt enkelt är fråga om ett införande av det böjningssystem som (en del av) invandrarna hade i sitt förstaspråk.

I artikeln »Ømålsordbogens samlinger som sproghistorisk kilde» diskuterar Asgerd Gudiksen (2021) hur *Ømålsordbogens* samlingar kan användas som språkhistorisk och framför allt ljudhistorisk källa. *Ømålsordbogen* innehåller ca 3 miljoner kort som är excerperade från olika typer av källor, exempelvis tryckt dialektlitteratur, ordlistor som sammanställts av privatpersoner på eget initiativ, svar på skriftliga frågelistor och slutligen excerperter från uppteckningar och ljudupptagningar som genomförts av medarbetare vid Udvalg for Folkemål (senare Institut for Dansk Dialektforskning). Det material som samlats in av Udvalg for Folkemål är det mest värdefulla och innehåller många gånger upplysningar som inte överlevt i andra källor. Materialet har dock samlats in under en lång tidsperiod och av flera olika personer som använt sig av olika metoder, vilket resulterat i en heterogen samling. Det krävs därmed en hel del bakgrundskunskap för att förstå materialet fullt ut.

Hur noga ett visst ord är beskrivet beror på om det tilldragit sig uppmärksamhet från dåtidens insamlare. Ord som ansågs särdialektala eller som var

intressanta ur etnologisk synvinkel fokuserades det mer på. Likaså är vissa geografiska områden mer välbeskrivna än andra. Det är inte alltid det framgår vilket år ett visst ord är upptecknat eller vem som tecknat ned ordet. Anledningen till den knapphändiga bakgrundsinformationen är att sedeslapparna främst var ett arbetsredskap för att utforma en dialektordbok.

Ljudangivelserna har tecknats ner med olika typer av ljudskrift. Framför allt har Dania använts, men notationspraxisen har varit mycket varierande. Gudiksen ger exempel på tolkningsproblem som de heterogena uttalsbeskrivningarna kan medföra, men hon visar också att ordboken kompletterar och nyanserar information som finns i andra källor och att ordboken därigenom kan bidra till att bättre förstå språkhistoriska ljudutvecklingar.

Bara en av artiklarna i den aktuella volymen av *Danske Talesprog* handlar huvudsakligen om en fastlandsöstdansk varietet, nämligen David Håkanssons och Henrik Rosenkvists »Utbrytningsliknande konstruktioner i skånska» (2021). Inledningsvis ger författarna en rätt fullig beskrivning av utbrytning i standardsvenskan, t.ex. *Det var han som ville tala med dig*. Särskilt vikt fästs här vid hur utbrytningen skiljer sig från två liknande konstruktioner: presentering med relativ bisats (*Det var en gubbe som ville tala med dig*) respektive satser med egentligt subjekt (*Det satt en gubbe i soffan som ville tala med dig*). Mot bakgrund av förhållandena i standardspråket griper de sig sedan an det dialektala materialet. De kommer fram till att skånsk utbrytning precis som den standardsvenska alltid har ett icke-referentiellt *det* som subjekt. Däremot kan relativsatsen, till skillnad från i standardspråket, ha annan inledare än *som*. Om det utbrutna ledet är subjekt kan inledaren vara *där*, som i följande exempel från Dalby: *de va tinjhused där brände*. Och om det utbrutna ledet fungerar som adverbial kan satsen börja med *att*, vilket följande exempel från Burlöv får illustrera: *de va i sju år ad ja bode ude i Ågarp*.

Avslutningsvis ägnar sig Rosenkvist och Håkansson åt en tidigare endast flyktigt behandlad explanativ konstruktion som förekommer i sydsvenska dialekter och bornholmska. Den ser på ytan ut som en utbrytning utan utbrutet led, och den används för att förklara att ett givet sakförhållande inte nödvändigtvis ska förstås på det sätt som ligger närmast till hands, vilket kan åskådliggöras med följande sydsvenska exempel, som författarna hämtat från Lombard (1945, s. 68): [*Slåss barnen?*] *Nej, det är som di leker*. Trots avsaknaden av utbrutet led innehåller relativsatsen ändå under vissa omständigheter en obligatorisk lucka efter objekt, t.ex. *Vilken fin lampa! Ja, det är som min chef vann (*den) igår*. Författarna argumenterar för att subjektet i dessa konstruktioner är ett referentiellt *det* som har sitt korrelat i den tidigare kontexten, antingen ett nominalt led, som lampan i exemplet, eller ett sakförhållande, ungefär som i appositionell relativfogning. Det är enbart när korrelatet är ett nominalt led som luckor uppträder i relativsatsen. Med ett sakförhållande som korrelat krävs det istället länkning till ett explicit led i relativsatsen, vilket följande exempel illustrerar: *Håller mormor på att dränka hunden? Nej, det är som hon badar den*. Här är inte hunden korrelat utan hela det sakförhållande (event)

där hunden ingår, och då behöver objektspronomenet *den* (som hänvisar till hunden) sättas ut. Författarna tolkar denna korrelattyprelaterade begränsning som en följd av att det »måste länkas till det relevanta satsledet för att göras kontextuellt aktivt» (s. 170). Distributionen av luckor i den explanativa konstruktionens relativsats är dessutom begränsad i ytterligare ett avseende: luckan kan bara svara mot ett direkt objekt eller ett icke-agentiellt subjekt, aldrig mot ett indirekt objekt eller ett agentiellt subjekt. Författarna framhåller att denna begränsning möjligen kan relateras till själva verbfrasstrukturen, där de utelämningsbara leden har sin basposition längre ner i verbfrasen än de led som alltid måste realiseras.

Vi vänder så blicken mot ett fång artiklar i senaste numret av *Folkmålsstudier* (2022) med särskilt intresse för vår krönika. Ann-Marie Ivars (2022) diskuterar hur man negerar i dialekterna i södra Österbotten; hennes artikel bär följdriktigt titeln »Sydösterbottnisk negering». Redan i sin *Sydösterbottnisk syntax* från 2010 behandlar hon ämnet utförligt; negeringen fyller där hela det åttonde kapitlet. Mot bakgrund av att det bedrivits en hel del forskning om dialektal negationssyntax det gångna decenniet ser sig Ivars emellertid nödgad att nu återvända till ämnet. I den aktuella artikeln ägnar hon sig således både åt att komplettera bilden av sydösterbottnisk negering genom att presentera nyexcerperat material och åt att kritisera vissa slutsatser som dragits i den tidigare forskningen. De nya exempel som Ivars presenterar är hämtade ur inspelningar från Svenska litteratursällskapets folkkultursarkiv. De illustrerar olika typer av negationsberoende uttryck i sydösterbottniska dialekter. Även om uttrycken är kända sedan tidigare, exempelvis *helder* i betydelsen 'alls' (jfr uppslagsordet *heller* i FO, bet. 3), och i många fall också ligger standardspråket nära, rymmer Ivars genomgång ändå fruktbara ämnen för vidare forskning. Ett sådant, som Ivars själv också lyfter fram, är Närpesmålets *itt na*: 'inte något/några'. Denna kombination av negation och indefinit pronomen förekommer å ena sidan i helt standardnära användning, t.ex. *Int fanst e na bagarbryö*, vilket kan jämföras med *Inte fanns det något vetebröd*. Å andra sidan kan *itt na*: också användas i sammanhang där standardspråket har enkel negation. Dialektens *Men he fieg itt vi jier na*: motsvarar således *Men det fick inte vi göra*.

Utöver katalogen av negationsberoende uttryck innehåller Ivars artikel alltså också kritik av tidigare forskning, närmare bestämt de analyser av negationsharmoni och finala negationspartiklar i svenska dialekter som Henrik Rosenkvist presenterat i olika sammanhang under 2010-talet. Negationsharmoni har han behandlat i t.ex. Rosenkvist 2017 (refererad i *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2018 s. 163), finala negationspartiklar i t.ex. Rosenkvist 2018 (refererad i *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2019 s. 175). Rosenkvist har bedrivit sina negationsstudier inom ramen för ett nu avslutat RJ-projekt om svensk negationssyntax. Förrförra året utkom en projektrapport, sammanställd av honom själv (Rosenkvist 2021), där bland annat hans forskning om negationsharmoni och finala negationspartiklar i svenska dialekter

sammanfattas. Ivars artikel kan betraktas som en direkt reaktion på denna projektrapport. Hennes kritik går ut på, för det första, att finala negationer i sydösterbottniskan inte kan vara de *ej*-härledda negationspartiklar de tycks vara på andra håll kring Östersjön utan att de istället är dubblerade former av *inte*, som reduceras till *int*, *itt*, *it* eller *i*; det är endast den sista formen som potentiellt skulle kunna vara en reducerad form av *ej*. För det andra framhåller Ivars att fenomenet negationsharmoni är för svagt belagt i sydösterbottniskan för att det skall vara motiverat att föra den till samma grupp som Rosenkvists andra dialekter med negationsharmoni (exempelvis älvdalska); de tre belägg som finns innehåller alla kombinationen *inte aldrig*, något Ivars tar till intäkt för att det här snarast rör sig om en fennicism (jfr finskans *ei koskaan* 'aldrig').

I artikeln »Jag skulle säga i svenskt samtalsspråk» granskar Eveliina Tolvanen (2022) ur ett interaktionellt, samtalsgrammatiskt perspektiv konstruktionen *jag skulle säga*. Tolvanen belyser grammatiska och sekventiella egenskaper hos denna konstruktion i samtal på svenska från Finland och Sverige. Hennes utgångspunkt är att *jag skulle säga* är ett positioneringsuttryck, som uppvisar likheter med uttryck som *jag undrar*, *får jag säga*, *höll jag på att säga*, *om man säger så* men även med uttryck som *jag tycker* och *jag menar*. Materialet för undersökningen består av 86 samtal ur svenska samtalskorpora från Finland och Sverige. Hennes analys resulterar i 43 belägg på konstruktionen *jag skulle säga*, varav de flesta, 35 belägg, förekommer i finlandssvenska samtal. Att konstruktionen är vanligare i finlandssvenska samtal kan ha samband med att den förkortade uttalsformen *sku* 'skulle' är synnerligen frekvent i finlandssvenska, vilket gör konstruktionen med *jag sku säga* mer komprimerad. Urvalet av samtalsmaterial ger dock inte möjlighet att diskutera den regionala fördelningen mer i detalj i denna studie. Tolvanen studerar noggrant vilka turpositioner och funktioner *jag skulle säga* har i svenska samtal. Den kan bland annat göra en talares yttrande mindre kategoriskt och öppna upp för andra subjektiva synpunkter och andras erfarenheter och kunskaper. En typisk kontext för *jag skulle säga* är en tur som besvarar en fråga med en följdfråga, som dessutom kan innefatta ett möjligt svar. Ytterligare en funktion för *jag skulle säga* i Tolvanens samtalsmaterial är att markera epistemiskt företräde, att en viss talare i den aktuella talsituationen har mer kunskap och erfarenhet av liknande situationer. Denna funktion verkar ha anknytning till samtalsdeltagarnas institutionella roller.

Sara Haapamäki (2022) har i artikeln »Språkliga landskap i Åbo förr och nu» genomfört en diakron studie i Åbo utifrån metoder som används inom forskningsfältet språkliga landskap. Ofta är studier inom språkliga landskap synkrona, men Haapamäki menar att det diakrona perspektivet kan bidra till en djupare förståelse av de ideologiska mekanismer som står bakom valet av språk i språkliga landskap. Syftet med studien är att kartlägga hur den språkliga rollfördelningen har förändrats i det kommersiella landskapet i Åbo från början av 1900-talet fram till i dag och att förklara vad förändringarna kan bero på. Materialet består av 30 äldre fotografier tagna i centrala Åbo ca

1900–1930 och 30 nyare fotografier där Haapamäki fotograferat samma platser och byggnader som i det äldre materialet. Hon diskuterar i artikeln vilka språk som förekommer på fotografierna, i vilken ordningsföljd de skrivs och vad som uttrycks på de olika språken.

Åbo är officiellt en tvåspråkig stad, även om majoriteten alltid varit finskspråkig och andelen svenskspråkiga är förhållandevis liten. En skillnad mellan de två materialen är att den parallella tvåspråkigheten som finns i det äldre materialet i princip är borta i det nyare materialet. Andra språk än svenska och finska är sällsynta i det äldre materialet. I det nyare materialet finns också fler exempel på enspråkiga texter. Det är tydligt att svenskan inte har samma ställning i det nyare materialet, utan där är det engelskan som dominerar. Medan det i början av 1900-talet var symboliskt viktigt att ha kommersiella skyltar på de båda nationalspråken, tycks engelskan nu ha fått denna status. Ytterligare en skillnad mellan materialen är att de gamla namnen är tydligare motiverade genom att de består av ägarens namn eller beskriver företaget på två språk. De yngre namnen uppvisar större kreativitet och lekfullhet och präglas av ett mer godtyckligt val av språk.

Haapamäki konstaterar att tvåspråkigheten som präglade det kommersiella landskapet i Åbo i början av 1900-talet och som strävade efter maximalt begripliga texter som på lika villkor skulle tillgodose enspråkiga talare i ett tvåspråkigt samhälle i dag har ersatts av texter där det primära syftet inte är att förmedla information, utan snarare att referera till sig själva.

Anders Stendahl (2022) har skrivit artikeln »Kungliga Akademien i Åbo och den ortografiska standardiseringen – var Åbo kulturellt isolerat?». Studien syftar till att undersöka hur ortografin i tryckta svenska texter från Finland förhöll sig till 1700-talets standardiseringsprocess och 1801 års ortografiska norm. Stendahl vill även undersöka i vilken utsträckning den ortografiska utvecklingen i det finländska materialet kan belysa tätheten i kontakterna mellan Stockholm och Åbo. Standardiseringsprocessens centrum var Stockholm och Kungliga akademien i Åbo var den institution i Finland som hade bäst förutsättningar och störst intresse av att anpassa sitt språk till den pågående standardiseringen. Stendahl utgår från att ortografin i texter som gavs ut av Akademitryckeriet i Åbo därmed kan antas spegla med vilken hastighet språkliga innovationer spreds från Sverige.

Resultaten från Stendahls studie visar att de finländska texternas ortografi var standardiserad i början av 1800-talet, samt att texternas ortografiska utveckling under 1700-talet och det tidiga 1800-talet följde det allmänsvenska mönstret. Den gemensamma ortografiska utvecklingen i det som i dag är Finland och Sverige förutsätter att Åbo utan större dröjsmål tog upp de ortografiska innovationer som spreds från Stockholm, vilket i sin tur tyder på att det måste ha varit en kontinuerlig och tät kontakt mellan de bildade klasserna i Stockholm och Åbo. Troligen påskyndades processen också av att svenskan i hög grad användes som vetenskapsspråk i Åbo. Akademien i Åbo kan därför

ses som ett instrument genom vilket standardspråket implementerades i Finland.

Finlandssvensk tonaccenthistoria behandlas av Charlotta af Hällström-Reijonen i ett bidrag i senaste numret av denna tidskrift. Hon tar avstamp i Noreens (1903) förteckning över framträdande särfinländska språkdrag, där Noreen speciellt lyfter fram avsaknaden av grav accent. Också Elert (1997) har påpekat att den mest påfallande skillnaden mellan sverigesvenskt och finlandssvenskt talspråk är att det i finlandssvenskan inte förekommer grav tonaccent. Som rubrik har af Hällström-Reijonen valt ett citat ur Hipping (1846) som i det föredrag han höll för Finska Vetenskaps-Societeten, »Om svenska språkdialecten i Nyland», konstaterade att en person från Finland »ej [kan] tala en mening utan att förråda [sin] härkomst ifrån det gamla Österlandet». I bidraget presenteras en rad tidiga uppgifter om frånvaron av accentopposition som Sven Hof (1753) och Pehr Stenbergs kommentar i en dagboksanteckning från 1779, men även Weste (1807), Rydqvist (1838; 1868), Freudenthal (1866), Wulff (1883) och Lyttkens-Wulff (1885) har diskuterat frågan. Också nyare forskningslitteratur lyfts fram; af Hällström-Reijonen sammanfattar med utgångspunkt i Selenius 1972, Reuter 2014 samt Kuronen et al. 2016 att det för såväl andraspråkstalare som personer med finlandssvenska som förstaspråk är utmanande att producera tal med ett korrekt tvåaccentsystem. Hon poängterar att de flesta forskare verkar eniga om att den grava accenten tidigare förekommit i finlandssvenska varieteter, men att den försvunnit genom kontakt med finskan. Källor från 1700-talet vittnar om att den grava accenten verkar ha saknats i svenskan i Finland redan vid den tidpunkten.

Två doktorsavhandlingar av stort intresse för vår krönika publicerades 2022, nämligen Malin Löfströms *Språklig stil och stajling bland finlandssvenskar i Stockholm: – ett mobilitetsdialektologiskt perspektiv* och Adam Horn af Åminnes *Från person till person. Avvecklingen av nordisk personkongruens ur ett diakront typologiskt perspektiv*.

Ämnet för Löfströms (2022) avhandling är språklig variation och språkförändring hos finlandssvenska migranter i Stockholm. Löfström problematiserar relationen mellan geografisk plats och språklig variation genom att utgå från att språkdrag har en flexibel betydelse beroende på i vilket sammanhang och av vem de används. Centrala begrepp i avhandlingen är *stil* och *stajling*. Löfström definierar *språklig stil* som en språklig produkt som en talare gör i en specifik situation och som går att dokumentera och avgränsa och som består av de varianter av språkdrag som talaren väljer att aktivera som resurser just där och just då. Talaren ses därigenom inte som en passiv bärare av språk, utan som en aktiv skapare av språklig stil. Processen bakom stil är det som Löfström kallar för *stajling*.

Avhandlingens syfte är att undersöka den språkliga stilen när deltagarna samtalar med en sverigesvensk person. Den stajling som står i centrum för avhandlingen är när talarna förändrar sin språkliga stil för att göra den gångbar i Stockholmskontexten. Det innebär att Löfström ser på den språkliga

variationen främst utifrån vad den betyder för talarna själva och hur de genom språkliga val skapar den varietet som de använder i intervjun. Syftet är också att finna förklaringar till varför de enskilda individernas språkliga stil och stajling ser ut som de gör i relation till deras identitet och till den sociala betydelse de tillskriver språk och språkförändring. Materialet består av intervjuer och gruppssamtal med elva personer från Västra Nyland. All språklig analys utförs på sekvenser ur intervjuerna, medan analysen av identitetsaspekter och metaspråk utgår från både intervjuer och smågruppssamtal.

Språkdragen som analyseras är förknippade med varieteterna västnyländska, finlandssvenska och sverigesvenska. Löfström analyserar språkdragen på prosodisk, fonologisk och lexikal nivå. Resultaten visar att kortstavighet förekommer hos alla deltagare, men i olika omfattning. Vidare fastslår Löfström att deltagarnas språkliga stil på fonologisk nivå huvudsakligen är finlandssvensk. Resultaten på lexikal nivå visar att sverigesvenska vardagliga ord förekommer hos nästan alla deltagare, men i olika utsträckning. De finlandssvenska dialogpartiklarna *ja*, *nå* och *jo* förekommer sällan, medan den finlandssvenska modalpartikeln *nog* finns hos alla deltagare.

Den generella tendensen är att informanterna standardiserar sitt talspråk i första hand i riktning mot ett finlandssvenskt standardspråk. I andra hand används drag som kan härledas till sverigesvensk standard eller till Stockholmspråk. Löfström visar vilka språkdrag som är viktiga i standardiseringsprocessen och vilka språkdrag som utgör resurser för stajling specifikt för den stockholmska kontexten. Alla informanter har språkliga drag som är sverigesvenska eller stockholmska, men vilka språkliga drag som utgör det sverigesvenska inslaget varierar mycket mellan olika individer.

Den uttalade stajlingen går delvis ut på att använda sverigesvenska ord. Syftet med stajlingen är enligt deltagarna främst att underlätta kommunikationen. På individnivå är stajlingen dock mer komplex och de språkliga valen kan kopplas till faktorer i den personliga identiteten och till den sociala betydelsen som deltagarna förknippar med olika språkdrag i Stockholmskontexten. Löfström betonar att kombinationen av variationsanalys och tolkande innehållsanalys har varit avgörande för att kunna göra en utförlig beskrivning av den språkliga stilen hos finlandssvenskar i Stockholm och att dessutom kunna ge förslag på förklaringar till deltagarnas språkliga val i form av stajling.

Adam Horn af Åminne (2022a) lämnar med sin avhandling ett viktigt bidrag såväl till allmänlingvistiken som till svensk och nordisk historisk dialektologi. Ämnet för avhandlingen är personkongruens på verb, närmare bestämt hur sådan avvecklas när språk utvecklas diakront. Förlusten av personböjning har tidigare inte studerats ingående, vare sig i allmänhet eller i de nordiska språken specifikt, och det är denna lucka som Horn af Åminne vill fylla. Han inleder således med en genomgång av smärre studier av kongruensförlust i en rad olika språk för att därigenom vaska fram allmänna utvecklingsmönster som den följande framställningen kan ta sin utgångspunkt i och löpande

utvärderas mot. Därefter följer två studier av kongruensförlust på nordiskt område. Den första är mer övergripande och har hela den nordiska språkgrenen som empiriskt fokus. Framställningen bygger på omsorgsfulla studier av äldre dialektologisk litteratur från hela Norden. Även om alltså syftet med genomgången är att nå allmänlingvistiska insikter om vilka principer som styr kongruensförlust, ska det betonas att den också har ett egenvärde. Att få kongruensböjningens nordiska historia presenterad samlat på det här sättet är sannerligen värdefullt i och för sig, inte minst eftersom den genomgående visualiseras av klagörande kartor.

Den andra studien av nordisk kongruensförlust bygger på djupstudier av källmaterial och utgör avhandlingens huvudundersökning. Den riktar sökljuset mot en del av det nordiska området, nämligen sydvästra Sverige, där kongruensböjda verb har levt kvar långt in på 1900-talet och på vissa håll ännu lever kvar. Detta sydvästsvenska kongruensområde har Horn af Åminne själv behandlat i tidigare arbeten (2015, 2017). Även Erik Petzell har på senare tid ägnat den rikaste böjningen, den i Viskadalen, intresse ifrån olika perspektiv: i förhållande till pronomenbruk i Petzell 2018a, i förhållande till ordföljd i Petzell 2018b och 2021. För Horn af Åminne är det emellertid inte den mest välbevarade böjningen som är mest intressant utan den som bäst kan illustrera hur böjningen reduceras stegvis. Han väljer därför ut nordöstra Skåne och sydvästra Västergötland, närmare bestämt Östra Göinge härad respektive Marks och Kinds härader.

I båda dessa områden har den forntida differentieringen i verbets ändelse mellan olika plurala personer reducerats, men exakt hur de reducerade paradigmerna ser ut varierar. I singular finns däremot inga personspecifika ändelser kvar. Så småningom tar singularformen över helt, precis som i standardspråket. Att singular så att säga vinner över plural när kongruensen slutligen förloras är typologiskt väntat. Mindre väntade är emellertid vissa detaljer i den successiva upplösningen av personböjningen i plural. Ursprungligen var formerna för första, andra och tredje person plural distinkta, precis som i fornspråket. På vissa håll i det sydvästsvenska kongruensområdet är de distinkta formerna ännu levande, exempelvis i nordhalländska Träslövsläge där *vi/nil/de äter* heter *vi ädom, I äden, daj äda*.

I Horn af Åminnes västgötska material finns det rester av det ursprungliga systemet kvar. Men det är alltså själva formupplösningen som är av primärt intresse. I både det västgötska och det skånska materialet förekommer ett reducerat paradigm där ändelsen i tredje person är bevarad men där ändelsen för andra person har blivit associerad även med första person. I den västgötska versionen av detta paradigm faller dessutom alltid ändelsens avslutande *-n*; typen kallas därför *e*-böjning: *vi äte, I äte, di äta*. I Skåne kan däremot *-n* kvarstå, särskilt vid rak ordföljd, men typen kallas ändå *e*-böjning. Det skånska området rymmer dessutom en annan reducerad paradigmtyper, så kallad skånsk böjning, där det istället är första och tredje person som sammanfaller och formen för andra person som förblir distinkt. Med bevarat *-n*, göingskt *ni* för

I och skånsk lenisering av det intervokaliska *t*:et ser då vårt exempelparadigm ut så här: *vi aida, ni aiden, di aida*.

Både *e*-böjningen och den skånska böjningen reduceras med tiden ytterligare, så att blott en form återstår för alla plurala personer. Att denna plurala enhetsform är den ursprungliga formen för tredje person är typologiskt väntat, precis som alltså singularformens slutgiltiga totalseger när standardspråkets enhetsböjning helt tränger undan de dialektala systemen. Horn af Åminne analyserar dessa allmänna utvecklingsmönster som en följd av att tredje person är okodad för kategorin person medan singular är okodad för kategorin numerus. Mer oväntat rent typologiskt är emellertid att första och andra person utvecklas så olika. Både *e*-böjning och skånsk böjning innebär ju att den distinkta formen för första person förloras men att formen för andra person antingen bevaras distinkt (skånsk böjning) eller generaliseras till att gälla även första person (*e*-böjning). Författaren menar att den robusthet som böjningen för andra person uppvisar kan knytas till det för nordiska språk typiska formsammanfallet mellan andra person plural indikativ och plural imperativ; jfr *I äten* med *Äten!*. Andrapersonsböjningen skulle med andra ord vara mer motståndskraftig mot upplösning, eftersom den realiseras i flera grammatiska sammanhang.

Horn af Åminne (2022b) har under förra året också publicerat en artikel i denna tidskrift om attityder till olika dialektala benämningar på Överkalix: »*Överkölis* och *Ivikölis*. Endonymer, hyperkorrektion och försvenskning i dagens överkalixmål». Som titeln antyder är det två dialektala namnformer som förekommer bland nutida talare av överkalixmål. Den förra, *Överkölis* (där *l* betecknar tjockt *l*), är den som använts traditionellt och den senare, *Ivikölis*, är en hyperkorrektion som uppkommit på senare tid (tentativt daterad till 1930-talet). Det rent strukturella motivet till den hyperkorrekta bildningen kan sägas vara det asymmetriska förhållande som råder mellan standardspråkets och dialektens beteckningar för 'över' och 'övre': dialektens *över(e)* betyder 'övre', medan 'över' betecknas med *ivi*. Formen *Överkölis* betyder alltså strängt taget 'övre Kalix' och författaren förmodar att sammandragningen av de två leden är parallell med andra nordsvenska sammansättningar av typen *storchästen* (på målet ifråga *stoårhestn*), dvs. 'den stora hästen'. Emellertid måste ju det officiella ortnamnet, på standardsvenska, uppfattas som innehållande prepositionen *över*. Det är när dialekttalare har antagit att det standardsvenska namnet är en direkt (och korrekt) översättning av ett ursprungligt ortnamn på dialekt som namnformen *Ivikölis* har uppkommit.

Horn af Åminne intresserar sig för hur »överkalixmålets talargemenskap ser på de två namnformerna *Överkölis* och *Ivikölis*» (s. 62). För att få reda på det har han konstruerat en enkät, innehållande 11 frågor (varav fem explicit rör den dialektala beteckningen på orten), som han distribuerat via Facebookgruppen »Ve so förstär Överkölisma:Le oba Änsiktsbåoka». Med tanke på att antalet talare av överkalixmål har uppskattats till totalt ca 1600 (Parkvall 2015 s. 47–49), är det rätt anmärkningsvärt att Horn af Åminne

fått in hela 100 enkätsvar från informanter i olika åldrar (låt vara att det allra flesta är mellan 50 och 70 år). Svaren visar att den traditionella formen, *Överkölis*, både används av flest och uppfattas som vanligast. Informanter som bedömer *Överkölis* på detta sätt menar också att *Överkölis* är den riktigare formen med hänvisning till etablerat bruk och egen språkkänsla. Den minoritet som föredrar *Ivikölis* lyfter istället fram språkriktighet som skäl till att de också anser *Ivikölis* vara den riktigare formen, och de framstår i regel som säkrare på sin sak än *Överkölis*-brukarna. Författaren ser denna inställning som ett utslag av den allmänna tendens bland talare av trängda varieteter att vilja differentiera sig (och de former man använder) gentemot det dominerande språket.

Ett par runologiska artiklar utgivna under 2022 har hamnat i vår krönikas sökljus. Den första artikeln äger både teoretiskt och metodologiskt intresse, då den lämnar sociolingvistiska perspektiv på runinskrifter. Författare är Marco Bianchi (2022). Det är uppenbart att de ofta formelmässigt avfattade runstenarna står kvar på sin ursprungliga plats och därigenom bär på konkreta informationer om forntida sociala strukturer och det historiska kommunikativa landskapet. Denna uppsats utvidgar perspektiven och är till sin karaktär explorativ med syftet »att visa hur ett sociolingvistiskt perspektiv kan bidra till att uppfatta runinskrifter inte bara som en spegel av sociala förhållanden utan också som ett medel i skapandet och upprätthållandet av sociala kontakter, identiteter och attityder» (s. 15). Fyra separata studier redovisas, där den längsta handlar om färgsättningens roll i den vikingatida runstenskommunikationen. Bianchi finner stöd i antagandet att färgsättning varit ett självklart inslag i runstenskulturen. Färgerna (rött, svart, vitt, violett) har säkert burit på olika kulturellt betingade betydelser, och utan att ingå alltför mycket på detaljer kan fastslås »att färg har fungerat som en semiotisk modalitet i runstenskommunikationen i och med att färg kunde uttrycka ideationella, interpersonella och textuella betydelser» (s. 28). Man undrar förstas vilka samband som skulle kunna finnas mellan färgsättningen och inskrifternas innehåll, och man kan säkert också fundera mera över vad de olika färgerna stått för. En andra delstudie rör parmonumenten G 113 och G 114 från Ardre på Gotland, två runstenar som hör samman med varandra men tillkommit vid olika tider. De intertextuella referenserna från G 114 till G 113 ger oss en bild av hur runstenarna kunnat användas av sina samtida: uttryckt i diskursanalytiska termer kan man säga att G 113 rekontextualiserats när G 114 ristats. En studie handlar om hur gotländsk sandsten använts i två ristningar i Köpings kyrka, i vilken framställning kort diskuteras hur denna referens till Gotland skulle kunna tolkas ur sociolingvistiskt perspektiv. Också den välbekanta dopfunten från Åkirkeby på Bornholm diskuteras kortfattat, där skrift och bild nära relaterar till varandra och där den forntida avsändaren framträder såsom ytterst mån om att mottagaren skall kunna ta till sig budskapet – på samma gång fungerar runristningen med sitt antisemitiska innehåll socialt exkluderande. Marco Bianchis studie visar med goda

exempel hur runinskrifterna med framgång kan diskuteras som kommunikativa fenomen. Då studierna, med det explorativa upplägg som författaren valt, inte riktigt tränger på djupet, redovisas tolkningsperspektiven mestadels bara antydningssvis.

Den amerikanska Kensingtonstenen hittades år 1898 av den svenske immigranten Olof Öhman. Att det skulle vara en medeltida runristning har på goda grunder ifrågasatts, men ännu in i vårt århundrade har publikationer som söker bevisa att det rör sig om en äkta medeltida ristning sett dagens ljus. Men allt talar alltså för att Kensingtonstenen tillkommit i sen tid. I en kort uppsats undersöker Mats G. Larsson och Staffan Fridell (2022) vilka sentida aktörer som kan ha stått bakom Kensingtonstenen. Vi har tack vare studier fått en rätt klar bild över uppkomsten av den typ av runtecken som återfinns på stenen (»Kensingtonrunorna»). Runtecknen har av allt att döma skapats i Älvdalen någon gång ca 1870, och sedan har kunskapen om dem spridits till norra Hälsingland och Medelpad genom älvdalska gårdsfarihandlare. Man kan nog räkna med att hälsingen Olof Öhman hade kännedom om dessa runor. Men det finns dialektala former i Kensingtonstens ristning som inte är hälsingska, vilket visats i en tidigare studie av författarduon (Fridell & Larsson 2016). Dialekten på ristningen pekar snarare mot språket i Härjedalen eller Nedansiljan i Dalarna. Misstankarna faller därför på att den i Svegs socken födde John Gran varit Olof Öhmans medhjälpare vid skapandet av Kensingtonstenen. På sin dödsbädd lär också Gran ha erkänt att han tillsammans med Öhman medverkat i tillverkningen av runstenen, som ett slags »practical joke» (Hedblom 1977). Med Mats G. Larssons och Staffan Fridells senaste uppsats får vi en än klarare bild av de människor som legat bakom Kensingtonstenen och dess runor.

Vi avslutar med en artikel om svenska växtnamn. Johannes Franckenius (1590–1661) var från 1628 ordinarie professor i medicin vid Uppsala universitet, och dessutom under kortare perioder universitetets rektor. Viktiga är hans verk *Speculum botanicum* (1638) och *Speculum botanicum renovatum* (1659), två floristiska och nomenklatoriska pionjärarbeten. Många namnhistoriskt och kulturhistoriskt intressanta iakttagelser kan göras utifrån skrifterna. Mats Rydén har i ett par tidigare studier (2015, 2017) behandlat Johannes Franckenius och dennes växt- och namnkunskap. I en uppsats i förra årgången av denna tidskrift förtecknar och kommenterar Rydén (2022) nu de växtnamn hos Franckenius som är svenska floranamn i dag, och visar därigenom på kontinuiteten i svenskt växtnamnsskick. I framställningen möter läsaren sålunda namn som *jämna* (»Hiempna»), *tåtel* (»Tåtol»), *brakved* (»Brakwedhträä») och *groblad* (»Stoor Groobladh»). Ambitionen hos Franckenius var att anföra alla namn, såväl vetenskapliga som svenska. Han uppställer också, detta långt före Linné, en hel del binära namn, som *Caltha palustris*, *Primula veris*, *Rubus idaeus* och *Viola tricolor*. Rydéns förteckning och korta kommentarer till Franckenius' växtnamn är värdefulla.

Litteratur

- Areskoug, Hugo, 1957: *Studier över sydöstsånska folkml. 1*. Lund.
- Bennike, Valdemar & Marius Kristensen, 1898–1912: *Kort over de danske Folke-mål. Med Forklaringer*. København.
- Bianchi, Marco, 2022: Sociolingvistiska perspektiv på runinskrifter: En ökryssning med några semiotiska landstigningar: I: Laila Kitzler Åhfeldt & Magnus Källström (red.), *Det öppna och det fördolda. Runor i olika sociala miljöer från senvikingatid till efterreformatorisk tid*. Stockholm. S. 11–41.
- Elert, Claes-Christian, 1997: Inledning. I: P. Hedelin et al. (red.), *Norstedts svenska uttalslexikon*. Stockholm. S. 10–41.
- FO = *Ordbok över Finlands svenska folkml.* 1 ff. Helsingfors 1976–. [Nätupplagens webbadress: <https://kaino.kotus.fi/fo>. Hämtad 2023-02-09.]
- Freudenthal, A.O., 1866: Om tonfallet i Nyländska bygdemålet, I: *Album utgifvet av Nyländingar*. 3. Helsingfors. S. 33–40.
- Fridell, Staffan & Larsson, Mats G., 2016: Språk och dialekt på Kensingtonstenen. I: *Saga och sed*, s. 149–168.
- Gudiksen, Asgerd, 2021: Ömålsordbogens samlinger som sproghistorisk kilde. I: *Danske Talesprog* 21, s. 11–27.
- Haapamäki, Saara, 2022: Språkliga landskap i Åbo förr och nu. I: *Folkmlsstudier* 60, s. 11–43.
- Hedblom, Folke, 1977: Kensingtonstenens gåta äntligen löst. I: *Svenska landsml och svenskt folkliv* 1977, s. 133–134.
- Hipping, And. Joh., 1846: *Om svenska språkdialecten i Nyland*. (Föredr. för Vet. Soc. d. 29 April 1846.) [Sine loco.]
- Hof, Sven, 1753: *Sven Hofs Swånska språkets rätta skrifsätt (1753). Med ordstatistik och flera register i ny utgåva*. Utg. av Mats Thelander 1985. Uppsala.
- Horn af Åminne, Adam, 2015: Viljen I veta? Om verbens pluralböjning i sydväst-svenska dialekter. Magisteruppsats, Uppsala universitet.
- 2017: Verbal kongruensböjning i sydvästsvenska dialekter. I: *Svenska landsml och svenskt folkliv* 2016, s. 73–89.
- 2022a: *Från person till person. Avvecklingen av nordisk personkongruens ur ett diakront typologiskt perspektiv*. (Studia philologiae Scandinavicae Upsaliensia 21.) Uppsala.
- 2022b: *Överkölis och Ivikölis*. Endonymer, hyperkorrektion och försvenskning i dagens överkalixml. I: *Svenska landsml och svenskt folkliv* 2021, s. 55–80.
- Hovmark, Henrik, 2021: Dialektoptegnelser fra øresundsfiskerlejerne i 1932 – og spørgsmålet om øresundsmålene. I: *Danske Talesprog* 21, s. 29–55.
- Håkansson, David & Henrik Rosenkvist, 2021: Utbrytningsliknande konstruktioner i skånska. I: *Danske Talesprog* 21, s. 153–173.
- af Hållström-Reijonen, Charlotta, 2022: »Vi kunna skriva den mäst ortografiska svenskan, men ej tala en mening utan att förråda vår härkomst ifrån det gamla Österlandet». I: *Svenska landsml och svenskt folkliv* 2021, s. 119–128.
- Ivars, Ann-Marie, 2010: *Sydösterbottnisk syntax*. (Studier i nordisk filologi 84.) Helsingfors.
- 2022: Sydösterbottnisk negering. I: *Folkmlsstudier* 60, s. 201–215.

- Kjeldsen, Alex Speed, 2021: Gudjimmaswenst æjle gott gammalt borriijnholmst? Morfologisk forenkling i Gudhjem i kølvandet på pesten i 1654. I: *Danske Talesprog* 21, s. 111–129.
- Kuronen, Mikko, Riikka Ullakonoja & Maria Kautonen, 2016: Inläringen av de svenska tonaccenterna hos finska S2-talare – automatiseras uttalet? I: *Språk & stil* NF 26, s. 161–194.
- Larsson, Mats G. & Staffan Fridell, 2022: Människorna bakom Kensingtonstenen och dess runor. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2021, s. 81–87.
- Lombard, Alf, 1945: Sydsvenska och uppsvenska. Bidrag till en jämförelse mellan två former av svenskt riksspråk. I: *Arkiv för nordisk filologi* 60, s. 1–72.
- Lyttkens, I.A. & F.A. Wulff, 1885: *Svenska språkets ljudlära och beteckningslära jämte en afhandling om aksent*. Lund.
- Löfström, Malin, 2022: *Språklig stil och stajling bland finlandssvenskar i Stockholm: – ett mobilitetsdialektologiskt perspektiv*. (Studia philologiae Scandinavicae Upsaliensia 22.) Uppsala.
- Magnusson, Erik, 2007: Huvudsats, bisats eller någonting annat? Om relativsatsliknande sekvenser i äldre svenska. I: Wollin, Lars, Anna Saarukka & Ulla Stroh-Wollin (red.), *Studier i svensk språkhistoria* 9. Åbo. S. 166–173.
- Noreen, Adolf, 1903: *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. 1. Lund.
- Parkvall, Mikael, 2015: *Sveriges språk i siffror: Vilka språk talas och av hur många?* Stockholm.
- Pedersen, Karen Margrethe, 2019: Grammatisk analyse af to dialektale konstruktioner: der var mange (og) var glade ved det. *Danske Talesprog* 19, s. 1–36.
- Petzell, Erik M., 2018a: Enclitic subjects and agreement inflection in Viskadalian Swedish. I: *Nordic Atlas of Language Structures (NALS) Journal* 2(1), s. 1–39.
- 2018b: Verbböjning och ordföljd i Viskadalen. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2017, s. 89–125.
- 2021: Agreement inflection and word order in Viskadalian Swedish. I: Ida Larsson & Erik M. Petzell (red.), *Morphosyntactic change in Late Modern Swedish*. (Open Germanic Linguistics 2.) Berlin. S. 277–317.
- Reuter, Mikael 2014: *Så här ska det låta. Om finlandssvenska och språkriktighet*. Helsingfors.
- Rosenkvist, Henrik, 2017: Negationsharmoni på svensk språkgrund. I: Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård (red.), *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi* 10. (Nordica Helsingiensia 48. Dialektforskning 5.) Helsingfors. S. 257–267.
- 2018: Finala negationspartiklar i svenska dialekter – utbredning, syntax och etymologi. I: Harry Lönnroth, Bodil Haagensen, Maria Kvist & Kim Sandvad West (red.), *Studier i svensk språkhistoria* 14. (Vaasan yliopiston tutkimuksia 305.) Vasa. S. 244–257.
- 2021: Icke-orden. *Negationer – små ord med stor betydelse*. (RJ:s årsbox 2021.) Göteborg–Stockholm.
- Rydén, Mats, 2015: *Johannes Franckenius och den svenska floran. En studie i växt- och namnkunskap i 1600-talets Sverige*. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 136.) Uppsala.
- 2017: Johannes Franckenius och de svenska floranamnen. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2016, s. 212–218.

- 2022: Johannes Franckenius och kontinuiteten i svenskt växtnamnsskick. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2021, s. 129–141.
- Rydvqvist, Johan Er., 1838: *Resa i Tyskland, Frankrike och Italien*. 1. Stockholm.
- 1868: *Svenska språkets lagar*. 4. Stockholm.
- Selenius, Ebba 1972: *Västnyländsk ordaccent*. (Studier i nordisk filologi 59. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 451.) Helsingfors.
- Sjöstedt, Gösta, 1944: Det nordöstsånska dialektområdet. Dialektgeografisk skiss. I: *Arkiv för nordisk filologi* 59, s. 73–96.
- Skautrup, Peter, 68: *Det danske sprogs historie*. 4. Fra J.P. Jacobsen til Johs. V. Jensen. København.
- Stenberg, Pehr 2014 [1758–1784]: *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder*. 1. 1758–1784. Utg. av F. Elgh, G. Stenberg och O. Wennstedt 2014. Umeå.
- Stendahl, Anders, 2022: Kungliga Akademien i Åbo och den ortografiska standardiseringen – var Åbo kulturellt isolerat? I: *Folkmålsstudier* 60, s. 145–173.
- Strandberg, Mathias, 2019: Vad är danskt och vad är svenskt i Skånes dialekter? I: Georg Stubkjær Adamsen (red.), *Dialekter i rigt mål*. S. 287–310. [Sine loco.]
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg, Erik Andersson & Lisa Holm, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm.
- Tolvanen, Evelina, 2022: *Jag skulle säga* i svenskt samtalsspråk. I: *Folkmålsstudier* 60, s. 175–202.
- Weste, Erik Wilhelm, 1807: De l'Accent. I: *Svenskt och fransyskt lexicon*. 1. A–M. Faksimilupplaga 1995. Lund.
- Wulff, Fr. 1883: Några ord om Aksent i allmänhet och om den moderna Franska aksentueringen i synnerhet I: G. Storm (red.), *Forhandlinger paa det andet nordiske Filologmøde i Kristiania den 10.–13. August 1881*. Kristiania. S. 169–184.
- Ærø Avis*. 1859–1963.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. 1 ff. København 1991–.

Meddelanden och aktstycken

Jiddisch – den felande länken i germansk ordföljdshistoria

Av Erik Magnusson Petzell

Yiddish – the missing link in the history of Germanic word order

This article addresses the varying verb phrase internal order between verbs (V) and objects (O) in the Germanic languages. More specifically, it argues (with Haider 2014) that originally, all Germanic languages had a verb phrase (VP) with a variable V position but today, only Yiddish has preserved this system. Consequently, the fixed V position (generating either VO or OV order) in the other Germanic languages is treated as a secondary development. It seems that verb-second (V2) clauses, crucially involving V movement out of the VP, have been an important part of this transition. It is likely that the reason Yiddish has managed to retain the variable V position is that it has been surrounded by Slavonic majority languages from the Middle Ages onwards, unlike the other Germanic languages. The variable V position within the VP is a typical trait of Slavonic languages. The archaic VP syntax of Yiddish can thus be seen as a product of long-lasting language contact.

Keywords: Yiddish, Verb phrase (VP) syntax, Germanic languages, Germanic language history, verb-second (V2), Object Verb (OV) word order, Verb Object (VO) word order, Type 3 (T3) word order, syntactic variation, syntactic change, language contact.

I den germanska språkfamiljen utgör jiddisch ett slags typologisk länk mellan de nordgermanska och de västgermanska språken. Dess meningsbyggnad tycks vittna om ett grammatiskt system som en gång var gemensamt för de germanska forndialekterna, men som i de västliga och nordliga utvecklingsgrenarna blivit omstöpt på olika sätt. Denna artikel beskriver hur dessa omstöpningsar kan ha gått till, och den försöker också besvara frågan hur det kan komma sig att jiddisch som enda nu levande germanska språk har bevarat det ursprungliga systemet.

Germanska verb i början och slutet av satsen

Man brukar säga att alla germanska språk utom engelska är så kallade V2-språk. V2 betyder att det tempusböjda verbet (V) alltid står senast på andra plats (2) i huvudsatser. Under (1) nedan visas hur denna V2-regel manifesterar sig i fyra germanska påståendesatser, två nordgermanska (svenska och isländska) i (1a–b) och två västgermanska (tyska och nederländska) i (1c–d). I samtliga fall kommer här motsvarigheterna till svenskans *har* (*hefl/habel/heb*)

Erik Magnusson Petzell, docent i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. – Associate Professor of Scandinavian Languages, Research Archivist, Institute for Language and Folklore, Gothenburg. erik.petzell@isof.se

direkt efter det inledande adverbialiet, vilket innebär att vi får så kallad inversion mellan verb och subjekt. Det betyder att den annars raka ordföljden (*jag har, ég hef, ich habe, ik heb*) blir omvänd, så att verbet hamnar just på andra plats. Engelskan behåller som bekant den raka ordföljden i motsvarande sammanhang, vilket innebär att verbet hamnar på tredje plats (V3); se exempel (2).

- (1) a. *Nu har jag sett dig.*
 b. *Nú hef ég séð þig.*
 c. *Jetzt habe ich dich gesehen.*
 d. *Nu heb ik je gezien.*

- (2) *Now I have seen you.*

I direkta frågor gäller emellertid V2-regeln även för engelska. Det framgår i (3), där engelskan uppvisar inversion (se (3e)) precis som de andra fyra språken (se (3a–d)). Ibland kallar man engelska för ett partiellt V2-språk, därför att det delvis (nämligen i frågor) beter sig lika V2-mässigt som övriga medlemmar av den germanska familjen.

- (3) a. *Vad har du sett?*
 b. *Hvað hefur þú séð?*
 c. *Was hast du gesehen?*
 d. *Wat heb je gezien?*
 e. *What have you seen?*

Blickar man bortom dagens standardspråk blir V2-variationen mer komplex. Exempelvis var V2-regeln mer generell i äldre engelska, vilket illustreras i den fornengelska sekvensen i (4), där det inledande adverbialiet (*þa* 'då') framkallar inversion (*gemette he* 'mötte han') på samma sätt som i t.ex. svenska. Exemplet är hämtat från Kroch och Taylor (1997); det kommer ursprungligen från munken Ælfric of Eynshams religiösa skrifter från slutet av 900-talet.

- (4) *þa gemette he sceaðan*
 då mötte han rånare

Om vi å andra sidan tar hänsyn till den nutida svenska som talas i de större städernas förorter kan vi inte längre hävda att det alltid krävs inversion efter inledande adverbial. Det förortssvenska exemplet i (5) uppvisar nämligen samma ordföljd efter *nu* som modern engelska efter *now* (jfr (2)); just denna sats är yttrad av fotbollsikonen Zlatan Ibrahimovic i dokumentären »Zlatan – för Sverige i tiden» från 2018.

- (5) *nu jag är felvänd mot målet*

Inte ens frågor, där V2-regeln framstår som allra mest robust (jfr enhetligheten i (3)), är helt fredade från V2-uppluckring. Många norska dialekter tillåter faktiskt, parallellt med V2, också V3-ordföljd i direkta frågeordsfrågor, vilket vi kan se i (6); denna fråga är ställd av en informant från Lakselv i Finnmark, och transkriptionen av den är hämtad från Westergaard et al. (2017).

- (6) *kæmm dåkker har i nåssjk?*
 vem ni har i norska

Låt oss nu åter rikta vår uppmärksamhet mot exemplen i (1) och (2), fast denna gång mot ordföljden i slutet av satserna: mellan objekten, dvs. respektive *dig*, *pig*, *dich*, *je* och *you*, och de infinita huvudverben, dvs. *sett*, *séð*, *gesehen*, *gezien* och *seen*. Tar vi fasta på den inbördes ordningen mellan dessa led grupperar sig språken på ett annat sätt än om V2-regelns tillämpning får utgöra indelningsgrund. Istället för engelskan för sig (delvis V2) och de övriga i en jättegupp (generell V2), hamnar nu svenskan och isländskan (i likhet med de andra nordgermanska språken) i samma grupp som engelskan: objektet (*dig/pig/you*) kommer här efter huvud verbet (*sett/séð/seen*). I de övriga västgermanska språken (nederländska, tyska) har man däremot objektet (*dich/je*) före verbet (*gesehen/gezien*). Språk där objektet (O) kommer före det infinita huvud verbet (V) brukar kallas för OV-språk, och språk där O kommer efter V för VO-språk.

VO-språk, OV-språk och jiddisch

Germanska språk behöver inte vara antingen VO-språk eller OV-språk, även om det kan se ut så efter språkjämförelsen hittills. Det finns nämligen ett germanskt språk som nyanserar bilden: jiddisch. Jiddisch är ett V2 språk, precis som alla de andra germanska språken också är (mer eller mindre). Dock kan man på jiddisch variera ordningen mellan objekt och huvudverb på ett sätt som man inte kan göra i de andra språken. I den germanska språkfamiljen i övrigt är det, som vi sett, antingen VO eller OV, men aldrig båda.

Denna rigiditet exemplifieras i (7) och (8) nedan med VO-språket svenska och OV-språket tyska. Som tidigare har vi här ett tempusböjt hjälpverb (*har/hat*) på andra plats och ett kluster av objekt och infinit huvudverb i slutet av satsen. Denna satsens avslutning brukar kallas för verbfras, förkortat VP efter engelskans Verb Phrase. Det är i VP:n som den grundläggande ordföljdskillnaden mellan OV-språk och VO-språk manifesteras. Att svenskan är ett VO-språk framgår således av att *gett* bara kan placeras först i den av klammerparenteser omslutna sekvensen som utgör VP:n i (7a). Står *gett* istället sist, som i (7b), är satsen ogrammatisk och markeras här med asterisk. Att tyskan däremot är ett OV-språk indikeras av att *gegeben* måste vara just verbfrasens sista led; se (8a–b).

(7)	a.	<i>Max har</i> [_{VP} <i>gett Rebecka boken</i>]	VO
	b.	<i>*Max har</i> [_{VP} <i>Rebecka boken gett</i>]	OV
(8)	a.	<i>*Max hat</i> [_{VP} <i>gegeben Rebecka das Buch</i>]	VO
	b.	<i>Max hat</i> [_{VP} <i>Rebecka das Buch gegeben</i>]	OV

I jiddisch kan emellertid både den svenska och den tyska ordföljden förekomma, och dessutom en tredje där ett av de två objekten föregår och ett annat kommer efter verbet, dvs. OVO-ordföljd. Denna syntaktiska mångsidighet illustreras i (9); exemplen är ursprungligen från Diesing (1997) och något förkortade här.

(9)	a.	<i>Maks hot</i> [_{VP} <i>gegebn Rifken dos bukh</i>]	VO
	b.	<i>Maks hot</i> [_{VP} <i>Rifken dos bukh gegebn</i>]	OV
	c.	<i>Maks hot</i> [_{VP} <i>Rifken gegebn dos bukh</i>]	OVO

Vore det inte för jiddisch kunde man alltså tro att OV och VO är två sidor av samma mynt, ett mynt som bara kan visa en sida åt gången. Eller annorlunda uttryckt, att OV och VO står i så kallad komplementär distribution, dvs. att språk kan välja en och endast en av dem. Tidigare forskning har också ofta betraktat ordföljdsvariationen i jiddisch som ett slags avart, som inte riktigt passar in i vare sig VO-facket eller OV-facket. Exempelvis klassificerar Diesing (1997) jiddisch som ett VO-språk med vissa OV-undantag, medan Geilfuss (1991) istället analyserar det som ett OV-språk, som kan tillåta en del VO-mönster.

På senare tid har Haider (2014) dock argumenterat för att den ordföljdsvariation inom VP:n som jiddisch uppvisar istället måste betraktas som den mest ursprungliga av de idag förekommande germanska systemen, och den utveckling som de andra germanska språken genomgått till att bli renodlade VO-språk eller renodlade OV-språk som sekundär.

Går vi bakåt i historien är heller inte möjligheten att inom verbfrasen tillåta både VO och OV och kombinationer därav (som i jiddisch) längre något märkligt undantag som det ser ut att vara idag. Tvärtom kan kombinationsordföljden OVO, som idag bara finns i jiddisch, beläggas i alla germanska fornspråk. Ett fornhögtyskt exempel från Haider visas i (10) nedan. Det är skrivet av benediktinermunken Notker Labeo i slutet av 900-talet. Precis som i (9c) flankeras här verbet (*scûofen*) av två objekt (*búrg-réht* respektive *demo lúte*) i VP:n.

(10)	<i>tánne sie</i> [_{VP} <i>búrg-réht scûofen demo lúte</i>]	OVO
	att de borg-rätt skapade det folk	
	'att de gav folket borgrätt'	

Detta äldsta germanska ordföljdssystem, konserverat bara i jiddisch, kallar Haider för T3, vilket står för typ 3. Det rör sig alltså inte om någon av de två yngre typerna OV eller VO, som dominerar den germanska familjen idag. I ett T3-språk är verbets position inom VP:n inte fixerad, utan det kan stå både initialt (som i VO-språk) och finalt (som i OV-språk). Dessutom kan det stå medialt (som i (9c) och (10)), en position som endast T3-systemet tillåter.

Från T3 till OV/VO (eller inte)

Man kan fråga sig varför den ursprungliga T3-ordföljden i de flesta fall gått förlorad. Enligt Haider blir det germanska T3-systemet sårbart så snart V2-ordföljden slår igenom. Som vi såg inledningsvis innebär V2-ordföljd att satsens finita verb placeras senast som satsens andra led. I satser med enkelt tempus, t.ex. presens, finns det då inget verb i verbfrasen som indikerar dess inre struktur. Exempelen i (7–8) ovan, fast med huvud verbet tempusböjt i presens, ger således ingen skillnad mellan tyska (OV), svenska (VO) och jiddisch (T3):

- (11) a. *Max ger* [VP *Rebecka boken*]
- b. *Max gebt* [VP *Rebecka das Buch*]
- c. *Maks git* [VP *Rifken dos bukh*]

När satsens enda verb står i V2-position som i exemplen här i (11) går det helt enkelt inte att avgöra var verbet skulle ha stått om det hade stått kvar inne i verbfrasen. V2-satser är med andra ord kompatibla med såväl det ursprungliga T3-systemet (med varierande verbplacering) som med de sekundära OV- eller VO-system där verbets position är fixerad.

Typiskt väljer alltså de germanska språken något av dessa fixerade system. Man kan möjligen tolka den utvecklingen som en effekt av en generell strävan hos språkbrukare att i så hög grad som möjligt undanröja strukturell flertydighet. Skulle VP:n i (11) tolkas som T3 tvingas man betrakta verbets underliggande position som oklar. Men om VP:n tolkas som OV eller VO undanröjs den strukturella oklarheten, eftersom en sådan tolkning innebär att man bestämt sig för att verbet skulle ha stått först (VO) eller sist (OV) om det hade stått kvar i verbfrasen.

Varför har då inte jiddisch utvecklats som de andra germanska språken? Svaret på den frågan är, menar Haider, att talare av jiddisch, till skillnad från talare av andra germanska språk, varit i lång och intensiv kontakt med talare av något slaviskt majoritetsspråk; jiddisch har ju haft sitt huvudsakliga utbredningsområde på slaviskt språkområde i centrala och östra Europa. Och de slaviska språken är T3-språk, vilket illustreras med nutida ryska exempel i (12). Som vi kan se är det möjligt med såväl VO-ordföljd och OV-ordföljd ((12a–b)) som med OVO-ordföljd ((12c)).

(12) a.	<i>čto Maša</i> [_{VP} <i>pokazyvaet Petru svoj dom</i>]	VO
	att Maja visade Peter sitt hus	
b.	<i>čto Maša</i> [_{VP} <i>Petru svoj dom pokazyvaet</i>]	OV
c.	<i>čto Maša</i> [_{VP} <i>Petru pokazyvaet svoj dom</i>]	OVO

Vi får då tänka oss att närvaron av ordföljd som i (12) i den miljö där jiddisch talades har motverkat det vägval mellan VO och OV som de andra germanska språken alla har gjort i V2-ordföljdens fördunklande kölvatten. Oklar VP-struktur (som i (11)) har helt enkelt inte haft så stor effekt bland jiddisch-talare, eftersom alla de varierande VP-placeringar av verbet som T3-systemet tillåter har varit tillgängliga för dem indirekt, i det slaviska majoritetsspråk som omgett dem.

T3-systemets möjligheter dröjer sig faktiskt kvar även i de andra germanska språken långt efter att den underliggande grammatiken har förändrats. I slutet av nästa avsnitt ska vi titta närmare på sådana T3-rester i äldre nysvenska och medellågtyska.

T3-ordföljd och rester därav

I T3-språket jiddisch finns det en rad möjligheter att ordna objekt och verb. Vilka möjligheter som är vanligast i praktiken varierar, men i moderna jiddischtexter brukar mönster som också är gångbara i VO-språk vara mest frekventa. Exempelvis har Santorini (1993) undersökt ordföljden i Immanuel Olsvangers anekdotsamling *Royte Pomerantsen* från 1947 och funnit att hela 94 % av satserna har en ordföljd som också är kompatibel med en VO-grammatik.

Frågar man modersmålstalare vad som faktiskt vore möjligt – även om det kanske är ovanligt – är det dock uppenbart att syntaxen är långt mer flexibel i jiddisch än i de andra germanska språken. I Vikner (2002) undersöker författaren ordföljden i en rad nutida germanska språk och dialekter genom att samla in modersmålstalares intuitioner om olika konstruerade exempel. Vikner har bett sin jiddischtalande informant – en man från Toronto, född 1927 – att bedöma meningarna i (13) nedan, där objektet *a hoyz* 'ett hus' (O), hjälp verbet *vil* 'vill' (V_{hj}) och huvud verbet *koyfn* 'köpa' (V_{huv}) ordnas på fem olika sätt. Informanten tyckte att samtliga ordföljder var fullt grammatiska men påpekade samtidigt att det föll sig mest naturligt för honom att använda ordföljderna i b- och c-exemplen.

(13) a.	<i>az Jonas a hoyz koyfn vil</i>	O V_{huv} V_{hj}
b.	<i>az Jonas vil koyfn a hoyz</i>	V_{hj} V_{huv} O
c.	<i>az Jonas vil a hoyz koyfn</i>	V_{hj} O V_{huv}
d.	<i>az Jonas a hoyz vil koyfn</i>	O V_{hj} V_{huv}
e.	<i>az Jonas koyfn vil a hoyz</i>	V_{huv} V_{hj} O

Om informanter med VO-språket svenska eller OV-språket tyska som modersmål bedömer motsvarande ordföljdsvarianter blir utfallet ett helt annat. Som vi ser i (14) och (15) nedan är möjligheterna i svenska och tyska synnerligen begränsade (fast på olika sätt). Här är det enbart en av de fem ordföljderna som är grammatisk: b-exemplet i svenska respektive a-exemplet i tyska.

(14) a.	<i>*att Jonas ett hus köpa vill</i>	O V _{huv} V _{hj}
b.	<i>att Jonas vill köpa ett hus</i>	V _{hj} V _{huv} O
c.	<i>*att Jonas vill ett hus köpa</i>	V _{hj} O V _{huv}
d.	<i>*att Jonas ett hus vill köpa</i>	O V _{hj} V _{huv}
e.	<i>*att Jonas köpa vill ett hus</i>	V _{huv} V _{hj} O
(15) a.	<i>dass Jonas ein Haus kaufen will</i>	O V _{huv} V _{hj}
b.	<i>*dass Jonas will kaufen ein Haus</i>	V _{hj} V _{huv} O
c.	<i>*dass Jonas will ein Haus kaufen</i>	V _{hj} O V _{huv}
d.	<i>*dass Jonas ein Haus will kaufen</i>	O V _{hj} V _{huv}
e.	<i>*dass Jonas kaufen will ein Haus</i>	V _{huv} V _{hj} O

Begränsningen till b-varianten i (14) och a-varianten i (15) kan ses som fulländningen av det VO- respektive OV-spår som föregångarna till de moderna språken svenska och tyska en gång slog in på. Under tidigare skeden finner vi emellertid mer variation, både bland VO-språk och bland OV-språk. Kring år 1500 är vi tillräckligt långt framme i den germanska språkhistorien för att valet mellan VO och OV ska vara träffat: de nordgermanska varieteterna vandrar nu längs VO-spåret och de flesta västgermanska varieteter längs OV-spåret.

I texter på sådana tidiga VO- och OV-språk går det emellertid att finna fler av varianterna i (14) och (15) än vad vi gör i nutida svenska och tyska. I (16) nedan visas två äldre exempel av detta slag, ett exempel på äldre nysvenska från mitten av 1500-talet på d-varianten (i (16a)) och ett exempel på medellågtyska från slutet av 1400-talet på e-varianten (i (16b)). Båda är hämtade från Petzell 2016; ursprungligen kommer det svenska exemplet från Peder Swarts krönika om Gustav Vasa, det tyska från Andra Moseboken i *Lübecker Bibel*.

(16) a.	<i>huad han och thet wille seia
om han också det ville säga
'om han också ville säga det'</i>	O V _{huv} V _{hj}
b.	<i>dar ynne du don werst de tekene
där inne du göra ska de tecken
'varmed du ska utföra miraklen'</i>	V _{huv} V _{hj} O

Hur kan det då komma sig att ett VO-språk tillåter att objektet (*thet*) kommer före alla verb (*wille seia*) och tvärtom, att ett OV-språk tillåter att objektet (*de*)

tekene) kommer efter alla verb (*don werst*)? I Petzell 2016 argumenterar jag för att det i fall som dessa rör sig om en ett slags ytliga modifieringar av den grundläggande VO- respektive OV-ordföljden, ofta för att förbättra satsens informationsstruktur. I det svenska exemplet har således ett lätt pronomen-objekt placerats tidigt i satsen, och i det tyska har istället ett mer innehållstungt objekt placerats sist. Den underliggande strukturen är emellertid opåverkad. Det illustreras i (17) nedan av att objekten har sin underliggande position i verbfrasen (här markerat med genomstruken text) men sin faktiska placering utanför verbfrasen. Motsvarigheterna på jiddisch (se (13d-e) ovan) är emellertid grundläggande ordföljdsmonster båda två, eftersom T3-systemet alltså tillåter olika placeringar av verb och objekt inom VP:n; se (18a–b).

- (17) a. O V_{hj} V_{huv} på äldre nysvenska: *thet* [_{VP} *will seia* *thet*]
 b. V_{huv} V_{hj} O på medellågtyska: [_{VP} *de* *tekene* *don werst*] *de tekene*
- (18) a. O V_{hj} V_{huv} på jiddisch: [_{VP} *a hoyz vil koyfn*]
 b. V_{huv} V_{hj} O på jiddisch: [_{VP} *koyfn vil a hoyz*]

Att ordföljdsvariation som numera kräver ett T3-system finns kvar i någon mån i VO- och OV-språkens tidiga historia är faktiskt vad man kan förvänta sig. När språk förändras är det snarast regel att äldre mönster dröjer sig kvar, fast i ny strukturell skepnad. Skälet därtill är det närmast triviala faktum att när barn tillägnar sig språk strävar de efter att skapa sig ett grammatiskt system som kan generera just sådana satser och meningar som den äldre generationen använder. Det betyder inte nödvändigtvis att barnens grammatiska system blir identiskt med den äldre generationens system, utan bara att de olika systemen ska kunna frambringa någorlunda likartade språkbruk.

Låt oss ta övergången från ett T3-system till ett system med fixerad VP-syntax (VO eller OV) som exempel. Att T3 kan övergå till VO eller OV betyder i praktiken att det är möjligt för ett barn att skapa en VO- eller en OV-grammatik på basis av de mönster som en förälder med ett T3-system producerar. Den rent strukturella förändringen är med andra ord abrupt. Det är dock knappast tänkbart att redan en första generation av språkbrukare med en fixerad VP skulle kunna vara lika rigida i sin inställning till de olika varianterna i (14) och (15) som nutida svenskar och tyskar är. Istället får vi tänka oss att denna första generation med fixerad VP har tillgripit just den sortens sekundära syntaktiska operationer som vi har exempel på i (17) för att på så vis kunna ansluta till den äldre generationens friare ordföljd.

Med tiden har variationsmöjligheterna emellertid kommit att begränsas allt mer; ofta har den utvecklingen kommit att påskyndas av en likriktande språkvård. I modern svenska kan vi inte längre placera objekt före verben (**om han det ville säga*), och i modern tyska (inklusive de lågtyska dialekterna i norr) fungerar det inte att placera objekt efter verb (**womit du tun wirst die Zeichen*). Dessa T3-konserverande operationer har alltså slutligen gått förlorade.

Svenskpåverkad jiddisch?

I förra avsnittet hämtade vi våra jiddischexempel från Nordamerika. Låt oss avslutningsvis fundera över jiddisch i Sverige, närmare bestämt vilket syntaktiskt tryck språket kan tänkas utsättas för från svenskan, och – inte minst – vilka möjligheter som jiddisch har att anpassa sin ordföljd. Vi har sett att jiddischgrammatiken har potential att generera långt större ordföljdsvariation än exempelvis svenska. Av de fem varianterna i (13) var det ändå blott två som Vikners kanadensiske informant uppfattade som helt omarkerade. Man kan fråga sig om resultatet blivit detsamma om man konsulterat en jiddischtalande i Sverige. Ifall svensk jiddisch har påverkats syntaktiskt av svenskan väntar vi oss under alla omständigheter att den enda variant som svenskan tillåter, nämligen b-varianten, ska dominera. Det återstår att undersöka huruvida så verkligen är fallet.

Litteratur

- Diesing, Molly, 1997: Yiddish VP order and the typology of object movement in Germanic. I: *Natural Language and Linguistic Theory* 15, s. 369–427.
- Haider, Hubert, 2014: The VO-OV split of Germanic languages – a T3 & V2 production. I: *Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis*, s. 57–79.
- Kroch, Anthony och Ann Taylor, 1997: Verb Movement in Old and Middle English: Dialect Variation and Language Contact. I: Ans von Kemenade och Nigel Vincent (red.), *Parameters of Morphosyntactic Change*. Cambridge. S. 460–494.
- Geilfuss, Jochen, 1991: Jiddisch als SOV-Sprache. I: *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 9:112, s. 170–183.
- Petzell, Erik M., 2016: Low German with a Swedish twist. On contact-induced word order transfer in the 15th century. I: *Ampersand* 3, s. 143–150.
- Santorini, Beatrice, 1993: Jiddisch als gemischte OV/VO-Sprache. I: Werner Abraham och Josef Bayer (red.), *Dialektsyntax*. (Sonderheft 5, Linguistische Berichte). Opladen. S. 230–245.
- Westergaard, Marit, Øystein A. Vangsnes och Terje Lohndal, 2017: Variation and change in Norwegian *wh*-questions. The role of the complementizer *som*. I: David Håkansson, Ida Larsson och Erik M. Petzell (red.), *Syntactic variation and change. Special issue av Linguistic Variation* 17:1, s. 8–43.
- Vikner, Sten 2002: *Verb movement variation in German and optimality theory*. Habilitationsschrift, Universität Tübingen.

Tio tips till folkminnessamlingarnas användare

Av Fredrik Skott

Using the collections of the folklore archives

Today, the older collections of Swedish folklore archives are more easily accessible than ever before. Through digital platforms, anyone interested in the life as it once was can now browse through parts of the archives' collections. This article presents some basic tips for new users of the older folklore collections at the Institute for Language and Folklore.

Keywords: folklore archives, folklore records, questionnaires, digital folklore archives.

Idag är folkminnesarkivens äldre samlingar mer tillgängliga än någonsin förr. Via digitala plattformar som Institutet för språk och folkminnen Folke eller Sägenkartan, Nordiska museets digitala arkiv och Folklivsarkivet i Lunds webbplats kan alla som intresserar sig för äldre tiders liv och leverne nu lätt botanisera bland delar av arkivens samlingar. Samtidigt har vi än så länge bara sett början på folkminnessamlingarnas digitala liv. Mer material läggs hela tiden ut på arkivens plattformar; i takt med att mer material görs tillgängligt som öppen data kommer det också att publiceras på andra plattformar än arkivens egna, och därmed på helt nya sätt och med andra syften än tidigare.

Att arkiven blir tillgängliga för fler är givetvis positivt – samlingarna är till för att användas! Samtidigt är folkminnessamlingarna allt annat än lättanvända. Kort sagt är det lätt att gå vilse bland alla uppteckningar om tomtar och troll. Nedan har jag – utifrån nära trettio års erfarenhet med att arbeta med och forska och undervisa om traditionssamlade arkiv – samlat några grundläggande tips till nya användare av de äldre folkminnessamlingarna vid Institutet för språk och folkminnen.¹

Råden rör uppteckningsmaterial från det sena 1800-talet fram till tiden för andra världskrigets slut. Oftast består materialet av en upptecknares referat eller sammanställning av en eller ibland flera meddelares berättelser, men det

¹ Folkminnessamlingarna vid Institutet för språk och folkminnen finns vid två avdelningar: Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala och Avdelningen för arkiv och forskning i Göteborg. Den förstnämnda avdelningen förvaltar även samlingarna i Umeå (f.d. Dialekt, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå), den sistnämnda avdelningen ansvarar även för Isofs samlingar i Lund (f.d. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund). Denna framställning kretsar huvudsakligen kring Isofs samlingar i Göteborg och Uppsala, men är tillämpbar även på samlingarna i Lund och Umeå.

förekom också att personer skrev ned sina egna minnen och erfarenheter och skickade in till arkiven. En stor del av materialet har kommit till med ledning av särskilda frågelistor eller frågeböcker.

Även om de tio tipsen framför allt rör användandet av samlingarna vid Institutet för språk och folkminnen torde mycket vara tillämplbart också för användare av motsvarande material vid Folklivsarkivet i Lund och Nordiska museet.

1. Förstå folkminnen

Till Jämtlands museum vänder man sig primärt om man är intresserad av material från Jämtland. Och Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek besöks nog främst av den som är intresserad av arbetarrörelsen. På motsvarande sätt innehåller folkminnesarkiven framför allt folkminnen. Men vad är då folkminnen? Under 1900-talets första hälft definierades det ofta som folktro, folksed och folkdikt. Inget av begreppen var dock statiska. Tvärtom har betydelsen av både förleden (*folk-*) och efterlederna (*-minnen*, *-tro*, *-sed* och *-dikt*) kontinuerligt förändrats. Samtidigt har de olika definitionerna styrt verksamheten. Huvudsakligen var det sådant som ingick i begreppet som införlivades i samlingarna. Övrigt refuserades eller, vilket nog var vanligare, skickades aldrig in till arkivet. Ett tydligt exempel är att det i arkivens samlingar knappast finns några uppteckningar om Jesus, men däremot tiotusentals uppteckningar om häxor, tomtar och troll. Detta beror givetvis inte på att de sistnämnda berättelserna på något sätt var vanligare eller viktigare i 1800-talets Sverige. Däremot är det en konsekvens av att övernaturliga väsen ingick i definitionen av folkminnen. De kyrkliga berättelserna om och tron på Jesus gjorde det däremot inte.

Förståelse för begreppet *folkminne* är därmed väsentligt för den som vill tillägna sig arkivsamlingarnas innehåll. Beskrivningar av hur uppteckningsmaterialet har kommit till finns bland annat på Isofs hemsida. De instruktionskrifter för insamlare som användes av äldre tiders folkminnesupptecknare rekommenderas som läsning för den som vill sätta sig in i frågan. En klassiker i genren är Carl Wilhelm von Sydows *Våra folkminnen* (1919). För den som använder material från Göteborgsarkivet är David Arills *Riktlinjer för folkminnesinsamlingen* (1920), *Anvisningar för folkminnesuppteckning* (1921) och *Våra gamla* (1923) givande läsning. Arkivets föreståndare från 1930- till 1960-talet, Carl-Martin Bergstrand, tar dessutom upp begreppet folkminnen i två opublicerade föredrag, »Våra folkminnen» och »Hur man samlar folkminnen» – båda finns i Isofs samlingar. För Uppsalaarkivets del kan Johan Götllinds »Våra andliga fornminnen» (1931) rekommenderas. Även Åke Campbells programmatiska artikel »Om mål och medel för den folkloristisk-etnologiska undersökningen av den svenska folkkulturen» (1939) synliggör dåtidens syn på folkminnena och deras insamling.

Det finns också en omfattande tidigare forskning om ämnet, till exempel Agneta Liljas avhandling *Föreställningen om den ideala uppteckningen* (1996) och min egen *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*

(Skott 2008). Dessa båda framställningar ger delvis ganska olika bilder av arkivens insamlingsverksamhet och kan med fördel läsas parallellt.

2. Undersök vilka som intervjuades, och varför

Att ha en viss kunskap om »folket» i betydelsen 'de som intervjuats' är nödvändigt för att förstå samlingarna. Folket i folkminnena – vilka är då de? Faktum är att det aldrig har funnits en enda definition av *folk*, utan flera. Under mellankrigstiden används *folk* av arkiven, och många av dess upptecknare, synonymt med ordet *allmogen*, vilket i sin tur kunde syfta på alla människor i Sverige eller enbart på den jordbrukande delen av befolkningen. Alltså kunde till exempel arbetare, handelsmän, stadsbor och etniska minoriteter inkluderas i folkbegreppet av vissa personer men exkluderas av andra.

Försök alltid att undersöka vilka meddelarna är i ditt material. Är det framför allt män eller kvinnor som intervjuats? Unga eller gamla? Går det att säga något om deras yrken? Har några grupper i samhället exkluderats? Varför? Arbetar man med ett stort material är det ofta svårt att skaffa sig annat än en översiktlig bild baserad på tidigare forskning om arkiven och uppgifterna som finns i samlingarna. Finns tid och möjlighet går det dock ofta förhållandevis enkelt att hitta betydligt mer information om enstaka meddelare, till exempel via kyrkböcker. En annan metod är att kontakta lokala släktforsknings- eller hembygdsföreningar – de kan känna till meddelarna eller platsen de bodde på.

3. Samlingarna berättar också upptecknarnas historia

Tänk på att samlingarna berättar upptecknarnas historia också (Köngäs-Maranda 1981). För att förstå en samling måste man åtminstone till en viss del förstå samlarna, deras metoder och motiv. Vissa upptecknares material förmedlar bilden av »det gamla goda Sverige», andra ville tvärtom förmedla bilden av hur samhället hade förbättrats. Några ville uttryckligen skriva in kvinnor i historien, andra intervjuade mest män. Består ditt material huvudsakligen av uppteckningar gjorda av en eller några få personer? Undersök i så fall vem hen var och vilken bild av det förgångna hen ville förmedla till eftervärlden. Arkivens klipp- och personaliasamlingar är här en bra utgångspunkt, liksom registren över hembygdsförbundens tidskrifter. För den som särskilt vill undersöka en upptecknarens verksamhet mer noggrant är tjänstearkiven en bra källa – där finns oftast korrespondens mellan arkivet och de enskilda upptecknarna bevarade. Med lite tur finns till och med »din» upptecknarens fältdagböcker bevarade i tjänstearkivet.

4. Studera frågorna

Som man ropar får man (åtminstone ibland) svar – detta gäller även arkiv. Att det finns betydligt fler uppteckningar om vissa företeelser än andra behöver inte betyda att just de har varit särskilt vanliga. Istället beror det ofta bara på att ämnet efterfrågats i någon av arkivets frågelistor, frågeböcker eller pris-

tävlingar. Att studera vilka frågor som ställts är helt nödvändigt för att förstå materialet. Göteborgsarkivets upptecknare arbetade ofta utifrån frågeböcker. Ofta är det här bra att börja med att studera Waldemar Liungmans *Frågebok för folkminnesinsamling* (1927) och Carl-Martin Bergstrands bok med samma titel, utgiven 1934. Har ämnet du intresserar dig för efterfrågats i frågeböckerna och i så fall hur? Vid Uppsalaarkivet instruerades upptecknarna istället ofta att utgå från särskilda tematiska frågelistor – sammanlagt finns hundratala frägelistor bevarade, om alltifrån brännvinsbränning till öknamn. En förteckning över samtliga pristävlingar som utlysts och vilka frågelistor som arkiven nyttjat finns på Isofs webbplats – kanske har någon av dem använts för att samla in materialet du ska använda?

5. Fäst inte för stor vikt vid enstaka belägg

Det går att hitta belägg för nästan allt i folkminnesarkivens samlingar. Precis som idag fanns det också förr individuella påfund – ritualer och föreställningar som sannolikt aldrig har anammats av mer än några få personer. Dessutom finns säkerligen även resultatet av rena missuppfattningar i arkivsamlingarna. De allra flesta som intervjuades var också äldre. Ibland svek de intervjuades minne, ibland försvårades uppteckningsarbetet av hörselnedsättningar och talsvårigheter. Då som nu fanns det också de som hade väl mycket fantasi – några få upptecknare har till och med påkommit med att hitta på uppgifter, ibland för att stödja enskilda forskares teorier. Undvik därför att bygga hela resonemang på enstaka uppgifter. Slutsatser bör byggas på flera belägg från olika meddelare och upptecknare.

6. Använd olika sorters källor

Ofta är det en fördel att använda olika sorters källor. Framför allt kan olika källor ge skilda perspektiv på en företeelse. Firandet av årshögtider kan nämnas som ett exempel. Folkminnesuppteckningarna är här oftast en mycket viktig källa. Samtidigt kan exempelvis tidningsmaterial beskriva samma årshögtider fast ur andra perspektiv. Dessutom skulle studiet av ordningsföreskrifter och rättegångsprotokoll sannolikt ge ytterligare (och annan) kunskap. Undersök alltså alltid om det kan finnas flera olika sorters källor, gärna tillkomna med olika syften, om ämnet som du är intresserad av! Detta är viktigt att känna till även om du i slutändan skulle välja att avgränsa din studie till att »bara» omfatta samlingar från ett arkiv.

Materialet i Göteborgsarkivets samlingar rör framför allt Väst- och Syd-sverige. Andra folkminnesarkiv har huvudsakligen material från andra delar av Sverige, men också från exempelvis Väst- och Sydsverige. Kontakta därför alltid olika folkminnesarkiv och fråga om de har material om »ditt» ämne eller från »ditt» område. Observera dock att de olika arkiven i regel har använt olika insamlingsmetoder – detta är särskilt viktigt att tänka på om du intresserar dig för regionala skillnader.

7. Sätt in materialet i dess samtid

Det sena 1800-talets Sverige skilde sig på många sätt från nutidens. Många av upptecknarna som samlade in materialet var själva födda på 1800-talet. Eller så hade åtminstone deras föräldrar varit en del av det samhälle som beskrivs i samlingarna. Idag – när ytterligare 100 år har gått – kan vi i arkivsamlingarna sakna uppgifter om sammanhangen och samhället som »folkminnena» levde i. Materialet måste därför i viss mån återkontextualiseras. Det är alltså viktigt att som en del av forskningsprocessen försöka förstå och »sätta in berättelserna» i dåtidens samhälle – annars finns risken att de mest uppfattas som kuriositeter. Ett tips är att undersöka andra delar av folkminnessamlingarna än de som rör »ditt» ämne, ett annat är att läsa tidigare forskning om den tid och den plats som du undersöker.

Långa indiciekedjor bör undvikas, särskilt om de rör sig över tid och rum. Att det till exempel finns belägg för en företeelse i antikens Grekland eller Eddadikterna och andra uppgifter om »samma» företeelse i folkminnesarkivens samlingar tyder inte nödvändigtvis på kontinuitet!

8. Folkloristiska grundkunskaper

Bara för att någon kunde berätta om jättar, maror och tomtar innebar det inte att de faktiskt trodde att väsendena faktiskt existerade. Även om arkivens samlingar går att använda för studier av vitt skilda slag tillkom de ursprungligen med folkloristisk forskning i åtanke. Eller folkminnesforskning, som ämnet kallades då. Därmed togs det för givet att användarna skulle ha vissa grundkunskaper, till exempel att brukarna av samlingarna visste skillnaden på sagor, sägner, memorat, ritbeskrivningar och trosutsagor. Isofs bibliotek är här en bra utgångspunkt – där finns läromedel, metodböcker och speciallitteratur med anknytning till arkivens samlingar. För den som är intresserad av sägner rekommenderas särskilt Bengt af Klintbergs bok *The Types of the Swedish Folk Legend* (2018) – där förtecknas och klassificeras många av de sägner som finns i arkivens äldre samlingar.

9. Tänk på människorna i arkiven

Folkminnesarkivens samlingar består av enskilda människors berättelser. De ger ibland uttryck för idéer och åsikter som känns förlegade, och ibland kan uppteckningarna numera te sig nästintill komiska. När det gäller de äldre samlingarna är visserligen meddelarna i de allra flesta fall avlidna sedan länge. Samtidigt bör man alltid ha i åtanke att det trots allt finns människor bakom texterna – kanske är berättaren rentav någon nu levande persons far- mor eller morfar? Behandla därför alltid upptecknarna och meddelarna med respekt, även i de fall då du inte delar deras värderingar. Ibland kan det till och med vara befogat att anonymisera materialet. Tillför verkligen identiteten på meddelarna något för din studie? Om inte, är det då befogat att publicera

deras namn? Ett tips är att ta del av Codex, alltså Vetenskapsrådets regler och riktlinjer för forskning – även om deras etiska riktlinjer inte primärt rör arkivmaterial kan de med fördel användas som stöd för arbetet också med folkminnesarkivens äldre samlingar.

10. Hänvisa korrekt

För forskare är det självklart att inte bara hänvisa till tidigare forskning utan också till arkivmaterial och andra källor. Med hjälp av hänvisningarna kan andra kontrollera en undersöknings resultat. De möjliggör också för intresserade att hitta och läsa originalkällorna, kanske kan deras innehåll ny- eller omtolkas? Hänvisa alltså alltid till Isof om du citerar, refererar eller på andra sätt bygger dina resonemang på uppteckningar ur arkivens samlingar.

Exakt hur en hänvisning ska se ut beror på vilket referenssystem du använder, ibland också på mängden material. I käll- och litteraturlistan bör dock alltid arkivets namn och ort anges, alltså »Institutet för språk och folkminnen (Isof), Göteborg» eller »Institutet för språk och folkminnen (Isof), Uppsala». När det gäller Göteborg bör också uppgifter om vilka samlingar du använt material från anges, till exempel »Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola (Ifgh)», »Västsvenska folkminnesföreningen (Vff)» eller »Liungmanssamlingen (Liu)». På motsvarande sätt bör det – när det gäller Uppsala – anges om materialet t. ex. tillhört »Landsm. Upps.» (Landsmålsarkivet i Uppsala), »ULMA» (Uppsala landsmålsarkiv) eller »SOFI» (Språk- och folkminnesinstitutet), vilket i regel står stämplat på materialet. I anslutning till referat eller citat ska arkivets och eventuell samlings förkortning, accessions- och sidnummer anges, till exempel »Isof, Uppsala, ULMA 29292, s. 2» eller »Isof, Göteborg, Ifgh 2293, s. 3». Kontakta arkivens personal om du är osäker på hur du ska hänvisa till ett visst material.

Källor och litteratur

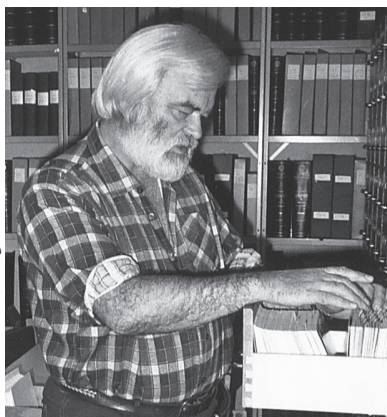
- Arill, David, 1920: *Riktlinjer för folkminnesinsamlingen*. Göteborg.
- 1921: *Anvisningar för folkminnesuppteckning*. I: *Jordbrukare-Ungdomens Förbunds Handbok*. 3. *Handbok för bygdebeskrivare och folkminnesinsamlare*. Färgelanda. S. 3–13.
- 1923: *Våra gamla*. Göteborg.
- Bergstrand, Carl-Martin, 1934: *Frågebok för folkminnesinsamling*. Göteborg.
- Campbell, Åke, 1939: Om mål och medel för den folkloristisk-etnologiska undersökningen av den svenska folkulturen. I: *Folkminnen och folktankar* 26, s. 69–88, 97–112.
- Götlind, Johan 1931: Våra andliga fornminnen. I: *Tidskrift för hembygdsvård* 12: 5, s. 117–118.
- af Klintberg, Bengt, 2018: *The Types of the Swedish Folk Legend*. Helsinki.
- Köngäs Maranda, Elli, 1981: How the Collector Creates, or the Artificial Audience. I: Osmo Ikola (red.), *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Turku 20–27. Pars VIII. Åbo. S. 216–225.

- Lilja, Agneta, 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv. Ett exempel från Uppsala 1914–1944.* Uppsala.
- Liungman, Waldemar, 1927: *Frågebok för folkminnesinsamling.* Göteborg.
- Skott, Fredrik, 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964.* Göteborg.
- von Sydow, Carl Wilhelm, 1919: *Våra folkminnen. En populär framställning.* Lund.

Ebbe Schön

1929–2022

Foto: Kerstin G:son Berg 1982.

Folkloristen docent Ebbe Schön avled den 4 augusti 2022 i en ålder av 92 år. Vid sin död var han riksbekant genom sina framträdanden i televisionen och sina böcker om svensk folktro. Hans väg dit hade varit ovanlig. Han har själv berättat om den i memoarboken *Fotspår på röd granit* (2012).

Han växte upp i bohuslänsk stenhuggarmiljö, i Brastad på Stångenäset. Hans far var en urstark sprängarbas vid ett stenbrott och politiskt aktiv socialdemokrat. Familjen drev ett småbruk med två kor. Många av de vuxna i bygden kunde berätta om egna upplevelser av spöken och gengångare.

Ebbe var en studiebegåvning, men föräldrarna kunde inte kosta på honom några högre studier. Sitt första dagsverke hos en bonde gjorde han som tolvåring. Vid sexton års ålder tog han värvning och blev underbefäl vid kustartilleriet, där han genomgick en utbildning till radiotelegrafist. Kvällarna tillbringade han i regementets bibliotek med läsning av skönlitteratur.

Hans befäl lade märke till hans ovanliga studiebegåvning och uppmuntrade honom att söka till Försvarets läroverk i Uppsala. Där tog han studenten och genomgick sedan en officersutbildning som förde honom till marinens press-tjänst. Bland annat deltog han i bärgningen av regalskeppet Vasa. Mot slutet av sin militära karriär var han major, bosatt i Stockholm och chef för marinens produktion av undervisningsfilmer.

Vid sidan av arbetet som pressofficer studerade han litteraturvetenskap, nordiska språk och ryska vid Stockholms universitet. Han tog sin filosofie kandidatexamen 1963. Efter att ha läst in forskarutbildningen i litteraturvetenskap disputerade han 1973 på avhandlingen *Jan Fridegård och forntiden*. Den som kom att betyda mest för honom som forskare var inte någon av lärarna vid Stockholms universitet utan Uppsalaprofessorn i litteraturvetenskap Lars Furuland, som 1965 hade grundat avdelningen för litteratursociologi vid sin institution. Han inspirerade Ebbe Schön att välja de svenska proletärförfattarna som sin vetenskapliga specialitet.

Att föremålet för doktorsavhandlingen blev Jan Fridegård berodde säkert på likheterna i livserfarenheter och personlig läggning mellan dem. Båda hade vuxit upp i en lantlig miljö, båda hade ända från barndomen ett starkt intresse för historia, båda hade tagit militär värnning för att på sikt kunna få ägna sig åt eget skrivande. De var faktiskt också lika till utseendet. Bekantskapen mellan dem utvecklades till vänskap.

Ebbe Schön beslöt att fördjupa sina kunskaper om den statarkultur som Jan Fridegård växte upp i och sökte sig till Institutet för folklivsforskning på Djurgården. Professuren där delades mellan Stockholms universitet och Nordiska museet, och ämnet hade ännu inte fått namnet etnologi utan hette nordisk och jämförande folklivsforskning. Där lade Ebbe Schön vårterminen 1974 fram uppsatsen »Proletärdiktaren och folkkulturen. Fridegårdsstudier 1» och höstterminen följande år en fortsättning med samma titel och siffran 2. De båda uppsatserna låg till grund för boken *Jan Fridegård. Proletärdiktaren och folkkulturen* som kom ut 1978. Året innan utnämndes Ebbe Schön till docent i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet.

Undersökningen av hur en muntligt traderad folkkultur kommer till uttryck i Fridegårds författarskap är Ebbe Schöns första bok med folkloristisk inriktning. Han visar betydelsen av muntlig berättarkonst för Fridegårds romaner och klagör sambandet mellan hans spiritualism och den folktro han hade mött i sin barndoms- och ungdomsmiljö. Kombinationen av litteraturvetenskaplig och folkloristisk metod återfinns senare i artikelsamlingen *Folklore och litteratur i Norden* (1987) som redigerades av Ebbe Schön och som innehåller hans studie av Vilhelm Mobergs *Rid i natt* (1941). Men från och med 1980 är annars Ebbe Schöns vetenskapliga författarskap i huvudsak folkloristiskt.

Förklaringen till detta är att professorn vid Institutet för folklivsforskning, Mats Rehnberg, upptäckte Ebbes pedagogiska begåvning. Han anställdes som timlärare och ledde i flera år fältarbetskurser i Bohuslän. När en tjänst som föreståndare för Nordiska museets folkminnessamling ledigförklarades år 1980, gick den på Mats Rehnbergs inrådan till Ebbe Schön.

Nordiska museet förblev Ebbes arbetsplats fram till hans pension. Till hans arbetsuppgifter hörde att besvara frågor från tidningar, radio och TV om våra årshögtider och andra traditioner. Hans arbetssituation tillät honom också att inleda ett populärvetenskapligt folkloristiskt författarskap som redan under hans första år vid museet resulterade i boken *Julen förr i tiden* (1980, 2 uppl. 1993). Man kan säga att han kom till ett dukat bord: Folkminnessamlingens föreståndare fram till 1971, Carl-Herman Tillhagen, hade under en lång följd av år skapat en gigantisk folkloristisk excerptsamling som kunde läggas till grund för populärvetenskapliga översikter.

Det område som särskilt intresserade Ebbe Schön var det gamla bondesamhällets trosföreställningar om övernaturliga väsen, gengångare, häxor och magi. Han ägde en driven berättartalang som i förening med hans personliga bakgrund gjorde honom till en perfekt popularisator av dessa ämnen. Sammanlagt publicerade han under återstoden av sitt liv mer än femton mycket

läsvärda böcker som alla vittnar om hans förtrogenhet med källmaterialet. Alla ska inte räknas upp här; det kan vara tillräckligt att nämna *Älvor, vättar och andra väsen* (1986, 3 uppl. 1996), *Folktrons år* (1989, 2 uppl. 1996), *Häxor och trolldom* (1991), *Vår svenska tomte* (1996, 3 uppl. 2018), *De döda återvänder* (2000) och *Asa-Tors hammare* (2004). Den sistnämnda boken har mycket att erbjuda både religionshistoriskt och folkloristiskt intresserade läsare och nämndes särskilt i motiveringen då Ebbe Schön år 2006 invaldes som korresponderande ledamot i Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Den bok i hans populärvetenskapliga författarskap som jag personligen sätter högst har titeln *Kungar, krig och katastrofer* (1993, 4 uppl. 2011). Den lätta, essäistiska framställningen röjer inte att denna presentation av den svenska historiska sägentraditionen i flera fall bygger på egen forskning. Den har också kommit ut i fler upplagor än någon av hans andra böcker.

En bok som också förtjänar att få många läsare är den kulturhistoriska essäsamlingen *Sjöjungfrur, stenhuggare och gnistapor* (1997). Den innehåller ett tjugotal korta essäer, flera med självbiografiska inslag. Så gott som alla har tidigare varit tryckta i *Svenska turistföreningens årsskrift*, *Kulturens Värld* och andra periodiska skrifter.

Med sitt stora vita skägg och sitt okonstlade sätt blev Ebbe Schön en populär, ofta sedd gäst i TV. I regel uppfattades det som han berättade som helt okontroversiellt. Därför kom det som en överraskning för många när TV2:s julkalender 1985, »Trolltider», följdes av en proteststorm från frikyrkligt håll. Julkalendern var en repris från 1979, där det nya var det som visades när luckorna i kalendern öppnades. Bilderna byggde på förslag av Ebbe Schön och gav exempel på folklig tro på tomtar, trolldom och magi. TV 2 anklagades för att sprida religiösa irrläror som kunde göra barnen till satanister, men anklagelserna avfärdades som ogrundad moralpanik.

En bok som låter läsaren komma nära Ebbe Schön är den inledningsvis nämnda självbiografin *Fotspår på röd granit*. Den följdes av tre böcker där han låter en bohuslänsk gårdstomte ledsaga läsaren genom seklerna. Det kan tilläggas att han också har lämnat efter sig en rätt omfattande produktion av böcker för barn och ungdom. Ofta utspelas handlingen i en historisk miljö, som i *Karolinens pojke* (1988).

Bengt af Klintberg

Litteratur

Elin Franzén, Radio. Vardagsliv tillsammans med ett massmedium. Stockholm: Mediehistoriskt arkiv. 2001. ISBN (tryck): 978-91-985800-2-0, ISBN (PDF): 978-91-985800-3-7.

Stockholmsetnologen Elin Franzén har skrivit den läsvärda doktorsavhandlingen *Radio. Vardagsliv tillsammans med ett massmedium*. Utgångspunkten är att Franzén vill veta hur det gick till när radion blev en självklar del av så många människors vardag i Sverige. Hon intresserar sig för det alldagligas etnografi, inspirerad av bland annat Billy Ehn och Orvar Löfgrens bok *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser* (2007). Hon försöker, och lyckas, synliggöra det högst vardagliga, men för-givettagna, fenomen som radiolyssnandet är.

Franzén grundar sin teori i fenomenologin när hon ser på radion som ett upplevt fenomen. Fenomenologin präglas ofta av empirisk närhet och hon vill, som fenomenologen Edmund Husserl beskriver det, »gå till sakerna själva» (s. 16). Konkret innebär det att metoder och det material Franzén samlat in har fått forma studiens inriktning och resultat (s. 36). Det har hon gjort genom att fråga vad de som deltog i studien menade med begreppet radio och bad dem att berätta om sina möten med radion som apparat, dvs. som teknik, men också om hur, när och var de lyssnat. Med stöd hos Tim Cresswell, Michel de Certeau och Yi-Fu Tuan menar Franzén att det spelar roll för upplevelsen var man lyssnar på radio. Medier skapar subjektiva rum liksom lyssnandet skapar subjektiva upplevelser av tid. På så sätt kan avhandlingen sägas vara en klassisk etnologisk studie som behandlar dimensionerna tid, rum och social miljö.

Radion har varit tillgänglig för svenskar i snart ett sekel men har sällan uppmärksammats som en vardaglig praktik, menar Franzén. Möjligheten att lyssna på radion har blivit en självklarhet för många av oss, något vi gör utan att alltid reflektera över det. Radion skapar, som Franzéns deltagare (hon har valt detta uttryck för dem som berättar i intervjuer såväl som i frågelistsvaren) berättar, en värld man kan ta del av som något privat, men som man också delar med miljoner andra. Det är människors erfarenheter av radio som Franzén vill veta mer om. För att få veta det har hon gjort semistrukturerade djupintervjuer samt skickat ut frågelistor. Hon har dessutom tagit del av de frågelistsvar som samlades in av Nordiska museet under 1960-talet. De svaren fungerar i avhandlingen som fond för analyserna medan det är det egna insamlade materialet som utgör det huvudsakliga analysunderlaget. De senare frågelistorna gav ca 200 svar och skickas ut av både Nordiska museet och Institutionen för språk och folkminnen i Göteborg, via de fasta meddelarnätverken såväl som digitalt. En del av de intervjuade deltagarna ombads skriva en dagbok över senaste veckans radiolyssnande, en metod hon använt i en tidigare studie. Hon arrangerade också samtalskväll med radiotema på bibliotek och gjorde då en del spontana intervjuer.

Franzén gör en noggrann beskrivning av hur materialinsamlingen gick till, vilka frågor som ställdes och vilken betydelse de olika materialkategorierna kunde tänkas ha och hur det slutligen gick. Även själva analysprocessen beskrivs: hur Franzén pendlar mellan analys av det empiriska materialet och de teoretiska perspektiven, men också i beskrivningen av hur det breda ingångsperspektivet krävt rejäla avgränsningar för att bli hanterbart. Det är intressanta diskussioner om hur en studie blir till. Det följs upp i avslutningskapitlet där Franzén återkommer till hur begreppet radiobruk kom att vidgas efter hand som hon analyserade sitt material och insåg hur mycket mer än lyssnande det handlar om. Radiobruk är något högst materiellt, rumsligt och tidsligt vilket gör fenomenet i allra högsta grad till en subjektiv upplevelse.

Den kände medieforskaren Marshall McLuhan argumenterade på sin tid för att studera vad medier gör med människor. Senare medieforskning kom att mer betona vad människor gör med medier medan dagens medieforskning allt oftare arbetar för att sammanföra perspektiven. Franzén ansluter sig till att se denna dubbelriktade relation. Avhandlingen ingår i den mediehistoriska genren som ibland kallas för »icke-mediecentrisk», vilket betyder att användningen av mediet är mer centralt än själva mediet i sig. Hon är tydlig med att det är intresset för vardagslivets meningsskapande process som styrt studien. Franzén är väl inläst på fenomenologin men också det mediehistoriska forskningsfältet.

Det första kapitlet, »Radiohistorisk orientering», efter den gedigna inledningen, behandlar radiomediets historia, vilket fungerar som en bra grund för kommande läsning. Framför allt klargör Franzén här den förändring som skett i takt med de digitala möjligheterna att lyssna på vad man vill när som helst, det Franzén kallar om demand-utbud, och som beskrivs i materialet.

I kapitlet »Apparaturer» behandlas de materiella förutsättningarna för lyssnandet. Här blir apparaturen i sig, liksom rum och ljud, av betydelse, och resonemangen illustreras rikligt med citat ur materialet. Kapitlet inleds med hur radioapparaturer beskrivs och definieras. Trots att många idag lyssnar på radio i mobiltelefonen är det få som refererar till den som radioutrustning. Mobilerna, tillsammans med hörlurar som gör det möjligt att lyssna i en mängd olika situationer, har skapat en slags mångfunktionalitet som innebär att såväl radio som en mängd andra tjänster ständigt finns med oss. På så sätt aktualiseras McLuhans perspektiv på mediet. I denna diskussion blir det tydligt hur perspektiven hänger ihop. Radiotekniken medför att vi upplever tid på andra sätt, liksom den påverkar upplevelsen av rum. Franzén tar upp en mängd intressanta saker kopplat till lyssnande. Ett exempel är frågan om lyssnandet, i synnerhet det mobila, riktar uppmärksamhet mot något eller från något. Splittrar det närvaron eller gör det oss mer effektiva? Om det tycker deltagarna olika. I enlighet med Jonathan Crary kan man säga att det mobila lyssnandet gör både och (s. 109).

Påfallande många talar om sitt rutiniserade radiobruk samtidigt som de påpekar att ny teknik skapat nya möjligheter till mer lyssnande, till exempel via podcast. När Franzén talar med deltagarna om den »vanliga radion», dvs. det linjära radiolyssnandet, och minnen av radio är det det rutiniserade som återkommer, liksom möjligheterna till det samtidiga sysslandet, dvs. möjligheten att lyssna på radion och samtidigt göra annat.

Som del i det fenomenologiska perspektivet och sökande efter den vardagliga praktiken talar Franzén om *naturalisering*, hur olika slags radioapparaturer går från att vara tekniska innovationer till att ha integrerats i vardagen och blivit självklara. Det illustrerar hon bland annat genom nedslag i transistorradions historia, som har en särskild plats i deltagarnas berättelser, och som kan sägas ha varit en brytpunkt i

teknikutvecklingen; den var liten, bärbar och batteridrivna (s. 127). Både transistorradion och mobiltelefonen ledde till ökad mobilitet, medan mobiltelefonen i större utsträckning genom hörlurarna »kommit att upprätta individuellt avskärmat sfärer i det offentliga rummet» (s. 128.). Med jämförelse mellan dessa två olika radiotekniker har Franzén kunnat komma åt en del skillnader i lyssnarpraktik under radions historia.

Kapitlet »Innehåll» handlar om radioinnehåll som utbud och som ljud. Deltagarna berättar hur de väljer i utbudet, trots att påfallande många inte tänker på radiobruket som något de väljer, skriver Franzén (s. 164). Många lyssnar alltid på en och samma kanal. Att lyssna på det sättet strukturerar vardagen och skapar hemmastaddhet och förutsägbarhet genom att man vet vilka program som kommer och i vilken ordning. Samtidigt kan det leda till att man hör något nytt genom att programmets innehåll varierar.

I detta kapitel återkommer Franzén till hur deltagarna talar om radions värde som komplettering till andra sysslor. Att lyssna på musik och radio samtidigt som man gör annat är sedan länge en kompetens, kanske snarare en norm. Hon kommer också in på aspekter kring radioljudet och vad ljudet gör med miljöerna och upplevelsen av rum. I detta kapitel diskuteras också vilket slags sällskap radioljudet upplevs som. Franzén är bra på att hitta talande formuleringar i materialet som hon på ett analytiskt sätt kopplar samman med sin teoretiska begreppsapparat.

Tid är en central dimension i det följande kapitlet, och där diskuteras bland annat subjektiva upplevelser av tid vid lyssnande. Det gör Franzén genom att göra skillnad på den mer objektiva enheten radiotid och den subjektivt upplevda lyssnartiden, men också genom att deltagarna påpekar om att »lyssna direkt» och att »lyssna i efterhand», ja, till och med att deltagarna kallar för att lyssna »i förväg», dvs. innan det sänds i det linjära formatet.

I detta kapitel blir lyssnardagböckerna viktiga och rutiner kopplade till radiolyssnandet blir tydligt, under vardag såväl som helg. Det är lätt att känna igen sig när till exempel deltagarna berättar om radiolyssnandets koppling till morgonbestyrets rutiner, eller som Franzén fint formulerar det: »radion är med och etablerar morgonen som ett särskilt sammanhang under dygnet» (s. 235). Just morgonlyssnandet består, visar det sig, ofta i lyssnande på linjära sändningar medan »det egna valet» via till exempel podcast används desto mer under andra tider på dygnet. Mikrohandlingen att slå på radion på morgonen beskriver hon som en slags performativ iscensättning som präglar morgonens aktiviteter.

I kapitlet återkommer det Franzén kallar »minnandet»: »Radio kan skildras som ett fenomen under någon gång i livet för att i nästa mening vara nålen som har fäst ett särskilt ögonblick i minnet» (s. 250). Kopplingen mellan medierade händelser och minnen är ett intressant spår som återkommer i studien. Mordet på Olof Palme är en klassisk sådan händelse som deltagarna återkommer till.

Franzén varvar empiri och teori på ett spännande sätt och fördjupar därmed det som deltagarna säger och skriver. De fenomenologiska perspektiven, liksom en del andra perspektiv, återkommer i de olika kapitlen, och på så sätt pågår analysen boken igenom. Ibland tar sig vissa delar av avhandlingen aningen repetitiva samtidigt som det fenomenologiska angreppssättet gör det svårt att inte återkomma till vissa aspekter för att visa hur de hänger ihop. Som Franzén skriver i avslutningskapitlet är det en mängd komponenter som synliggörs i mötena med mediet radio; radion framträder som ett materiellt ting, som ett rumsligt och socialt sammanhang, som ljud, som rytm i vardagen och som minne. Genom dessa olika komponenter har Franzén kunnat visa hur radion har olika betydelser genom livet. Hon återkommer dessutom i slutkapitlet

till att fenomenologins intentionella samband fått henne att allt tydligare efterhand se att radio både är intressant som något med objektiva egenskaper och som »subjektiva orienteringar gentemot dessa företeelser» (s. 274).

Carina Sjöholm

Docent i etnologi

Institutionen för service management, Lunds universitet

carina.sjoholm@ses.lu.se

Hannah Kristine Bjørke Lunde, Pilgrimage Matters: Administrative and Semiotic Landscapes of Contemporary Pilgrimage Relations in Norway. Department of culture Studies and Oriental languages. University of Oslo. Oslo 2022. 382 pp. Diss. Ill.

Hannah Kristine Bjørke Lunde belyser i sin doktorsavhandling i kulturhistoria vid universitetet i Oslo den innovation av pilgrimsleder, pilgrimsresor och pilgrimscentra som växt fram i Norge från och med 1990-talet och därefter in på 2000-talet. Detta är något nytt samtidigt som det har gamla anor tillbaka till katolsk medeltid.

I Norge spelade Olav den helige en stor roll efter det att han stupade i slaget vid Stiklestad den 29 juli 1030. Han blev symbolen för kristnandet i Norge. Pilgrimsfärder till katedralen i Nidaros, d. v. s. det nutida Trondheim, blev omfattande under medeltiden. Motsvarande färder förekom till ön Selja på den norska västkusten för att högtidlighålla minnet av Sankta Sunniva. Hon skall ha varit en irländsk kungadotter som flydde till Norge och som med sitt följe omkom på Selja under 990-talet genom ett ras i en stenhydda. Hon är det äldsta norska helgonet och blev den enda kvinnan bland norska helgon. Pilgrimsfärderna fick emellertid ett abrupt slut i med att reformationen genomfördes i Norge 1537. Det tog alltså nästan 500 år innan de kom tillbaka i Norge i vår egen tid.

Huvudfrågeställningen i avhandlingen är att följa hur återinförandet av pilgrimsleder och pilgrimsfärder successivt har växt fram i omgångar. Frågan om kulturarv kommer in i bilden vid sidan av den religiösa dimensionen som dominerade under medeltiden. Denna aspekt, som är nedtonad i pilgrimssammanhang i det sentida Norge, är fortfarande central vid pilgrimsvandringar i katolska Sydeuropa med Santiago de Compostela i Spanien i centrum. Detta kunde jag själv observera i samband med att den internationella kongressen för Society International of Ethnology and Folklore (förkortat SIEF) var förlagd dit våren 2019. I Santiago de Compostela är målet för pilgrimsvandringarna att komma fram till Sankt Jakobs grav. I det nutida Norge har resvägarna blivit väl så viktiga som målet i Trondheim eller på ön Selja. De sentida norska pilgrimsresorna, som äger rum sommartid med främst något äldre deltagare, skall ske i långsam takt. De anknyter till nutida katolska motsvarigheter genom att både pilgrimsvandrare och de som planerat de nutida lederna i Norge, kallade pilgrimsagenter, i stor utsträckning har vandrat till Santiago de Compostela. Detta har givit dem förebilder, som de tagit med sig hem till Norge. Samtidigt anknyter de nutida pilgrimsagenterna till medeltiden som utgör en »frånvarande närvaro». Detta är författarens uttryck som är hämtat från kulturgeografen Kevin Hetherington. Det blir alltså en flexibilitet mellan katolsk nutid i Europa och medeltida norska förebilder. Pilgrimsvandringarna blir därmed något annorlunda än enbart turismresor med rekreationssyfte. Det har uppstått svårigheter för pilgrimsagenterna att bestämma

platserna för medeltida pilgrimsleder i det nutida landskapet. Olavslederna sträcker sig över land medan Sunnivalederna till Selja till en del går över vatten med båt färder.

Avhandlingen bygger på ett flertal källor som kombineras i analysen. Av tryckta källor märks tidningsartiklar, kartor, broschyrer och guideböcker men även hagiografiska källor som speglar helgonkult och helgonlegender under medeltiden. Mycket information har författaren kunnat hämta på internet i form av webbsidorna till Pilegrimsfelleskapet St. Jakob,¹ Pilegrimsforbundet i Norge,² Pilegrimsleden.no³ och Sunnivaieia.no.⁴ De fokuserar mer på lederna än på pilgrims målet. Vid målet visar deltagarna upp sitt pilgrimspass med stämplat som infogats utmed pilgrimsvägen, och de får sin sista stämpel vid framkomsten. För att få ett St. Olavs brev vid målet i Trondheim måste deltagarna ha vandrat de tio sista milerna till fots eller färdats de sista 20 milerna på cykel. Särskilda ceremonier vid pilgrims målet äger rum vid Olsok i Trondheim den 29 juli och den 8 juli vid en Seljumannamässa på Selja den 8 juli till minne av Sankta Sunniva.

Författaren har själv deltagit i delar av pilgrimsvandringar både till Trondheim och Selja under tiden 2019–2021. Covid 19-pandemin under 2020 och 2021 har emellertid medfört en del hinder under fältstudierna. De fick därmed förlängas i tid jämfört med tidigare planer. Efter noggrant övervägande har författaren mera fungerat som observatör än som deltagare. »I carried no visual signifies making me recognisable as a pilgrim» (s. 294). Som forskare har hon velat hålla en viss distans till människorna som studerats. Jag har själv tillämpat ett liknande förhållningssätt vid fältundersökningar av folkliga rörelser, även om en fältarbetare aldrig kan vara helt neutral. Forskarens intresse för fältet är den viktiga drivkraften.

Författaren har vid sidan av observationerna intervjuat en del pilgrimsvandrare, både lutheraner och katoliker, främst norrmän men även utländska deltagare, om deras tankar och erfarenheter. Då framkommer flera individuella upplevelser snarare än gemensamma synsätt i berättelserna. Ett individualistiskt drag är framträdande. Upplevelseaspekten avser den så kallade inre resan till skillnad från den yttre iakttagbara. Den avser t. ex. vandringsstavar, hatt och en pilgrimslogotyp på ryggsäcken. Huvuddelen av författarens intervjuer avsåg pilgrimsagenter som planlagt pilgrimslederna och pilgrimscentra. Dessa intervjuer har till stor del varit av administrativ art.

Pilgrimscentra har växt fram under 2000-talet och har spridit information genom kartor, broschyrer och guideböcker. Ett nationellt pilgrimscenter har bildats i Trondheim och dessutom tolv regionala centra som ligger utmed pilgrimslederna. Selje regionala pilgrimscenter öppnades 2020, liksom ett motsvarande center i Bergen. Båda inriktar sig på kustleden till Selje som invigdes av drottning Sonja vid Seljumannamässan den 8 juli 2018. Denna led fick en egen logotyp med ett keltiskt kors med havsvågor under.

Under fältstudierna har författaren spelat in intervjuerna, fört fältdagbok och varit en flitig fotograf. Bilderna har använts i den vetenskapliga analysen och inte bara som illustrationer. En digital frågelista, 2068 Pilegrimsvandringar, har utarbetats av arkivet Norsk Etnologisk Gransking i Oslo (förkortat NEG) och publicerats på webbsidan Minner.no.⁵ På detta sätt insamlades 18 svar.

¹ Webbadress: <https://www.pilegrim.no/>. Hämtad 2023-02-14.

² Webbadress: <https://www.pilegrimsfelleskapet.no/>. Hämtad 2023-02-14.

³ Webbadress: <https://pilegrimsleden.no/>. Hämtad 2023-02-14.

⁴ Webbadress: <http://sunnivaieia.no/>. Hämtad 2023-02-14.

⁵ Webbadress: www.minner.no. Hämtad 2023-02-14.

Författaren har ingående presenterat sina metodiska överväganden och metodval i sin kvalitativa undersökning. Det rör sig om så kallad bricolage-metod eller metodpluralism som utgår från flera olika källkategorier. Författaren har varit väl medveten om etiska aspekter vid insamling av fältmaterial. Anonymisering av intervjupersoner är numera det vanliga. Författaren har trots det, med informanternas medgivande, valt att nämna de intervjuade pilgrimsagenterna vid namn. Detta har skett utifrån tanken att de redan är välkända i sitt utåtriktade arbete i pilgrimsmiljöer. Pilgrimsvandringarna är däremot anonyma liksom de meddelare som besvarat NEG:s frågelista 2068 Pilgrimsvandringar.

I analyserna är författaren noga med att förhålla sig till de teoretiska förebilder som hon i inledningen refererat till. Dit hör t. ex. antropologerna Victor och Edith Turner, folkloristen Barbara Kirshenblatt-Gimblett samt sociologen Erving Goffman och hans begrepp »frame». Författaren är noga med att diskutera definitioner av begrepp som hon använder. Kopplingen mellan teori och empiri är tydlig i avhandlingen.

Författaren kan sägas ha utfört ett pionjärarbete inom nordisk etnologisk pilgrimsforskning som avser den nya utvecklingen under de senaste årtiondena. Sverige har haft en utveckling parallell med den i Norge, och den återstår att närmare undersöka. Det gäller bl. a. pilgrimsresor till Vadstena kloster där den heliga Birgitta (1303–1373) var verksam och där det inrättats ett nutida pilgrimscenter. På flera håll i Sverige har det anlagts lokala pilgrimsleder där St. Olavslogotypen kommit till användning. Denna blev i Norge godkänd 1997 som symbol för St. Olavs vandringsleder med riktning mot Trondheim. Sådana leder finns även i Sverige, och de sträcker sig över riksgården till Norge. År 1997 öppnades pilgrimsleden mellan Oslo och Trondheim som detta år firade tusenårsjubileum som stad. År 2010 fick St. Olavslederna status som en av de europeiska kulturvägarna genom att de sträcker sig utanför Norge till de andra skandinaviska länderna Sverige och Danmark. I Sverige har jag studerat nutida pilgrimsresor inom den karismatiska Oasrörelsen som startade på 1980-talet. Dessa resor har avsett Israel och platser för aposteln Paulus' nytestamentliga resor i nuvarande Turkiet.

Inom tyskspråkig etnologisk forskning har undersökningar om vallfarter i katolska områden i södra Tyskland men även i Schweiz och Österrike betydligt längre anor än i Norden. Särskilt kan nämnas etnologerna Wolfgang Brückner i Würzburg och Helge Gerndt i München som jag fått följa med till undersökta vallfartsorter. Avhandlingsförfattaren kunde ha berört denna forskning, men kanske har det tyska språket satt hinder i vägen för henne.

För mig har det ett speciellt intresse att läsa om vandringar och resor till ön Selja med dess ruiner av en kyrka och ett kloster. Jag har starka minnen av den exkursion dit som ägde rum vid den nordiska etnofolkloristiska kongressen 1975 i Nordfjord i Norge, som ligger omkring 60 kilometer bort från Selja. Exkursionsdeltagare fascinerades av de berättelser om Selja och Sankta Sunniva som exkursionsledaren-folkloristprofessorn i Oslo Olav Bø förmedlade. Han hade själv skrivit sin doktorsavhandling 1955 om Olav den helige som han speglas inom norsk berättartradition. Olav besökte Selja år 997. Denna exkursion ägde alltså rum några år innan de nutida pilgrimsresorna till Selja hade börjat.

Avhandlingstexten är påtagligt detaljerad, vilket leder till en del upprepningar. Inget lämnas åt slumpen i argumentationen, vilket visar på författarens noggrannhet. Avhandlingen har ursprungligen skrivits på norska och sedan blivit översatt till engelska. Texten flyter bra och är lättillgänglig för läsaren. Författaren har gett den norske läsaren extra hjälp att göra en kritisk granskning genom att översätta norska citat också återges på norska i noter. Avhandlingen har en omfattande och diskute-

rande notapparat, vilket inte längre är så vanligt i etnologiska/kulturhistoriska doktorsavhandlingar i Norden.

Jag vill också ta upp en formell aspekt med tanke på läsbarhet. En nackdel är att citat och notapparat har skrivits med minimal stil och enkelt radavstånd. Det ger läsaren lätt intrycket av att vad som står med denna svårlästa stil är mindre viktigt. En doktorsavhandling är ju i första hand inriktad på en vetenskaplig publik. Då är all text lika viktig för den kritiske läsaren.

Till slut: Det har varit inspirerande att ta del av denna gedigna avhandling. Nutid relateras till historisk tid. Avhandlingen kan rekommenderas som ett viktigt kulturhistoriskt och etnologiskt forskningsbidrag.

Anders Gustavsson

Professor emeritus i etnologi

Institut for kulturstudier og orientalske språk, Oslo universitet

anders.gustavsson@ikos.uio.no

Eva Silvén, Friktion. Ernst Manker, Nordiska museet och det samiska kulturarvet. Lund: Nordic Academic Press [2021]. 320 s. ISBN 9789188909909.

Boken *Friktion*. Ernst Manker, Nordiska museet och det samiska kulturarvet är skriven av etnologen Eva Silvén. Boken knyter ihop säcken kring ett forskningsprojekt som har löpt på under många år. Projektet »Konstruktionen av ett samiskt kulturarv: Ernst Manker och Nordiska museet» finansierades av Riksbankens Jubileumsfond (2009–2011), men Silvén har kommit att arbeta med projektet och relaterade frågor ända fram till publiceringen av *Friktion*.

Redan huvudtiteln, *Friktion*, ger läsaren en signal om att den kommer att möta beskrivningar och analyser av en dragkamp mellan olika positioner med strävan få att skriva historien om det samiska kulturarvet; en historieskrivning fylld av spänningar, positioner och versioner som ibland skaver mot varandra. En inneboende brist på samstämmighet är Eva Silvéns egen träffande karakterisering av situationen.

Boken rymmer 8 kapitel som var för sig behandlar olika aspekter rörande det samiska kulturarvet. Det är en fröjd att bläddra sig igenom boken som är vackert formgiven och mycket rikt illustrerad med bilder och dokument från såväl Nordiska museets samlingar som andra kulturarvsinstitutioner och även privata bilder. Den är skriven med ett lättillgängligt, men ändå precist och pregnant språk, vilket gör den tillgänglig för såväl akademien som den intresserade allmänheten.

Boken inleds med ett traditionellt inledningskapitel där studiens utgångspunkter, syfte och mål, problemställningar, teoretiska verktyg, etik, källkritiska avvägningar samt material och metod presenteras. Studiens fokus har varit den museibaserade konstruktionen av det samiska kulturarvet. Ett grundläggande antagande är att museerna är samhällsbyggande institutioner, ett antagande som idag får anses vara ett axiom inom den kritiska museiforskningen och den bredare kritiska kulturarvsforskningen. Frågor som vanligen ställs inom ramen för sådana studier är hur detta samhällsbyggande går till, vad eller vilka som väljs ut som del av kulturarvet och vad som ställs i skuggan i denna selektionsprocess. Bokens syfte är att analysera hur samisk historia, samiskt kulturarv och samisk identitet har definierats, förhandlats och förmedlats under 1900-talet. I centrum för studien står museimannen Ernst Manker (1893–1972).

Manker utsågs 1939 till intendent vid Nordiska museet i Stockholm, med ansvar för forskning, samlingar och utställningar relaterade till samer och samiskt liv. Samhällets modernisering, masskonsumtion och förändringar rörande äldre samiska livsformer var faktorer som drev Manker i hans arbete. Ernst Manker följde i det avseendet en väl upptrampad stig inom en folklivsforskning vars motto länge hade varit att »rädda» så mycket som möjligt för framtiden. En intressant effekt av Mankers intensiva fältarbeten i Sápmi, som syftade till att rädda en äldre livsform till eftervärlden, kom även att bli en noggrann dokumentation av de förändringar som skedde i det samiska samhället och hur samerna i takt med moderniseringen inkorporerade en rad innovationer och hjälpmedel i sina liv, och förändrade sätt att klä sig m. m. Boken syftar även till att klarlägga Mankers och Nordiska museets roll i denna konstruktion av samiskt kulturarv och historia. Bidrog arbetet till att legitimera samers emancipation, att sträva efter moderna levnadssätt och rättigheter, eller kom Mankers arbete att låsa bilden av samerna vid ett homogeniserande och essentialiserat förflutet?

Silvén karakteriserar sin bok som en problematiserad, eller vetenskaplig forskarbiografi, ett begrepp hon hämtar inspiration till från flera forskare (Evert Baudou, Christer Lindberg, Sverker Sörlin). Det innebär att även om Manker är huvudperson i studien, så innefattar studien betydligt mer än Mankers individuella historia. Forskarbiografen karakteriseras av att det är medvetna val av centrala problem som styr biografen vilka når utöver den biograferade forskarens liv till en generaliserande nivå. Avsikten är att förstå en tid och ett samhälle genom ett individuellt liv, i det här fallet Ernst Manker, genom att studera forskningsprocessen och forskningens utveckling. Silvén vill med studien bidra till aktuell ämnesdebatt inom ramen för forskningsfältet postkolonial teori, kritisk museologi och urfolksrelaterad forskning. Som övergripande begrepp introduceras »fjällens sociomateriella nätverk» med naturlig hemvist i aktör-nätverksteori, ett begrepp som rymmer såväl mänskliga som icke-mänskliga aktörer (som arkivalier och föremål).

Bokens empiriska underlag består av tryckt och otryckt material producerat och organiserat av Manker själv, dokument och fotografier i Nordiska museets arkiv och Etnografiska museet samt i familjens eller släktens ägo. Den brevsamling som Manker själv ordnat i alfabetisk ordning efter avsändare och mottagare kommer väl till användning som källa. Att det även finns kopior av utgående brev gör det möjligt att följa korrespondensen med såväl vänner som fiender och att blottlägga Mankers tidigare okända ställningstaganden i frågor om rasbiologi, antisemitism och nazism. Analysen av Mankers positionering under 2:a världskriget är ett av bokens starkaste bidrag.

Kapitel 2, »Vem var Ernst Manker?» ger en biografisk översikt över Mankers liv och introducerar de teman (fältarbete och fotografi, föremål och materialitet, utställningar och andra iscensättningar) som var för sig kommer att behandlas i de kommande kapitlen. Här skildras hur Manker genom hårt arbete kom att spela en avgörande roll i den museibaserade konstruktionen av det samiska kulturarvet. Kapitlet redogör noggrant för tillkomsten av Mankers tjänst vid Nordiska museet som han tillträdde i juli 1939. Det lyfter fram Mankers förkärlek till det etnografiska fältarbetet och framförallt till fotograferandet; Manker såg till att vara i fält varje år och publicerade sedan fortlöpande under sin karriär dokumentära reseskildringar med en bred publik som målgrupp, ofta rikt illustrerade med egna fotografier. Det lyfter också fram flera intressanta omständigheter i Mankers biografi. Trots att Manker publicerade studier som mycket väl hade kunnat bedömas som en avhandling disputerade han aldrig. Däremot blev han utsedd till hedersdoktor 1953. Utan formell examen fick Manker en slags underdogposition i relation till bl. a. språkforskarna i Uppsala (en konflikt som

utvecklas i kapitel 6); för övrigt ett forskaröde som Manker delade med den samtidigt verksamme Carl-Martin Bergstrand, föreståndare för Västsvenska folkminnesarkivet i Göteborg (nu Institutet för språk och folkminnen). Andra omständigheter som blivit framträdande genom den grannliga genomlysningen av Mankers gärning är hur rasbiologins tankevärld genomsyrar beskrivningar av samer samtidigt som han uttrycker beundran och vördnad för de personer han samarbetar med och odlar mångåriga vänskaper i fält. Att även 1930- och 40-talens antisemitism och nazistiska ideologi fanns med i världsbilden är en tidigare okänd och av Silvén uppmärksammas omständighet.

Kapitel 3, »Fältarbete och fotografi», ägnas åt Ernst Mankers omfattande fältarbeten och metoderna deltagande observation samt fotografisk praktik. Silvén menar att Manker blev del av den framväxande etnografien och efterhand kom att sträva efter att skildra samerna som »hela människor» snarare än som fjällturismens stereotypiska skildringar. I texterna parades dock den distanserade etnografiska blicken med in-kännande, idealiserade beskrivningar. För den ämneshistoriskt intresserade är kapitlet en fröjd att läsa då det är sprängfyllt av intressanta sociomateriella och genuskodade aspekter av dåtidens etnografiska fältarbetspraktik: kollegieboxen (en platt box av konstläder där lösa hålsugna anteckningsblad förvarades för att vid hemkomsten sorteras och sedan renskrivs på maskin), studentmössan (det tidiga 1900-talets folklivsforskare bar ofta studentmössa i fält, en symbol för bildning, klass och kön), fjällkartorna och turistföreningens vandrarkort som gav rabatt vid övernattnings på turiststationerna, vadarstövlar (som nedvikta tjänade som förvaring för kamerautrustning), kamerastativ, vandringsstavar, regnkläder, tweedkavajer och hattar, och sist men inte minst alla dessa samiska medhjälpare som med all sin kunskap, sin lokalkännedom och sin inifrånposition banade väg för och möjliggjorde Mankers fältturer i fjällen samt Lill Manker, hustrun som ofta följde med och liksom många andra äkta hälften till 1900-talets manliga folklivsforskare gjorde enastående insatser vad gäller renskrivning av fältmaterial m. m. En begreppsanvändning lämnar mig dock något frågande. I kapitlet används begreppet *visuell repatriering* för processen att från museernas och arkivens håll öka tillgängligheten till fotografierna för de samhällen de härrör från. Processen i sig är positiv, men användningen av begreppet framstår som något avvikande från hur *repatriering* oftast definieras, i bemärkelsen 'återföra ett objekt, en samling, eller mänskliga kvarlevor till deras ursprungssammanhang'. Om det skulle vara fråga om en visuell repatriering borde såväl positiv som negativ återlämnas till ursprunget, och inte kvarbli inom ramen för kulturarvsinstitutionerna.

Kapitel 4, »Det materiella», koncentreras kring skapandet av Nordiska museets samiska föremålssamling och belyser vad som finns respektive inte finns i den. Silvén lyfter dels förekomsten av heliga och andliga föremål som trummor och sejtar (av vilka vissa bortförts mot samers uttryckliga vilja) och dels fynd från utgrävningar av offerplatser och mänskliga kvarlevor (som kvarlevor från en grav i Vapstens sameby, vilka inte återlämnades och återbegravdes förrän år 2001 efter krav från samebyn). Sejtarna förflyttades till skillnad från trummorna från sin ursprungliga miljö under senare tid, och var bland samlare eftertraktade objekt. Manker förvärvade inga sejtar själv, men Artur Hazelius, Nordiska museets grundare, bad sina insamlare att särskilt söka efter sejtar och dylikt. En annan föremålskategori, och betydligt mer ymnigt förekommande i museets samling, är föremål som valts ut för att representera den nomadiserande renskötselns tid. Av 6 500 inventarienummer utgörs ett par hundra av trummor, sejtar och offerplats- eller gravfynd. Resten speglar bohag, hantverk, dräkt, personlig utrustning m. m. I samlingen förekommer till största delen föremål som ansågs vara specifikt samiska, men det saknas föremål av mer allmän vardagskaraktär

som var gemensamma för fler människor vid den tiden. Detta får som effekt att i den »ideala samlingen» framstår samerna som ett folk som står vid sidan av moderniseringen och det moderna samhället; en bild som rent faktiskt är felaktig och som Ernst Mankers fältarbeten och fotografier kompletterar och destabiliserar.

Kapitel 5 ägnas åt skapandet av utställningar. Ernst Mankers utställning »Lapparna» öppnade 1947 och kom att bli en historiskt orienterad presentation av det nomadiserande renskötarlivet hos skogssamer och fjällsamer, det som sågs som kärnan i den samiska kulturen. Silvén beskriver noggrant tillblivelsen av utställningen, både idéer som förverkligades och idéer som kom att skrinläggas, och hon betonar hur graden av samernas medverkan i utställningens tillblivelse ändå får betraktas som avvikande i den tid den blev till i och att samerna tillerkändes ett visst aktörskap. Parallellt med att detta arbete görs skickar exempelvis folklivsforskarkollegor ut frågelistorna »Zigenare» (1946) och »Tattare» (1942) till museets majoritetssvenska meddelarstab.

Kapitel 6, »Sammanflätningar», fokuserar olika sammanhang där samer, forskare, institutioner och olika materialiteter är just sammanflätade i mångtydiga nätverksrelationer; relationer som präglas av asymmetrier baserade på klass, genus och etnicitet, men där även överskridanden av gränser sker. Här ges en rad intressanta exempel på sådana sammanflätningar: mötet mellan Manker, Mattias Kuoljok och etnografen och fjällresenären Eric von Rosen på den sistnämndes slott i Sörmland där von Rosens etiskt tveksamma förvärv av en silverbägare med proveniens i Kuoljoks familj flyter upp till ytan. Året därpå har ångern kommit ikapp von Rosen och som för att gottgöra sitt omoraliska handlande ser till att silverbägaren blir vandringspokal i idrottstävlingen Samemästerskapen och sedermera återkommer till familjen Kuoljok. Med kapitlet vill Silvén visa på skillnader i inflytande för olika samiska aktörer beroende på vilken nivå vi tittar på; på makronivå kunde samer möta motstånd och fråntogs inflytande, men på mikronivå kunde det finnas utrymme för oväntade möten över etniska och sociala gränser, och genom det personliga mötet kunde skeenden ta helt andra vändningar – samtidigt som detta skedde inom ramen för en paternalistisk och exotifierande världsbild.

Kapitel 7, »Skuggspel», ägnas åt vilken plats och roll samtidens ideologiska strömningar som rasbiologi, antisemitism och nazism har i Mankers arbeten och sociala nätverk. I den etnografiska praktiken ingick det att beskriva människors utseenden, kroppars disposition och rörelse, och dessa präglades ofta av värderande omdömen. I Mankers publikationer förekommer rasbiologins terminologi för att beskriva samers utseende och kroppsbyggnad, exempelvis »rastyp» eller »man av nordlapsk typ», men begreppet »typ» användes även i samtiden för att beteckna olika slags föremål, som »mössor av jukkasjärvityp», som Maja Hagerman har påpekat. I rasläran ingick föreställningen att det existerar mänskliga raser och att kroppsliga dispositioner hänger samman med kognitiva sådana vilket resulterade i en rangordning av människor. Denna rangordning kom att tas till intäkt för »rashygieniska» åtgärder som sterilisering, men även i genomgripande kroppsliga kartläggningar och mätningar av kropps-mått av flera av samhällets minoriteter. Som nämnts tidigare hade Manker genom åren etablerat många vänskaper bland samerna och hans användning av rasbiologins terminologi framstår som, menar Silvén, något ambivalent och samtidigt genomkorsad av varma känslor vilande på en paternalistisk grund. Silvén gör i kapitlet även en grundlig analys av Mankers efterlämnade korrespondens vilken gör det möjligt att få en tydligare bild av hans ställningstaganden i tidens politiska frågor. Hon tolkar Mankers förhållningssätt som uttryck för den »salongs- eller vardagsantisemitism» som i landet länge förekommit i olika former. När Silvén i den historiska backspegeln försöker

förstå hur – från vår samtida horisont – tillsynes oförenliga positioner kunde rymmas inom en och samma person använder hon begreppet *komplexitet*. Manker var, menar hon, en komplex människa och forskare som speglade sin tid som rymde många olika konfliktlinjer och där var och en formade sin egen hållning. I kapitlet förekommer en rad citat ur brevväxling på tyska som inte har översatts. Det är synd, för det minskar tillgängligheten till den fina analys av brevsamlingen som Silvén gör och förståelsen för de goda analytiska poängerna riskerar att gå förlorade. Kunskaperna i tyska är tyvärr inte lika utbredda idag som de tidigare var i akademien och i övriga samhället varför en översättning hade varit på sin plats. Om det blir aktuellt med ett nytryck kan dessa förslagsvis placeras i fotnoterna.

I kapitel 8, »Att gestalta det samiska», riktar Silvén blicken mot de förändrade maktbalanserna mellan »utforskare» och »de utforskade» och går utöver Mankers individuella levnadstid och verksamhet för att ge perspektiv på hans gärning. Hon analyserar bland annat tillkomsten av den nya utställningen »Samer» på Nordiska museet vars projektledare var Rolf Kjellström, Mankers efterträdare, och som öppnade år 1981. Det var en tid som präglades av starkt engagemang i samiska frågor om rättigheter, identitet och kultur. Möjligheterna att påverka inriktningen på utställningen var enligt den debatt som följde i bl. a. tidskriften *Samefolket* inte tillräckliga. Att som majoritetsmuseum erbjuda visst inflytande och medverkan räckte inte längre utan det krävdes en större förskjutning av tolkningsföreträdet. Här hade jag önskat att Silvén hade fortsatt sin analys för att även diskutera tillkomstprocessen bakom utställningen »Sápmi», som öppnades på Nordiska museet år 2007 (en utställning som stängdes i februari 2022). Hade formerna för samverkan ändrats på ett genomgripande vis då, nästan 30 år efter att utställningen »Samer» skapades? Kunde museet arbeta mer i enlighet med det museimannen och forskaren Mark O'Neill beskrivit som »the social justice model»; att institutionen identifierar att den saknar kompetens på ett område och destabiliserar sin egen position genom att luckra upp de gränser som gör att aktörer inom institutionen ses som kärnan och de utanför institutionens väggar ses som marginalen?

Avslutningsvis konkluderar Silvén att Mankers verksamhet, som innefattade flera olika metoder, material och medieformer som sinsemellan förmedlade olika bilder av samer och samisk kultur, varken bara kom att bidra till en framåtriktad emancipation eller till att låsa fast samerna i historiska representationer av det nomadiserande renskötarlivet, utan förmodligen båda delar eller något mittemellan. Med sina populärvetenskapliga reseskildringar och fotografier kom Manker även att visa samiska sammanhang präglade av rörelse och förändring, sammanhang som stod i ständig dialog med det förflutna och samtiden.

Utöver de smärre anmärkningar jag har gjort i presentationen av de enskilda kapitlen vill jag lyfta några mer generella iakttagelser. Boken är nästan encyklopedisk till sin karaktär och rymmer en så mångdimensionell analys att den hade vunnit på att låta några bärande analytiska begrepp genomsyra hela texten. Exempelvis hade begreppet »fjällens sociomateriella nätverk», som har bäring på såväl mänskliga som icke-mänskliga aktörer (som arkivalier och föremål) kunnat bättre utgöra den sammanbindande röda tråden i texten. Nu introduceras det inledningsvis för att återkomma i slutet av boken. I stället använder Silvén olika begrepp i de olika kapitlen, och ibland går det lite för fort. Ett analytiskt begrepp nämns bara, för att konstatera att denna situation är precis som »begreppet». I dessa fall hade jag önskat att Silvén hade stannat upp och vecklat ut analysen mer istället för att skynda vidare till nästa exempel. Kanske hade boken tjänat på att rensa något i de analytiska ingångarna.

Det har varit mycket givande att läsa Silvéns beskrivning av de delar av samlingen som innehåller de etiskt känsliga, andliga och kraftladdade föremålstyperna, parallellt som Mankers arbeten helt nyligen använts som källa för att lokalisera en saknad sejte på Skansens område. Även återfinnandet av samiska trummor i en museisamling i Marseille, Frankrike är en aktuell fråga kopplad till Mankers verksamhet och dennes inventering av samiska trummor i museer och andra samlingar i Europa under 1930-talet. Det är uppenbart att såväl kolonialt bekämpande av samisk religion och forskares och andra samlares lust att samla in dessa kraftfulla föremål från 1700-talet och framåt fortfarande har stora återverkningar i vårt nutida samhälle.

Med detta sagt vill jag avslutningsvis gratulera till den fina gärningen att teckna denna forskarbiografi som innehåller så många intressanta analyser. Flera av iakttagelserna Silvéns gör rörande ambivalensen och komplexiteten i forskaren Mankers position, när vi ser på den i historiens backspegel, är tillämpbara på flera av Mankers samtida kollegor. En mycket viktig förutsättning för att Silvéns har kunnat göra detta noggranna arbete har varit hennes obegränsade tillgång till museets och arkivets samlingar, en position som beskrivits som *museology from within*. Det visar på vikten av att museer och arkiv har disputerade forskare verksamma inom ramen för sina institutioner, forskare som kan samlingssystemen utan och innan och som kan upptäcka oväntade intressanta materiella ingångar i sina projekt.

Charlotte Hyltén-Cavallius

Docent i minoritetsstudier, forskningsarkivarie
Institutet för språk och folkminnen, Uppsala
charlotte.hylten-cavallius@isof.se

Fredrik Skott, Vardagsskrock. Från abrakadabra till önskebrunn. [Malmö] 2021. 318 s. ISBN 9789189215665.

Korsar en svart katt min väg spottar jag alltid tre gånger. Nej, skrockfull är jag såklart inte. Hur skulle tur eller otur kunna påverkas av hur man agerar i förhållande till en katt? Å andra sidan finns det ju ingen anledning att utmana ödet. Det skadar inte att spotta lite. För säkerhets skull alltså. Ifall det ändå ligger något i det...

Detta ambivalenta förhållande till skrock är jag långt ifrån ensam om. Undersökningar av nutida människors inställning till skrock, magi och övertro visar att det är många som tar i trä, undviker A-brunnar och aldrig går under stegar. Men om de verkligen tror på det är svårt att veta, även för dem själva. För vad innebär att det egentligen att tro på något när det gäller magiskt handlande och skrockfullt agerande? Om detta och varför vi gör som vi gör och hur det kan förstås handlar *Vardagsskrock. Från abrakadabra till önskebrunn* av Fredrik Skott. I den drygt 300 sidor tjocka och mycket vackert formgivna boken får läsaren ta del av olika former av vardagsskrock med förklaringar till ursprung och uppkomst liksom tolkningar och kommentarer. Vissa handlingar och föreställningar är välbekanta medan andra, åtminstone för mig, är mindre kända.

Boken är uppdelad i två delar. I den första, »Perspektiv på vardagsskrock», redogör Skott inledningsvis för några statistiska undersökningar av hur folk förhåller sig till tron på det övernaturliga och på skrock. Att 21 % av de tillfrågade år 2012 instämmer i påståendet »Det förekommer att människor går igen», och att 27 % år 2017 klassi-

ficerar sig själva som skrockfulla, gör att det kan ifrågasättas om världen verkligen är så avförtrollad som Weber påstod. Tvärtom verkar det som om det magiska tänkandet ökar och att det snarare än *Entzauberung*, avförtrollning, handlar om *Wiederverzauberung*, återförtrollning.

Därefter följer en diskussion om begreppet magi och dess förhållande till religion och vetenskap. Genom historien har åsikterna om hur de hänger samma eller skiljer sig åt gått isär bland forskarna. Skott lyfter här fram James G. Frazer och hans syn på magi som ett sätt att kontrollera makterna genom imitativ respektive kontagiös magi, Émile Durkheims åtskillnad mellan religion som kollektivt utövad och magi som något som rör individen, och Bronisław Malinowskis tänkande kring magi som riktad mot framtiden och religion som ett sätt för ett samhälle att komma igenom pågående kriser. Vidare diskuteras begreppet halvtro, eng. *half-belief*, som fångar in den tvekan och osäkerhet som utmärker skrock: att inte tro på det men ändå göra det tillräckligt mycket för att utföra vissa handlingar och undvika andra. Detta sker, menar Skott, ofta i pressade och osäkra situationer vilket visar att vardagens magi inte är statisk.

Tillvaron är full av situationer och omständigheter som vi inte kan påverka. Men genom att använda oss av vardagsskrock kan vi få en känsla av att ändå kunna »kontrollera det som uppfattas som okontrollerbart och hantera det till synes ohanterliga» (s. 21). Vänskap och kärlek är områden som är viktiga men samtidigt osäkra. Att det finns mycket vardagsskrock kring detta är därmed inte konstigt. K-brunnar ska klivas på, kärlek låsas fast med hänglås och mynt läggas i brudens sko inför ett bröllop. För att få veta hur det ska gå, med kärlek såväl som med död, kan man ta tydor och genom spådom försöka förutse framtiden. Att spilla salt eller höra en uggle hoa under dagtid är ett tecken på att något kommer att ske, att räkna blombladen på en prästkrage ett aktivt sökande efter ett svar.

Vardagsskrock kan användas för att kommunicera normer. Samtidigt bör dess betydelse som underhållning inte underskattas, skriver Skott. Det gäller inte minst för barn och ungdomar. Anden i glaset och spådomar som görs med hjälp av hopprebslekar är exempel på hur skrocken ofta befinner sig i gränslandet mellan lek och ritual. Det är heller inte så att vi alltid vet varför vi gör som vi gör. Att det innebär otur att lägga nycklar på bordet är något som många känner till, och undviker, samtidigt som det förmodligen är långt ifrån alla som kan förklara varför. Det är också vanligt att det finns fler än en förklaring och olika grunder. Skott påpekar att sökandet efter ursprung ofta är vanskligt och menar att det är »den ständiga förändringen och möjligheten till anpassning som har gjort att vissa föreställningar inte bara har en månghundraårig historia utan dessutom är spridda över ett mycket stort område» (s. 30). Skrocken skiljer sig i detta inte från annan folklöre.

Bokens andra del, »Från abrakadabra till önskebrunnar», består av en genomgång av en mängd skrockfulla handlingar och föreställningar. Den fungerar som ett uppslagsverk där läsaren får ta del av resonemang kring ursprung, utbredning och funktion om allt från hur man ska stiga upp ur sängen på morgonen (sätt först den högra foten i golvet) och varför man inte ska ställa sin handväska på golvet (då blir man fattig) till vad som händer om två kamrater passerar en lyktstolpe på varsin sida (de blir ovänner) och varför ett paraply inte ska fällas upp inomhus (det innebär otur). Redogörelser för gamla föreställningar och handlingar, som betydelsen av i vilket väderstreck göken gal och hur fiskelyckan kan ökas genom att spotta på kroken, blandas med nyare exempel som hör hemma i industrisamhället. Men även om handlingen att räkna bilar för att få önska sig något, liksom att vicka på öglan på en läskburk för att få veta namnet på en beundrare, är relativt ny går den tillbaka på äldre föreställningar.

Det här är en intressant, välskriven och lärorik bok. Den vänder sig såväl till den som redan har ett intresse för studiet av folklöre som till den som inte tidigare har bekantat sig med ämnet. Boken kräver ingen särskild läsordning utan den som vill veta mer om ett speciellt skrock kan gå direkt till uppslagsdelen och det aktuella ordet. Jag rekommenderar dock alla att läsa även den inledande delen eftersom den tydliggör hur skrockets olika uttryck och innehåll hänger samman, liksom hur funktion och betydelse både förändras och består. Den som någon gång funderat över krossade speglar, svarta katter och slutspelsskägg kommer att ha stort nöje av *Vardagsskrock. Från abrakadabra till önskebrunn*. »Som ofta är fallet med skrock», skriver Skott, »består formen medan innehållet varierar över tid och plats» (s. 52).

Charlotte Hagström

Docent i etnologi

Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet

charlotte.hagstrom@kultur.lu.se